

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 489
LACKFI JÁNOS versei 493
BALÁZS IMRE JÓZSEF verse 498
DARVASI LÁSZLÓ: Bécs, 1728, Bőjtmás hava (*regényrészlet*) 502
ORAVECZ IMRE: Ókontri (*regényrészlet*) 520
KIRÁLY KINGA JÚLIA: Apa Szarajevóba ment (*regényrészlet*) 530
DEBRECENI BOGLÁRKA: A belső tó (*regényrészlet*) 540
CSEHY ZOLTÁN versei 548
POLGÁR ANIKÓ versei 549
MESTERHÁZY BALÁZS versei 551
GYÖRE GABRIELLA versei 553
CSÖNDES BOGI versei 555

*

- SEREGI TAMÁS: A tudományág, amellyel mindenről lehet beszélni (Z. Varga Zoltán beszélgetése Pierre Bourdieu A művészet szabályai című könyvéről) 557
SÁGHY MIKLÓS: A túlvilág nincstelenjei (Hajléktalanábrázolás Szilasi László A harmadik híd című regényében) 563
ANGHY ANDRÁS: A különböző mélyedések perspektívája (Látlat és faktúra Csontvárynál) 570
MÁTRAI MIKLÓS: Nyolc gégemetszés (Sz. Koncz István beszélgetése) 577

*

- GYÖRFFY MIKLÓS: Pályám képzelt emlékezete (Péterfy Gergely: Kitömött barbár) 583
TÓTH ORSOLYA: Apropó, Kazinczy! (Péterfy Gergely: Kitömött barbár) 590
FEHÉR RENÁTÓ: Homo sovieticus Pozsony-alsón (Pavel Vilikovskij: Egy igazi ember története) 595
KISANTAL TAMÁS: A hiány történetei (Anne Frank: Mesék és történetek a Hátsó traktusból) 599
SZÜCS TERI: Fine (Kertész Imre: A végső kocsmá) 606

2015

MAJUS

JELENKOR

LVIII. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 5100,- Ft, egy évre belföldre: 9350,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlasszámunk: Szigetvári Takarékszövetkezet 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT TOMAS TRANSTRÖMER. A svéd író, költőt, műfordítót március 26-án, 83 éves korában érte a halál.

*

MEGHALT GÜNTER GRASS. A német író, költő április 13-án, életének 88. évében hunyt el. Günter Grassról *Schein Gábor* emlékezik meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

ELHUNYT LÁSZLÓFFY CSABA. A költő, író, műfordító, szerkesztő április 14-én, 75 éves korában vesztette életét.

*

KÖTETBEMUTATÓK. Április 2-án mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában Kőrösi Zoltán *Szövekvár* című regényét, valamint Pap Balázs *Históriák és énekek* című kötetét. Kőrösi Zoltánnal Ágoston Zoltán beszélgetett, Pap Balázst új munkájáról Jankovits László kérdezte. Grecsó Krisztián *Megyek utánad* című regényének bemutatója április 16-án volt a pécsi Trafik étteremben. A szerzővel Ágoston Zoltán beszélgetett.

AZ IRODALMI DISZKÓ rendezvénysorozat idén Kiss Tibor Noé *Pillanatnyi hiány* című kiállításmegnyitójával indult újra. A fotókiállítást április 3-án Szegő János, a Magvető Kiadó szerkesztője és Sziüts Miklós festőművész nyitotta meg. Április 10-én Mán-Várhegyi Rékát *Boldogtalanság az Auróra-telepen* című novelláskötetéről Kiss Tibor Noé kérdezte.

*

IRODALMI DÍJAK. Az AEGON Művészeti Díjat Péterfy Gergelynek ítélték oda *Kitömött barbár* című regényéért. A 2015. évi Sziveridíjat Nemes Z. Máriónak adták át. Békés Páldíjban idén Kiss Tibor Noé részesült. Szvoeren Edina elbeszéléskötete, a *Nincs, és ne is legyen* elnyerte az Európai Irodalmi Díjat. Az Artisjus Irodalmi Nagydíjat Kukorelly Endrének ítélték oda *Mind, átjavított, újabb, régiek* című kötetéért; Artisjus Irodalmi Díjat vehetett át továbbá Szijj Ferenc, Háy János, Károlyi Csaba és Szilágyi Márton. Gratulálunk a díjazottaknak!

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, Pécssett él.

Lackfi János (1971) – költő, műfordító, a *Nagyvilág* rovatvezetője, Zsámbékon él.

Balázs Imre József (1976) – költő, irodalomkritikus, a *Korunk* szerkesztője, Kolozsvárott él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, író, Szajlán él.

Király Kinga Júlia (1976) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.

Debrecei Boglárka (1981) – író, költő, kritikus, az Irodalmi Centrifuga főszerkesztője, Budapesten él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Polgár Anikó (1975) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Mesterházy Balázs (1974) – költő, Budapesten él.

Györe Gabriella (1974) – költő, szerkesztő, újságíró, Budapesten él.

Csöndes Bogi (1998) – költő, Dunaújvárosban él.

Seregi Tamás (1974) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Z. Varga Zoltán (1970) – irodalomtörténész, az MTA BTK ITI tudományos főmunkatársa, a PTE oktatója, Budapesten él.

Sághy Miklós (1972) – irodalomtörténész, kritikus, Szegeden él.

Anghy András (1965) – esztéta, Pécssett él.

Mátrai Miklós (1958) – földrajztudós, tanár, Pécssett él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

Györfly Miklós (1942) – kritikus, műfordító, irodalomtörténész, Budapesten él.

Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécssett él.

Fehér Renátó (1989) – költő, kritikus, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécssett él.

Szűcs Teri (1975) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

MELLÉKLET

A színes műmellékletben Csontváry Kosztká Tivadar festményei láthatók.

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

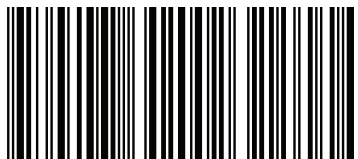
PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V., Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

850,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 15005

Firkák a szalmaszálla

36. (Ne csodálkozzatok)

Evidens

*Könnyebb a távolból rosszakat mondani,
mint menni, megnézni, van-e ott valaki.*

Alibi

*Mint a csiga, aki mindig otthon van,
eláruljam-e, hogy tegnap hol voltam?*

Bolondfalván

Mert ablakok nélkül építettek házat,
most zsákban hordják be a világosságot.

Fokozatok

*Memória zavara ellen a liúke
a zavart okozó szereket szedi be.*

Test

*Ha kimerülnek tartalékai,
egyre nehezebb féken tartani.*

Farkasok

- Pajtás, te ettél, véres a fogad.
- Ó, csak rágom a régi csontokat.

„Jobban teljesít”

*Már csak Muszka Imre meg Pióker Ignác,
csak ők hiányoznak, a sztahanovisták.*

Beismerés

*Azt mondta az orvos, se rosszabb, se jobb,
de már az használt, hogy panaszkodhatott.*

Jelentés

*Ha a szavak elvesztik a jelentésüket,
ne csodálkozzatok, hogy egyre több a süket.*

37. (A költő szobra)

Amit élsz

*Azt írod, amit élsz, szoktad mondani...
De mit él, ki ez a beteg, vén pali?*

Életfogytiglan

*Kalitkájában még röpködni is képes,
de ha kijut onnan, ijedt kis veréb lesz.*

Létrán mászik

*Képzeld el a gólyát, aki vénségére
nem száll, hanem létrán mászik a kéményre.*

Az orvos

*Biztatja, csak enyhe agyi atrófia,
a korral jár, tehát nem kell aggódnia.*

A politikus

*Nem hadovál, azt mondja, hogy fájni fog.
Ha beteg vagy, annak is kell látszanod.*

Húsz éve

*A boldogság egy hajszál, egy szó, egy mozdulat...
Firkáltad húsz éve... Most mutasd meg, ki vagy!*

Szerelem, lakatfal

*Lelakotolva egy városhoz, egy vasrácshoz,
mintha örökre..., s tán legkevésbé egymáshoz.*

Holmi? Hogyan?

Arany János szavaira

*A botos és kalapos, korrekt öregúr
ahogy a kihűlő szalonból kivonul.*

Utókor

Weöres Sándor redivivus

*Ül az utcán a költő szobra,
ahogy a költő sose ült volna.*

39. (Ahogy a szél játszik)

Morcsányi Gézának

Amíg lehet

*Csak természetesen... Csak mintha semmi sem...
Ahogy a szél játszik a fényvel a vízen.*

Örökké

*Csak mintha örökké, ahogy a szív dobban,
vinni az egészet, s ott hagyni, ha ott van.*

Aki

*Nem a kapu, hanem aki átmegy rajta,
engedéllyel vagy amikor kedve tartja.*

Tér, idő

*Az idő, amikor mind összenyomódik,
mi lesz belőle? Tér? A térben egy nagy lik?*

Tanács

*Egy apró jó tanács öreg napjaidra:
Mindig mindent tegyél ugyanoda vissza.*

Kirakat

*Már-már kilép s beránt a szép modell képe.
Szereplőt keres egy hazudós mesébe.*

Urológián

*„Csak egy TUMT kezelés... -képessége elmegy,
de utána, ha tud, sugárban vizelhet.”*

A fog sírverse

*BéeF Hatos volt a szerencsétlen neve,
siratja a környék, s kiváltképp a helye.*

Jajgatós

*Mint kiszáradt folyó medrében a kavics...
Jaj, hova lett, hol van jobbik részem, a víz?*

Kapu

*A világ legrégebbi
szállodáját Japánban
alapították, és 1300 éve
ugyanannak a családnak
46 nemzedéke
vezette a vállalkozást,
egy buddhista tanító
talált rá a hőforrásra,
mely a 718-as év óta
táplálja a két nyitott és
két fedett termálmedencét*

*A Houshi család számára
múlt és jövő
szétválaszthatatlan,
mindig a metszéspontban
léteznek, a jelen pillanatban,
mikor is vendégeik
rendelkezésére
kell állniuk*

*Hagyományos
teaszertartással
várják a 100 szoba
valamelyikét elfoglaló
klienseket, akik
az előtérbe érve
automatikusan
veszik le cipőjüket,
és bújnak bele
az ott sorakozó, nagyon is
gondosan megszámlolt,
számtalan pár papucs
valamelyikébe*

*Az idős családfőt,
attól fogva,
hogy először felsírt,*

mindenki a cég
új vezérének tekintette,
a szálloda termeiben
játszott kisgyerekként,
és tudta, sok mindenről
le kell mondania,
hogy a vállára nehezedő
örökséget
továbbvigye

Házasságát
üzleti érdekek mentén
szülei boronálták el,
jól kijönnek,
a hagyományos hangszereken
is zenélő feleség beleszokott
a rutinba,
de persze két gyermekük
kiházásítását
esze ágában
sincs kézi-vezérelni,
mint mondja,
a családi érdek helyett
ma már a romantikus
kapcsolat divatos

Két gyermekük közül
a vállalkozást természetesen
az elsőszülött, a fiú
vitte volna tovább,
a lány inkább
tehetetlennek érezte
az ősi családhoz tartozást,
egyetemre ment,
tanítani akart,
pedig ő az egyetlen,
akinek szavára
az apa hallgat,
s még feltett szándékát
is hajlandó
megmászítani

Tolóajtók, füstölők, gyertyák,
nyílt láng felett
sistergő és tekergő,
élő halak és vízi szörnyek,

gésákkal a fogadó
immár nem szolgál
az ide betérőknek,
mára az egyszerű családok
igényeihez igazodtak,
felvették a kesztyűt,
elfogadva a kor kihívásait,
közben egy pillanatra sem
tévesztve szem elől
a mögöttük álló utat

A lánynak korábban
megfordult a fejében,
hogymégy férjhez és
elköltözik a városból,
ám a mélabúsan
csordogáló
termálvízhez
és a vendéglátóiparhoz
való visszatérése óta
tudatosult benne,
aki őt választja,
kénytelen egyben
a Houshi családot,
ezt az eleven intézményt
is választani,
márpedig ilyen
talpraesett férfi
nem terem
minden bokorban

Tárgyalások, a vendégek
mikrofonos tájékoztatása,
árupakolás
a szállodai butikban,
számlák ellenőrzése,
kimonóba öltözött
hajbókoló
tiszteletadás
a báty fényképe
és sírköve előtt,
a huszoneves srácot
pillanatok alatt
darálta be a betegség,
mely ezt a 46
nemzedéken átívelő

történetet megnyitotta
a jövőbe,
akár
egy
kaput

Nincs

*Nincs eső nélküled, mert a szőlőszemekként
levélről levélre görgő cseppek bogyoiban
ott vagy, mohón szűrcsöl be téged a szomjas
föld, mohón szűrcsöllek, a kortyolható
levegővel együtt, melyben vízmolekulák
járják táncukat, nincs villámlás nélküled,
az elektromosan felrepedő égbolt feszültségében
ott vagy, úgy nyilalsz belém, úgy rezgeted meg
földtől égig, égtől földig bensőmet,
úgy hiányzol, mintha villámok cérnáival
varrná testemet valaki itt is, ott is, mennyi
mindent mozdítasz egyszerre bennem,
öröm, féltés, neheztelés, hogy teheted meg,
hogy ennyire hiányzol, van ebben önző
duzzogás is, senki sem teheti meg, hogy
nekem ennyire hiányozzék, de máris
hajadba szagolok, ki tudja, hány-ezredszer,
és most úgy, hogy nincs itt a hajad,
vagyis itt van, a lomb zubogásában,
ahogy a szélben hátraveti fürtjeit,
nincsen a szélben hajladozó fa nélküled,
átkarolnám, hátulról csókolnék nyakába,
összerezennél csiklandósan, mert
épp valami mást csinálnál, telefonálnál,
főznél, festenél, valami aprólékosat
szokás szerint, izgulva, nehogy elrontsd,
én pedig bolond lendületemmel
(melyen azért sokat finomítottak az évek,
melyen sokat finomított a nevelésed),
kevés híján elrontanék mindent, túl sok
só az ételbe, félrecsúszó ecsetvonások,
mély és megindító telefonhívásba
behallatszó kuncogások, susogások,
elhajolnál tőlem, meg ne égessem magam*

*a hajsütővassal, elhajolna a fa, meg ne
perzseljen az, hogy túl közel hajoltam
hozzád, pedig itt se vagy, nincs idő
nélküled, csak valami üvegfalú akvárium,
melyet egy kád vízbe tettek, és most
úgy áll négy felől a négy üvegfalnak
feszülő víz, mint a bibliai zsidó nép
áthaladásakor kétoldalt a Vörös-tenger,
csoda, hogy nem vagy itt, hogy egy légüres
akváriumban időzöm, kívül a rendes időn,
érezem az összetorlódo percek tömegének
nyomását, de még nem tudnak összecsapni
felettem, még nem tud továbbsodorni,
nincs világ nélküled, csak robbanásig
tútelített zöld ágak, mindenfelé placcsogó
esőbombák, háborús övezetté változott
kert, tócsák, patakocskák, átformálódó
földfelszín, nincs kert nélküled, te növeszted,
te gyökerezteted a növényeket akkor is,
ha mindez láthatatlan, a föld alá bújtál,
akkor is, ha te láthatatlan vagy, elnyelt a tér,
vagy az éjszaka mozog, mert én sem, én sem
vagyok nélküled, lépten-nyomon felriasztalak
magamban, álmosan nyújtózol bennem,
ébredve megkérdesz, hm, hát itt vagy,
igen, itt vagyok, aludj tovább.*

Tizennégy

1

Úgy lenni az időben, hogy az ne legyen ott.
A remegés a vállban kezdődik,
Érintésközelben hangokkal, színekkel, illatokkal.
mikor elindul egy mondat,
Nincs oda tartó út, egyszer csak érzi mégis: megérkezett.
s nem tudni még, hogyan fog véget érni.
„Hát ilyen vagy” – mondja majd valaki a mostban.
Megérintik a földet, s megszűnik a remegés.

2

Egy lejtős parkot választ ki magának,
Az elágazó sétányok városában
ott létesít nézőállomást.
helyszínt keres saját magához.
Sorra járulnak elé a város mozgóképei,
Lila háttereket vetít ki feje fölé,
kissé lihegnek, míg megmásszák a lépcsőt.
lent ismeretlen székek gravitációja.

3

A múzeumban ott laknak az élők,
Egy másik idősíkban járnak,
falakról figyelnek, belépnek a mondatokba.
más ruhákba, viszonyokba öltöznek.
Néhány emelettel följebb kezdődik a csend,
Az átjárók, közlekedési táblák világítanak,
bekérezkedve ágyakba, fülhallgatókba.
de a szem ablakok fényét keresné.

4

*Befelé fordul, s utána még beljebb,
 Begöngyöli magát a paplanába,
 ágak rajzát küldi kifelé a félhomályból.
 az üzenetek odabent találják.
 Ami odakint ág, gyökerek hálója odabent,
 A falderengést figyelve alszik el,
 ott kering, onnan nő át a világba, mi bent volt.
 képernyője meg-megvillan hajnalig.*

5

*Bejáratokat nyitott az időben,
 Fekete-fehér a fénykép,
 zugok voltak mindenik mögött, hol összegömbölyödhetett.
 benne van az összes árnyalat.
 Most ide menjünk – mutatott rá egyikre,
 Kifelé beszél belőle valaki,
 ezt játszották sokszor, s észre sem vették, úgy nyíltak újabb zugok.
 kormot küld onnan és sok havat.*

6

*Legelső vendég egy kávézóban,
 Átdereng az ablak üvegén,
 s most már tudják, mit kér, hová ül.
 elrejtőzik egy kirakatban.
 Idő kell, míg összegyűjti önmagát,
 Tárgyakat rak ki maga köré,
 s kisimít pár dolgot, amit más épp összegyűrt.
 készülődik. Majdnem egyedül.*

7

*A parkban sétál, lehajol egy kőért,
 A kövekből világító fények szétterjednek,
 könnyed, hajlékony a mozdulat.
 mint a természetben lakó természetek.
 Betűket ír, karcot, pötyög,
 Az olvasott betűkben párbeszédnek nyoma,
 beleképzeli őket a helyszínekbe.
 teában és füstben megmerített ötletek.*

8

Kopogtatott egy ajtón,
Képzelt tereket raktak ki részletekbe menve,
 aztán ott találta már bent önmagát.
ketten hordozták hozzá a kellékeket.
 Járt már egyszer itt,
Készenlétben tartották a piknikterítőt
 bent felejtette magát egy fogason vagy konyhaszéken.
s a kedvenc álmokat, melyekbe éjjel visszatértek.

9

Ott ültek valami mélység fölött,
Azt mondta, nem hagyná ezt abba,
 fölkaparta a levegőt a lábuk.
és így láthatóvá vált, hogy régen elkezdődött.
 Óvatos dallamokat röpítettek belé,
Nehezen született mondatok kerültek helyükre,
 titkos hangszereket építettek aznap.
s a nyelven túli hangok is a küszöbíg nyomultak.

10

Együtt kirándulnak egy régi filmben,
Felismerik, noha nem találkoztak még,
 kezét fognak pár fontos szereplővel.
nevetnek, s a félhomályra fogják.
 Utcafényben összeáll egy mesterséges felhő,
Mint egy el nem mesélt illatemplék,
 mélyre szívott zaj kering a vérerekben.
melytől megborzong a nyakszirt és a bordák.

11

Mint ki gregorián dallamokra táncol,
 Meglepi saját magát is,
úgy bomlik ki belső ritmusokban.
 úgy veszi a levegőt, mintha először.
Olyan íveket és hurkokat követ,
 A beszélgetés az asztalok fölött
mint egy út, mely hegyek s erdők között kanyarog.
 eltérül, felizzik és szikrázni kezd.

12

*A ködben ott várt rá egy kifeszített kábel.
Ő a felhők alól érkezett,
Ha elfedte a gomolygás, nyugodtan ült az ágyemelegben.
ő hozta aznap a nyugalmat.
Ha előbukkant újra, úgy érezte,
Kezét könnyű érintések fődik el,
valami átkelésre buzdítja kint valaki.
szárnyai nőnek a ködnek.*

13

*Hangszerét elcserélte egy másik ugyanolyanra.
Régen hallott hangokat keresgélt.
És ezután mindig, minden ismétlődött,
Megcserélte sorrendjüket, lassított, gyorsított rajtuk,
csak másként hívták a zenét, mi ott szólt,
s elváltak egymástól nevek, hangok,
s más tekintetek verődtek vissza róla.
aztán ültek egymás körül, mint egy asztaltársaságban.*

14

*A vízpartokra újra s újra visszajárt,
A vízpartokról újra s újra visszanézett.
hullámzást tanultak egymástól, ő és a víz.
A hullámzás már megtanulta őt.
Azt, ahogy egy vágy s egy tükröződés együtt mozdul,
Azt, ahogy a tükröződés kimozdul a vágyban,
azt, ami egy fodrozódásban feszül.
azt, ami a fodrozódásban feszül.*

Bécs, 1728, Böjtmás hava

regényrészlet

Nincsen abban semmi véletlen, hogy Böjtmás havában újra Bécsben időzöm. Ezerhétszázhuszonnyolcat írnak azok, akiknek ez a dolga, és a szokásosnál jobban gyötör régi jó cimborám, a szorongás. Mintha az őrjöngő Pán vett volna üldözőbe, s mintha magam lennék az egyik halálra vált nimfa, aki rémületében nádszállá változik. Nem változom náddá, persze, csak imbolygok a kora tavaszi napsütésben, mert éppúgy bennem zeng a Pán üvöltése, mint a nimfa didergése. Az utcák lucskosak, olvad. De még mindenfelé száll a forralt bor illata. Egy görög, már nem tudom, melyik bodros hajú, csicseregte, a költő kedvtelésből szeret hazudni. Lehet. De másképpen és mást hazudik, aki fél, mint akinek a torkát, némi incselkedés után, marokra fogja a mámor. Hogy ne legyen kétség, ez a fuldokló vagyok én. Wolzbein tanácsos üzen még a karácsonyi hóhullás idején, pecsét nélküli levéllel, a szokásos megdőlő betűkkel, de azzal a jól látható jellel, mit csak ketten tudunk. Három könyvet kér tőlem, nem úgy, mint máskor, amikor inkább témákat jelöl ki, kacagtató, álmosító vagy tanulságos irományokat. Nem bízza rám a szerzők kiválasztását. Soha nem feledem, hogy egyszer egy német nyelvű Aesopust rendelt. Nem szokásom, mégis megkérdezem, hogy miért. Mert nem szeretem a meséket, mondja, és nem mosolyog.

A tanácsos pontosan megjelöli mind a három opust. Azt kéri, juttassam el neki Bornemisszától az *Ördögi kísérteteket*, Benedikt Carpzovtól a *Practicát*, továbbá kér egy latin nyelvű *Praxis Criminalist*. Nem kértem tőle, sem pedig magamtól, miért kívánatos nekem ezeknek a nyomtatványoknak a beszerzése, s hogy milyen célból óhajt bennük elmélyedni. Mind a három kötetet meghozom. A *Praxis Criminalist* finom, okkerszínű, kissé viseltes, a szélein erősen kopott bőrkötésben szerzem meg, az első oldalon kéklik egy ujjnyom, úgy látom, nem gyermeké. Sokáig elnézegettem. Kicsoda bírhatta vajon? Miféle emberé lehetett, tapossa-e még a föld porát? Olyan az ujjbegy nyomata, mint valami miniált útvesztő. Milyen különös látni, hogy a legjelentéktelenebb érintés is útvesztőt idéz, s hogy a legjelentéktelenebb mozdulatunkban is benne időz a félig ember, félig bika Minótauros. És áldozat után bömböl időről időre. A könyvek nem nyomban kerülnek a tanácsos kezébe. Nem kényeztetem szolgálalkúséggel, aligha tenne jót így is meglehetősen bonyolult kapcsolatunknak. A sokadik látogatás után helyezem asztalára a példányokat, egy sellőalakú tintatartó, néhány összegöndörödött papiros és egy látványos tollazatú penicilus mellé. Hever az asztalon dohányos szelence és több pecsét, valamint néhány porcelán pohár egy szatír alakú hasas likőrösüveget vesz körbe, mintha ugyan testőrei lennének. A szatír földagadt pofával fuvolát fúj, régi ismerősöm ő, Marszüász, aki a bőrével fizetett

a merészségéért. Bólintással köszöntöm szegényt. Hogy a könyveket a tanácsos megkapja, szélesen elmosolyodik, az egyikbe hanyagul, kövér ujjai könnyed mozdításával bele is lapoz, majd olyan pillantást vet rám, amelyet máskülönben nem szokása. Nézése fürkésző, a veséig letapogató. Mintha azon töprengene, ki vagyok valójában, mik a valóságos, mindezidáig föl nem fedett szándékaim, mesterkedem-e valamiben, s az neki kárt vagy hasznot jelent. Szelíden, egyszerűsmind határozottan állom a tekintetét, visszamosolygok, mint aki édes almába harapott. Kordul a gyomrom, igaz is, harapnivalót reggel óta magamhoz nem vettem, pedig már jócskán benne percegünk a délutánban. Arra gondolok, rajtam átfúj a világ, őbenne pedig, ebben a testes, körmönfont és magányos emberben leülepszik. Wolzbein a doboz fedelét fölpattintva megkínál dohánnyal. Némán pőfékeljük a piszkoskék, lassú gomolygású füstöt, én tüszögök is, de aznap már nem beszélünk. Éhségem elmúlik.

Aztán öklömnyi gnómjaimnál többször is vizitálok. Legutoljára délután érkezem, a mennyezet alá nyitott, létra nélkül el nem érhető ablaksoron dől be a fény. Kint erős szél zörgeti a cégéreket, jól hallik a süvöltése. Aznap kevés a látogató, én már üres terembe lépek. Barbara, az én kis áriás pacstírámat, szebb, mint valaha.

Barbara, kocogtatom meg az üvegét, ma mit olvassak neked?

A harapósat!

Ne inkább egy könnyedebb Vogelweidét? Villont talán?

Ne inkább, Taligás, ne! Azt olvasd, amit kértem, erősködj, és én jól tudom, hogy nem vitakozhatom. Úgysem enged, nem szokása. Hát olvasom neki Johannes Hadlaub harapós versét.

Az imádott nő megharapta a költőt, hogy fájdalmat okozzon neki, de ezzel is csak hergelte őt. Vagyis fokozta a vágyát.

Ezt a passzust imádjá az almaarcú kislány. Bugyogva nevetgél, újra követeli a költeményt.

Még egyszer, Taligás!

Még egyszer!

Mint egy gyermek, aki százszor is eljátssza ugyanazt a mozdulatot, és aztán sem unja. Holott Barbarának annyi idő sem adatott meg, hogy gyermek lehessen.

Taligás, te szörnyű, te rettenetes Taligás, kuncog, olyan most, mint valami pipacsos mező, aztán észbe kap, neki a haragvót kell játszania, neki dühöt kell mutatnia, mert oly régóta nem látott, egyáltalán nem olyan rég, jegyzem meg, ellenkezve a magam gondolataival, néhány hónap nem olyan nagy idő, habár igaz, azt se tudta, él-e vagy már púposodik fölöttem a föld. Mennyi ideje, hogy nem jártam Bécsben? Rendben, több hónap is eltelt az utolsó látogatás óta. Erika Stoff hajában is lett néhány ősz szál. Akkor, legutóbb valami tehetős jurátusnak hoztam egy Senecát, a *Vigasztalásokat*, s úgy hallottam, miután elolvasta, a gúnyjára kicsi csengőket hurkolgatva fölkötötte magát a tölgyfás udvarán. Megjegyzem, mert utánakérdeztem, szeles napon történt az eset. Gyerekek találta rá, tapsoltak, tetszett nekik a csengők csilingelése.

Attól még gyűlöllek, bugyogja halkán Barbara.

Tudod, mennyire gyűlöllek?!

Annyira, Taligás, hogy azt kívánom, olyan legyél, mint én.

Legyél olyan, mint én!

Ferdüljek és sorvadjak el, mint Pater Gasse termének kislakói, kikről Barbara annyit mesélt nekem, hogy kívülről tudom az életüket? Frigyes Vilmosnak például olyan a teste, mint akit zabolátlan erő tépett darabjaira, s aztán csak sebtében illesztgették egymáshoz a tagjait. Ha pedig egy tag nem a helyére került, sokat nem vesződtek vele. A többiek bugyborékolva röhögik állandó dühösködését. A nagy vidámságtól még megrepednek a nürnbergi üvegtégelyek. Pedig ujjnyi vastag a faluk. Mint élet és halál közé emelt ablakok, melyeken át ide és oda egyaránt lehet látni.

Lajos, a tizennegyedik, fényűzésben nevelkedik, flamand csipkék, vörös bársonyhuzatok között, nehéz önkupák derengésében. Egy Loire melletti kastély tündérkertjében nő föl, ahol az öreg tölgyek lombozatát megilletődve fésülgeti a szél. A kislány teste, lelke és észjárása ötesztendő koráig nem mutat rendelleneset. Szülei szigorral, érző engedékenységgel egyengetik az útját, szellemi előremenetele, lelki fejlődése példás. Okcitan dalocskák lengedeznek a bölcsője fölött, a sarokban fizetett zenészek ülnek, blockflöte felesel mandolinnal. Apja gyakran elviszi egy korhadtt fapadhoz, melyen a családi legenda szerint maga Blaise Pascal üldögélt Lajos nagyapjával, ahol arról disputáltak, hogy a szerencsétleneken való szánakozás egyáltalán nem ellentétes a gonosz vággyal.

Lajos egy nap dúdolva ballag pitypangot szedni. Aranylő csigákban omlik alá a haja, vállát verdesi. Aznap Szent Bertalan napja virradt föl, és aki csak tehette, emlékezett, hogy a jó katolikusok hogyan kaszabolták le a hugenottákat. Estét kongat a kastély komornyikja, a tányérok halk csörrenései azt jelzik, hogy megterítettek az ebédlőben. A vacsoránál a fiú odaáll az apja és az anyja elé, gondterhelt az arca, mintha valami nyomná a lelkét. Az asszony önkéntelenül a gyermek arca felé nyúl. Cirógatja. Az apa arra kéri, mondja el bátran, mi nyomja a szívét.

Morere, morere!, sziszegi nekik, halkán, gyűlölettel.

A kislányt az apja nem legyinti meg, ahogyan pedig dukálna. Anyja fölemelkedik, és kifehérl a körme, ahogy a brabanti asztalfát markolja. Sokáig nézik egymást, mígnem a gyermek újra megszólal.

Apám. Anyám. Jól értettétek. Elérkezett az idő, hogy pusztuljatok, és egy méretes konyhakést emel a magasba.

A szobafogság három napos, kenyér és víz a járandóság.

Égessen el a pokol tüze benneteket, pokolfajzatok!, szól csengő hangon a gyermek, meghajol.

A három nap letelte után arcon köpi a szolgálót, ki rányit, majd pukedlizik.

Nemsoká elrohadsz, mocskos szolgáló, tudod-e?

Rohannak, tolakodnak az égben a felhők, hamarabb jön az ősz. Már a testi jelek is szembeszökőek. A gyermek válla ferdül, mint a rossz irányba növényfaág. Járása kacsázni kezd. Izmai sorvadnak. Az arca torzul, szája lebiggyed, bandzsítva nézi az eltaposott lepkét, szarvasbogarat. Hajának fénye fakul, erősen hull, reggelre rőt, zsíros csomók maradnak a párnáján. Füle fölött piszkosan fehérlik a fejbőre. Tucatnyi orvosdoktor sem segít. Tucatnyi felcser sem tudja megállapítani, a természet miért döntött efféle torzóság mellett. A családban korábban hasonló deformáció nem fordult elő. Nem lehet sorsszerű örökségnek tekinteni a

fiúcska szörnyeteggé válását. Mert nemcsak gnóm lesz, de szörnyeteg is. Sem az anyai, sem pedig az ágas-bogas apai ágon nem történt hasonló. Az Ördög szállta volna meg? A szolgálk erről sugdolóznak a kemencék zugaiban, végül az a szóbeszéd kap lábra, hogy nem megszállta a gonosz, hanem csinálta.

Amikor Lajos az utolsó orvos, egy bizonyos Alfred Maupassant jobb szemébe beledöfi az asztalon felejtett szikét, lilára verik a kezét. Seggbe is rúgják néhány-szor. A gyors konzílium után, amelyen a szülők, az orvosok, a fölháborodástól inkább, mintsem a testi fájdalomtól meggyötört Maupassant és a birtokfelügyelő is részt vesz, internátusba küldik, ahol az efféle megveszekedett teremtményeknek viselik a gondját.

Amikor az anyja még utoljára megsimogatja, csaknem leharapja a gyűrűsujját. Hajcsomók maradnak az apja markában, ahogy elkapja a fiú fejét, majd szétfeszíti az állkapcsát. Az anyja vérenek íze ott van a szájában az utazás alatt. Az úton a könnyeit nyeli, átkozdik. Az utolsó útja ez, letakarva és fulladozva, s a biztonság kedvéért gúzsba kötözve. A szederjes testet még a napvilágra húzzák egy Párizs környéki vendégfogadó udvarán. Nem kétséges, búcsúzik ettől a kreációjától az élet. Jeges kútvízzel locsolgatják, a szívét nyomogatják, hirtelenjében tépett csalánnal verik az arcát. Hatalmas, vörös taréjú kakas bámulja a jelenetet érdeklődve, feje elbillen.

Dögöljete meg, mocskok!, suttogja még utoljára, és a következő pillanatban nem él.

A vendégfogadóban előző nap megszállt egy hispán vándororvos, s miután megtekintette a halálában is gyűlölködő, gyönyörű halottat, pénzt ad a korpuszért. Pedig a szolgálk fizetnének is, hogy szabaduljanak tőle. A doktor néhány napig gyönyörködik a gyűlöletnek a halálban is megmártott formájában, majd arra gondol, inkább üzletet csinál, mintsem hogy megtartsa. Túl sok gonoszságot vél fölfedezni a kicsiny emberdögben. Balszamozza, gyantával alaposan végigkeni, fölszállítja Párizsba. Itt adja el, mint valami ékességet, ékszer vagy kézi mestermunkát, hogy aztán Lajos kézen-közön Bécsbe kerüljön. Bizonyos emberek a haláluk után teszik meg a legfontosabb utakat. Lajos ilyen teremtmény, jöllehet kicsiny korában járt Párizsban és egy téli utazás alkalmával Amszterdamban is, ahol diónyi gyémántok ragyogása miatt kellett hunyorognia. Végül ide kerül, a Pater Gasséra. Baszás ígéretével ijesztgeti a nőket.

Nagy Péter, a másik szörny, nincs híján az önbecsülésnek, de mondhatok hiúságot is. Viszont valóban nem veti meg a munkát. A végtelen szibériai nyíresekig locsog el a fecsegés, hogy a nagy hasú, rézsiplikás templomok emelésénél, meg a névai hajóépítésekén, amikor jeges szél súvított a finn tóvidékek felől, és a munkások szakálla fehér csimbókká dermedt, ő maga is forgatja a szekercét. Amikor ideje és kedve volt, Péter beállt az eke mögé. Ordítva ösztökélte a barmokat, suhogtatta az ostort. Derékig süllyedt a lápokban, porban kapart, forróságban izzított nagy vasakat, csakhogy megmutassa, a kétkezi munka nem idegen tőle. Lehet ő bármekkora hatalmú cár, lehet bármekkora birodalom ura, a munka nem ellensége. Holott megvolt a maga keresztje neki is. Felesége, Katalin királynő ivott, mint a kefekötő. Az utolsó szolgálkölök is tudta ezt az udvarban. Bojárok, szolgálk és termetes strázsamesterek gyűrték maguk alá fonnyadó, bélgázokkal telt, engedékeny húsát, és az sem tagadható, hogy kövér tanácsnokok kicsiny, a

has hájának rétegei alatt alig megtalálható, káposzta ízű faszát éppúgy a szájába vette, mint a sovány konyhafiúk hatalmas, őrjüngő falloszát, hogy kiszopja belőle az édes kis kortyot.

Péter úgy születik, hogy hullócsillagok karcolják tele az augusztusi eget Niš dombjai fölött. Vagyis szerbnek születik. Akkor is így van ez, ha müezzín éneke nyikorog rá hajnalonként, akkor is, ha a szomszédos zsidó kántálását is hallják egész nap. Nem. Semmi köze Péternek az oroszokhoz. Ha csak annyi nem, hogy az apja gyakorta ilyesmiről motyog a bölcsője fölött. Arról mesél, hogy az új Szerbia a Fekete-tenger partján születik újjá sószagban, hínárok teleírta parti fövényben. De ahhoz, hogy így legyen, el kell vinni oda Szerbia lelkét, mert egy országnak lelke van, és anélkül nem lehet új földet találni. Más népeknek, az átkozott magyaroknak sikerült. Ők a keleti vadonokból bolyongtak ide, a Duna mellé, ki tudja, miféle távolságokat gyűrték le. De az országuk lelkét hozták, cipelték annak ideáját, álmát, hagymázás elgondolását, különben már nem lennének sehol, vérük elkeveredett volna, lelkük a semmibe szállt, testük fölmozsolódott volna.

Egy nap az öregember odaáll a gyerek ágya mellé.

Nem, kicsi fiam, Szerbia lelke nem szállítható. Ott marad Koszovó lankáin, mint egy szellem, mint valami lidérc, és most már elhagyatottan csatangol a dombok fölött. Az örökkévalóságig ott marad, otthontalanul az otthonában, számkivetve a húségben. A gyermek alig észrevehetően bólint. Az apja letörli a szeméből csorgó vért, s közben minden egyes roppanásra elhúzódik a szája. Törnek a kisfiú csontjai. Nem kell ahhoz erős markolás, ütés, de még csak tapintás se. A csontok maguktól törnek. Átsuhan a kerten egy hidegebb fuvallat. Nemcsak a diófa levelei reszketnek meg, de a gyerek csontjai is. Hiába etettek vele meszet, vasreszeléket, porrá darált galambcsontot. Meg sem mozdulhat szegény. Eszelős roppanásokkal múlik az élete, utóbb már nem fáj neki, csak a szembogarát pókhálózza össze a vérzés minden egyes roppanás után. Mint aki óriási toronyból zuhant alá, olyan lesz. Puha, gyűrhető test. Nincs benne semmi merevség, amikor temetik. Nem, nem hantolják el. Őt is megveszi valaki, ahogy mindent megvesznek. Belgrád, Szeged, Pest és Bécs. Ezen az úton jut el ide, a Szörnyek termébe, az egyik kisebb nürnbergi üvegtégelybe. Nagy Péternek nevezik el. A cselekvőnek. Az alapítónak. Ő meg a Fekete-tenger partjáról álmodik, ahol az új Szerbia falait építik a kerges tenyerek. Színes hagymakupolákat lát álmában. Ilyenkor hunyrog, érzi a kivetett hínár illatát, ami regényt ír a part homokjába.

Ahmed leginkább ábrándozással tölti az idejét. Talán ő a legnagyobb vesztes a társaságban, ahogyan persze mindegyikünk a létezés kárvallottja, csak hogy Ahmednek birodalmi romhalmaz jut osztályrészül. Föltarthatatlan csúszás lefelé a viláгурalmi álmok után. Egy repedező és zsugorodó birodalomra tekint az ő szultáni páholyából. Az ő birtoka végérvényesen került túl a zeniten, és ami őt, e furcsa kis szerencsétlent folyvást arra ösztökéli, hogy szembenézzen a vereség természetével, hogy mérlegelje az elmúlás elkerülhetetlenségét. Nagyon keveset él. Egyetlen percet talán. Vagy még annyit se. Járandósága néhány szívdobbanásnyi élet, nem több. Egyetlen megakadó tátogás, egyetlen levegővétel, amit nyomban görcsbe ránt a fulladás.

Azon a hajnalon vérzik az ég hasa, mint valami friss kötés. Mintha a meséből jönne, török csizma kopog végig a Pater Gassén, egyenesen a Stephansplatz felől

tart erre, a köpenybe burkolózott pokróccal takart, alvó lovakat, utcai strázsákat kerülget, majd megveri az épület nehéz fakupuját. Sokára nyikordul a kapuszárny. A szolgáló, még nem az imádkozós Hansi, amint kikémlél, már húzná is vissza az orrát. Ám az idegen nem teketóriázik, a kaput beljebb feszíti, tolakszik befelé, s ahogy elegendő tere lesz, a szolgáló kezébe nyomja a rongycsomót. Szálem alejkum, szól, nem mozdul. Mint aki biztos akar lenni a dolgában, ám hogy ez mi lenne, e néhány pillanatból nem derül ki. A szolgáló tapogatja a lucskos, ragadós rongyot. Elfúló sikolyát elnyeli az utca. Az újszülöttből már elszállt az élet. De a test még nem hült ki. Vijjogó ludak vonulnak a fenti sötétben, milyen kárörvendő a hangjuk. A köpenyes arcából kiparázslík a tekintet. Ritkás, hosszú szálú szakálla a sötétség ezüstös taknya. Arca helyén árok. Arca helyén ez az esőverte, lucskos éjszaka. Garast villant a szolgáló felé. Majd a nagygalléros köpönyegét maga mögé rántva úgy siet el, ahogyan érkezett. Zavarában megmutatja magát a Hold romlott karéja. Egy látomás egy másik látomást fogad magába. Halottat vinni ajándékba, mondja később kedvtelve Wolzbein gróf, kacérkodás a föltámadás lehetőségével.

Frigyes Vilmos nem hagy föl a mérgelődéssel. Dohog, csak mondja, hogy így meg úgy, szarják tele a világ összes aranyserlegét.

Ahmed végül ráun a perlekedésre.

Nincs is segged, efendi, bugyogja. Lyuk van rajtad, ahol a szar akadály nélkül eltávozhat. De az a lyuk nem a seggeden nyílik, ahogy a normális lényeken, vagy ahogy nekem, akinek ugyan megvan a maga keresztje, ahogy ti, gyaur kutyák mondjátok. A segget, már megbocsáss, efendi, lefelejtették rólad, miközben kreáltak. A te seggeddel minden bizonynal más szarik Rómában, Sztambulban vagy a budai dombokon. És ez nem jó. Nem helyes, ha az ember helyett más ürit, úgy értem, nem méltánylandó, ha a mi szarunkkal mások segge kérkedik. Ne feledd, a mi szarunk a mi szarunk, efendi.

Ahmed a hétköznapi nyereséget gyakorta bölcselkedő megjegyzésekkel keveri, így igyekezve bizonyítani, hogy a világ dolgai, de a róluk való gondolkodás soha nem nélkülözheti Allah nagy és mérhetetlen bölcsességét. Allah angyalai egyszer óriás lepkének néztek egy szőnyeggel repdeső dervist, s azt az égre föl-szögezték, akkor a felhők félni kezdtek. És nem szálltak arra többé. Nem volt eső, nem volt csapadék, hacsak az a kevés nem, ami az égre szögezett dervis szeméből hullott. Nem, mondja Ahmed, ne szögezzetek embert az égre. Nem odavaló. És Mohamed az ő prófétája. Ámen. Ahmed azt meséli, hogy a köpenyes férfi, amikor átadta a szolgálonak a rongycsomót, amikor a kezébe tuszkolta az ő halott, szürkülő testét, annyit mormolt, Allah ezt bizony nem akarta, de engedte. Ámen, ámen. Majd hosszan nézte kicsit az ő arcát, végül csókot nyomott a szájára.

A többiek jót derülnek a kérészéletű Ahmeden, akinek már csak a holtában jutott emberi csók.

Frigyes elméje korlátolt, fölfogása körülményes, ám szívesen elegyedik szóba a látogatókkal, akik napról napra megtöltik a termüket. Az emberek a hosszas sorban állás türelempróbáló tortúráját is vállalják, csak hogy szemügyre vehessék őket. Toporognak hideg esőben, fagyos szélben, kánikulában is a Pater Gassén. Frigyes Vilmos úgy tesz, mintha érdekelné a másik ember. Köve hiszem, hogy így lenne. Az a furcsa jelenség érdeklí, amit az ember a szájával művel, a

beszéd. Ő is sokat karattyol a csúf, semmire se jó, piszkoskék nyílással, ami az arca közepén tátog. De nem azért elegyedik szóba bárkivel, hogy meghallja, mit mond a másik. Éppen ellenkezőleg. Azt akarja, hogy őt hallgassák. Nincs szüksége, hogy higgyenek neki, nem kell szórakozni a zavaros történetein, elegendő, ha hallgatják. Talán ezért kedvelem Frigyest, aki szenvedélyes fecsegő, és akinek butasága nemcsak fáj, de nagyon szórakoztató is tud lenni.

Frigyes jobb sorsra érdemes, porosz katonatiszt gyereke. Apja minden tekintetben megfelel a poroszok természetéhez ekkoriban fűzött elvárásoknak. Nagydarab, szögletes mozgású, kevés nevetésű, elméjét tünődésre nem használó, a kételyt aligha ismerő ember. Valami soha nem azért történik meg, mert lehetett volna másként. Az efféle lehetőségekkel csak a poétika kacérkodik. Rázza nagy seggét a Múza, és azt dúdolja, hogy ha nem történt meg, akkor is megtörtént. Hahah! A poroszok aztán nem így gondolják. Frigyes apja minden lámpagyújtás előtt maga fényesíti ki a csizmáját. Hálóinge fehér daróc, amin lyukat hagyott a szerszámának, és csak a testének jobb oldalán tud aludni. Álmában soha nem fordul. Letett kő hajnalig. Mindig abban a pózban ébred, amelyben nyugodni tért.

Vilmos anyja egy vízimolnár kanccsal, jólelkű lánya, aki az elhullott madarakat is megkönnyezi. Télen is beleáll a malomkerék mögött habzó vízbe, és az ölet hűti.

A gyermek nem Poroszországban jön napvilágra, hanem München környékén, a festői Feldafingban, ahová az előző évben hurcolkodik a család. Nem költözés ez, inkább menekülés. Frigyes apját azonnali hatállyal menesztik, mert váratlan dührohamában ökölrel esik a felettesének, a fülét mindenestre letépi, és a pirosan éneklő kályhalapra veti. Két hetet dohos, patkányok uralta zárkában tölt, ezalatt születik meg Frigyes. Lehet, hogy nem kellett volna. Amikor az apa először pillantja meg a gyereket, az anyát kezdi fojtogatni. A baba túlsikítja az anyát.

Az újszülöttnak durva szabású ökölarca van és felpuffadt hordóteste. Ujjai nem körmökben végződnek, hanem rózsaszínű, élön lüktető húsban. Két szeme mintha folyton ki akarna fordulni a gödréből.

Frigyes életét tulajdon szülőanyja oltja ki. Megszüli és neveli a szörnyszülötet, végzi anyai kötelességét, amíg bírja a terhet. Aztán egy őszi napon, amikor mind hűvösebb szelek rohannak alá az Alpokból, vízzel telt hordóban meríti meg a kicsi testet. A háromesztendős Frigyes nem szól, pislog megértően, mint a jóllakott kutyakölyök. Nem nyüszít. Nem kapálódzik. Nem tesz ellenvetést. Talán hálás, hogy végre bekövetkezett a dolog.

Semmi baj, anyácskám.

Olyan ez csak, mint egy keresztelő.

Édesanyám, hallod, ez csak az ősz.

Hallod, hogy kavargó a levél a tetők fölött?

Az asszony elnehezült tagokkal ballag a falu terére, leereszkedik egy farönkre, üveges tekintettel bámulja a többi kölköt. Futkároznak és visonganak a templom lépcsőin. Nevetgélnek, mint kicsi állatok. Kinyílt az őszirózsa, és a krizantém. Úgy köhögött, mintha tüdőbeteg lenne, az őszi szél. A gyerekek egészségesek és szépek. Kegyetlenségük sokrétű és kifinomult, akár a felnőtteké. Az egyikük hosszú kóróval hadonászik, a többiek arcába csapkod vele. A gyerekek boldo-

gok, akár a kismacsák. Ők a többi gyermekek. Most már Frigyes Vilmos is az. Sóhajt az anya. Frigyes Vilmos hordótestű szörnye lebeg a dézsában, arca az égnek fordul, szája az éghez beszél.

Apa!

Apa!

Miért bántjátok folyton?, szól a gúnyolódókra egy csengő-bongó női hang, Barbaré. Való igaz, Frigyes Vilmos gyakorta évődések céltáblája, és mikor kiérdemli a gúnyt, mikor nem. Barbara az utóbbi időkben már olyankor is védelmébe veszi, amikor pedig a hordótestű, seggnélküli szörny megérdemli a csipkelődést.

Barbara Strozzi egy velencei zeneszerző lánya. Az anyja sokat és nagy kedvvel dalol. A tüneményes tehetségként induló komponista vedel, mint a szomjas ló, s mind gyakoribb és mind több látomással díszített mámorában az ablakon dobálja ki vagy egyszerűen lehányja a partitúrákat. Úton és útfélen hangoztatja, hogy a világ legidegesítőbb lénye a kabóca. Veri a feleségét, aki minden egyes ökölcsapás után maga elé dúdolt dalokkal vigasztalja sajgó testét és lelkét. Néha úgy énekel, hogy a felhasadt szájából alácsöpög, kottát rajzol a fapadlóra a vér. Az iszákos zeneszerző akkor is megrugdossa az asszonyt, amikor az viselős. Barbara a bánatalmazás következményeként indul útra egy húsvéti napon az anyja méhéből, nagypénteken, még kora reggel. Útközben meggondolja magát. Maradni akar. A ház előtt köszörűs ordít repedt, fülsértő hangon, hamar dobálni kezdik rohadt almával, szarral. A szomszédban élő sebészorvos szerencsére otthonában időzik, s bár hasogat a feje az előző nap benyakalt boroktól, a szolgáló jajveszékelésére fogja a ládikáját, átbállag, és megtesz annyit, amennyit megtehet. Barbara Strozzi púposan, megcsavarodott testtel, vakon és süketen születne meg, ha megszületne. A halál ugyanis nem születik. Az valami mást tesz. Amikor a kislányt kivagdossák az anyja hasából, ahonnan semmiképpen sem akar távozni, már nem ver a szíve. Az apja több kanna bort vedel be, majd az elméje váratlanul kitisztul, és kilép az utcára. Csönd fogadja. Aztán reccsen valami faág, vagy bot.

A chiurgikus nem kapartatja el a kicsi tetemet. Rongyokba tekeri, az otthonába viszi, kifekteti az orvosi asztalára, töpreng fölötte, a természet rémületes fantáziáján tűnődik, majd lemossa és tartósítja, s mint annyi hasonló kreatúráját, borsos pénzen továbbadja báró Yblnek, az akkori idők legismertebb salzburgi gnómkereskedőjének. Barbara mindenféle kacsaringók révén így kerül a bécsi szörnyetegek különtermébe, voltaképpen királynőnek. Arca, akár a rohadó alma, amibe lyukakat fúrtak gyermekujjak. Soha nem felejtí az anyja énekét, aki a vajúadás után néhány napig él, majd a láz forróságában eldadogott végakarata szerint az ura mellett kaparják rá a földet, aki szerezhett bármennyi szép, fennkölt és fülbemászó zenét, a nyílt utcán vertek agyon a megrémített emberek.

Akinek ilyen fattya születik, az biztosan az Ördöggel cimborál!

Igaz is, vajon tudja az Ördög, hogy ő az ördög?!

Csak azért kérdezem, mert a kicsi, púpos Barbara engem szeret. Belém, a Taligásba szerelmes.

Most meg a bécsi utcák kövét koptatva olyasmin tűnődöm, hogy a teremtés azért lehet tökéletes, mert lehetetlenség kijavítani. Megjegyzem, engem régóta nem a javítások módozatai foglalkoztatnak, azokban már régen nem hiszek. Fölolvasok, hozok és veszek könyveket, ugyancsak eladok. Szeszélyesen alkudozom, olykor rálegyintek egy arcátlanul borsos árra, megfizetem, csak adja már oda a tisztelt úr, és elsietek a könyvvel, elnyikorog a taligám a legközelebbi csapszélig, máskor pedig, mint akinek az élete múlik néhány petákon, juszt sem engedek az árból. Nincs szándékomban kijavítani a rossz működést. Nincs szándékomban helyrebillenteni a kizökkent időt, hirdetni a világi nyomorúság helyetti másik életet. Nem ezért kavarodtam a napvilágra, szoktam mondogatni, ha több bort locsolok el a kelletténél. Nem tudom, arra születtem-e, hogy hordjam és cipeljem a szót, mások imáit és átkait, fecsegését és sötétbe boruló látomását, hogy egyik balsorsú vidékről a másikba nyikorogjak. Nem tudom, lehet-e ilyesmire születni. Az ember egyszerre csak tenni kezdi, dadogja és ordítózza a szót, és csöppet sem csodálkozik, mert úgy érzi, csinálta ezt már a csinálás előtt is. A leírt szó előtt vakul, a leírt, kisilabizált szó előtt lesz egyre ostobább és tanácstalanabb. Ismerős különben minden mozdulat. Ismerős minden érzés. Csodálkozik-e a csecsszopó az anyatej ízén? Elmondok egy Petrarca-verset, elmondom, hogy magányos vagyok, és hogy tűnődve járom az elhagyott, puszta és néma tájat, az életemre törnek. Elmondok mást, akármit, és csönd támad körülöttem, mélységes, részvétlen és hideg némaság. Mintha megbántottam volna a hallgatóságot. Mondhatok Villont, Dantét, Szent Ágostont. Elmondok valami tragikus történetet, a hasukat fogják, a térdüket verik az emberek. Vagy mellém szegődnek, hogy árnyéknak árnyéka támad. Jönnek velem, kopognak utánam, és könyörögnek, mondjam még, mondjam tovább, csak folytassam. Nem értem, mit akarnak még hallani. Hiszen hallották a dalt százszor, ezerszer. De akkor is egyedül vagyok, és amíg elbírom magamat, egyedül is maradok. Mint talán a halálommal. Nézelődöm a fentebbi rétegek felé, a testemet rázó remegéstől kocog a fogam. Ennyire félek, most Bécsben, máskor máshol. Bámulom az égbe szökő, fényes tornyokat, az oromzatokon sorakozó vízköpők pofáját, a falakra festett izgága ornamentikát. Bécs várja nagyon a tavaszt. Akárha ők, ezek az Istennek emelt szörnyeteg házak se másból lennének, mint a soha nem csillapuló félelemből. Nem az eltökéltség, a szálnalmas szorgalom, nem a hit vak elszántsága emelte mind magasabbra őket, hanem a rettegés. Sok törekvő, semmi Bábel. Galambok köröznek a Burg fölött, és mintha eltévedtek volna.

Uram, szólítok meg egy járókelőt, akibe nézelődés közben botlok, fölolvasnék magának.

S mi célból tenné?, kérdi megvetően, most látom meg, hogy csigákban hull alá a haja.

Abból a célból, hogy Ön szép szavakhoz juthasson, mondom, én pedig, meghajlok, némi pénzhez.

Csakhogy én nem kívánom, hogy fölolvassanak nekem. Ha kedvem támad rá, megteszem én.

Megfogom a karját, mondom, várjon, és máris húzom elő taligám mélyéből az

egyik Góngora papirosát, és szavalom neki: *A költő azt duruzsolja Celalbának, hogy annyi szokatlant és különlegest látott, felhők szerelmét, vihart, tornyok összeomlását, a föld gyomrának megnyílását...*

Elég, toppant dühösen, remegnek azok a szép, hullámos csigái. Szeme tüzet lövell.

Hogy a föld gyomra kifordul?! Micsoda ocsmányság ez?! Ezért akar pénzt!

Meglep, hogy ilyen hamar előnti a szenvedély. Ábrázata eldurvul, vadul röp-ködnek a hajának fürtjei.

Ha ad néhány garast, uram, természetesen megköszönöm, hajlok meg újra.

Miért nem ezzel kezdi, miért nem a koldulással?!

Nekem ez a munkám, uram. Igyekszem szóval tartanai az embereket. S képzelje, uram, ma nem vertek meg.

Ez elgondolkodtatja, mutatóujjának hegyét rózsaszín állán nyugtatja. Igyekszik belém látni. Aztán földerül az ábrázata.

Akiknek szaval, akiknek csorba dalocskákat énekel? Ma még nem náspángolta el a tisztelt hallgatóságát?!

Nem azok vernek, uram, bár arra is volt már példa.

Kik nem verték meg?, kérdi végül.

Jönnek utánam, követnek, most is figyelik minden mozdulatomat, és adandó alkalommal leütnek.

Körbesandít, itt egy kofát lát, amott egy zökkenő konfliktus, miből fehér kendő lobogja el a búcsút, gyerekek kisebb csoportját, amint botokkal karcolják a földet, egy vonszolódó öregembert. Bosszúsán megrázza a fejét, a köpenyegét összehúzza. Nem ad pénzt. Nem tetszett neki az előadás. Meg azt is hitte, szánalmat akarok kelteni ezzel a homályos verés-históriával. Már az első pillanatban láttam benne valami kelletlent. Ha nem ad, hát nem. Sokszor járok így gyanakvó és fősvény, lelketlen emberekkel. Ballagok hát Erikához, a szállásadómhoz, aztán amikor egy nyikorgó susztercégér előtt megállok, mert olyan szép ritmusban hirdeti a csizmasarkok visszakalapálását, akkor döbönt meg a fölismerés, hogy az illető miféle szerzet lehetett.

Poéta volt, a nyomorult!

Valami bécsi fűzfapoéta, aki bolond lenne pénzt adni más verseiért, amikor az övéiért se adnak. Micsoda badarság lenne, valóban.

*

Éjszaka Erika velem marad. Hát a hátnak döntve, így heverünk, míg arcunkra nem ül az álom. Hiába a reménykedés. Én nem alszom, forgolódom, sehogyan sem lelem a helyem, mint akit igazán bánt valami. Hát persze, hogy bánt. Csak a nyavalyám ne jöjjön elő. Erika velem hál, lélegzik, néha kimotyog az álmából. Fölülök óvatosan, hallgatom a szuszogását. Megfogom a mellét. Nem szokott velem maradni. Most nagyon elgyötört volt, ott maradt a szája sarkában egy kis gúnyos mosoly. Hogy gúnyolódhat az, aki fáradt? A gúny nem friss? Fölkelek, az asztalhoz botorkálok, a kupába lötytyintek egy kis bort. Az ablakhoz állok. Szél motoz. Üres az utca. Szemben a Hold. Vigyorog. Félek.

A hír, hogy a Szörnyek termékének új vendége akadt, hamar szertefut a város vérereiben. Lassan elfogy a hókása, az utcákon mutatja magát a zöld. A dóm árnyékában izgatottan sugdolóznak a bécsiek, kopognak a fémes hegyű sétapálcák és a pántos cipők sarkai. A téren csoportosulások támadnak. A tenyerek a szájuk elé görbülnek, a jól értesültek súgnak és búgnak, ábrázatuk fontoskodó. Mintha bűn, de legalábbis veszélyes lenne róla beszélni. Van egy ismeretlenünk, egy nem tudni, miféle szerzetünk, csak mert a török szörnyet, a nyikorgó velencei kislányt, a seggnélküli porosz csökevényt és a francia gyűlölködőt, a törhetetlen szerbet már unásig ismerik. Ám ez az alak, akit én, a szóhordó Taligás helyeztem elébük, másfajta szerzemény. Titkához nincs kulcsuk, kiléte bizonytalan. S nem-hogy más szerzet, mint a többi gnóm, hanem éppen az ellenkezője mindannak, amit azok képviselnek, a megdöbbenő aránytalanságnak, a mértéktelenségnek és a brutális diszharmóniának. Az idegen, akit, mondom, én szállítottam hozzájuk, szép és tökéletes lény. Teste arányos, arca megnyerő és barátságos. Mégis annyira idevaló, a Pater Gasse termébe, miközben sejthető, hogy ennek az alaknak nem ez az utolsó útja, itt megpihenni, örök tanyát verni a Szörnyek termékében nem fog. Alszik egy zavarba ejtő teremtmény a Pater Gasse vaksárga épületében, olyan, mintha egy elfeledett meséből szabadult volna.

A teremben esténként gyertyát lobbant az éjjeli vigyázó, egy grinzingi fiú, az imádkozós Hansi, elbámulja az alvót, akit párnázott karosszékbe ültetett Wolzbein tanácsos. Suttog hozzá, mintha régtől fogva ismerné. Jól van, tegye csak. A kis Hansit a grinzingi trágyahalmok közül emelte erre a jelentős polcra a jószerecséje, földdel, szőlővel, répagyökerekkel bajlódó földművesek közül, csakhogy a gnómok felügyelője legyen, igazi városi ember. Rendesen különben a legapróbb, a legjelentéktelenebb változástól tele szalad a gatyája.

Július vizet, élelmet egyelőre nem vesz magához. Azért mellette a telt kancsó és a szikkadt kenyér. Bármikor elsétálhatna. Egyszer talán meg is teszi. Hansi most közelebb dönti hozzá a testét, azt figyelni, jár-e tüdejében a levegő. Úgy bámulja, mint ismerősét. Ritmikusan süllyed és emelkedik a mellkas. Finomak Július kékkörmű ujjai, templomi orgona bűvölésére éppúgy alkalmasnak látszanak, mint pénzes erszények fosztogatására. De miért szorulnak ökölbe? Miért ráng gyakran a szája, mintha a torkába zárt szavak követelnének újra és újra szabadságot? A lehunyt szemek miféle álmokat őriznek? S ha egyszer ébred, képes-e elmondani, ki ő?

Ki tudja-e mondani, hogy én?

Én!

Úgy járja körbe tetszhalott testét a fény, mintha incselkedne vele. Nem vagy, nem ébredhetsz. Te senki. Jaj, te semmi. Mintha azt mondaná minden kis ezüstös nyaláb, aranyló fénylés, hogy olyan szép vagy, hogy neked így kell maradnod. És így is maradsz.

Retteg a csapott vállú Hansi fiú kezében a lámpás, didereg a falon imbolygó árnyéka. Veti a keresztet. Egy lény hever előtte, mint barlangjukban az epheszosz-ak, a hétalvók, akiknek a története Nagy Pétert dühítette a leginkább, léhűtőknek, semmittevőknek nevezte őket. Alszik, akár a pogány Saulus, akinek a szeme

a damaszkuszi út kanyarulatánál úgy nyílt rá a csodára, hogy megvakult. Pompás. Alszik, mint Morpheusz, az álmok formázója. Alszik, mint a rózsabörtönében a királylány, akinek a története arra bizonyoság, hogy minden nagy szerelem előtt ájult az ember.

Én meg félek, mint egy levél, ha belehel az ég ablakán az ősz. De nem tőle félek, akit én találtam, azon az alkonyaton, amikor az izgatott Guld gyertyás lakhelyétől tartottam a szállásomra. Belém szállt ott a faggyúszag, és szembeszökő volt a sánta nyugtalansága. Nem attól félek, hogy újra nekem esnek. Ezt, ha nem is szoktam meg, mert igazán megszokni nem lehet, már elfogadom. Néha csontig ázik az ember. Csontjaira aszalja húsát a hőség, a nélkülözés, kékre fagy a lába, kínozni kezdi a csúz, a köszvény, a hexenschuss, vagy nyavalyatörős lesz, teszem hozzá mosolyogva, előfordulnak efféle balesetek. Vagy amikor az eső úgy veri el az emberi arcot, mint valami tanárpálca. Hogy vörösen égő fülekkel kell dicsérni még a legkisebb pocsolya buborékát is. Mondom, van ilyen. És azt is mondom, az ő ütlejük ilyen. Az én nyavalyatörésem. Beletörődtem, hogy időről időre rám szabadul egy tündöklő ököl, egy vasalt orrú csizma. Jönnek utánam konokul és fegyelmezetten, égszakadás, csattogó szél, kavargó hó nem zavarja őket, soha nem vétenek szem elől. Városból városba, sikátorról sikátorra loholnak utánam, és aztán egy olyan pillanatban, ami mégis mindig meglepetésként ér, leterítenek. Mintha a semmiből fakadna a mozdulat, mintha a Semmi tárná rám a szörnyű, dohos méhét, onnan támad egy fémes suhanás, hogy azt, ami vagyok, és mindazt, amit vélek magamról, egyetlen csapással semmissé tegye. Nekiesni a falnak, bábként csúszni a föld felé, számba pereg a mész, a keserű vakolat, nem vagy, ennyi vagy.

Hogy annyi vagyok, hogy eleshetek.

Alázuhanhatok.

Amikor Guldéktől jövök, és megütnek, egy lépcsősoron baktatok éppen fölfelé. Nagyokat koppan a fejem, ahogy gurulok vissza, és mintha zenekar lenne, recseg a csontozatom. A vérem a számba csorog, édes. Megrugdosnak a nagy, gyönyörű csizmájukkal. Oldalt csatos, legfelül visszahajló, holland disznóbőr csizmáik vannak. Némák közben, mint akiknek csak ütni szabad, szólni nem. Zihálásuk meghitt üvegzene, érthetetlen, gyönyörű szavakra emlékeztet. Barbara Strozzinak mennyire tetszene, de neki még nem meséltem róluk, magam se tudom, miért nem. Megütnek, de a könyveimet, a tekerceimet, a taligáimat nem bántják. Mintha azt nem lenne szabad. Arra gondolok, az ő verésük is egyfajta tánc, mozdulatok szabályos ismétlődése. De, mondom, nem ezért félek.

*

A gyertyás föltűnően szétszórt aznap este. Erős illatú, sötét fényű szeszt iszik, balkáni diólikórt talán. Az üveget megragadva kínál, tanácsolja, citromot is csepegtessek bele, olyan keserű. Ferdülő szája sarkában ráng az ideg. Poharat feled adni. Johannát sehol sem látom. Talán elvonult, gyöngélkedik. Az apjánál nem kérdezősködöm, igyekszem tartózkodónak látszani. A gyertyás nyugtalanító hírt kaphatott. Nem figyel rám, amikor kérdezem erről vagy arról, hümmög, a szakállát húzogatja, nem válaszol. Elbambul, koppan, és újra koppan az asztalon

a pohara. Nekem nem tölt, úgyhogy magamat szolgálom ki. Annyit azért még a fal felé dünnyög, hogy megint utaznia kell, halaszthatatlan üzleti út vár rá. Pedig nyár végéig nem volt szándékában kimozdulni a városból. Fáradt lábai hogy sajognak, dagadnak vádlijában az erek, a kislánya gyöngélkedik, még a tánc is nehezebbre esik, pedig az aztán nem szokott, hát így tenni ki magukat egy hosszú, bizonytalan útnak, sóhajt nagyot, semmi kedve ehhez. Pedig járt már Szegeden, hiszen tudhatom. Apróbb ügyek, jelentéktelenségek elvitték oda. Nem is egyszer. Többször. De most nem akarna útra kelni. Mégis mennie kell. Még keserve-sebbet sóhajt. Guld foglalkozásával meglehetősen tisztában vagyok. Még évekkel ezelőtt megbizonyosodtam arról, honnan fúj a szél. Mert fúj, fújdogál, süvít, az aztán bizonyos. S ahogy Győrben vagy Pesten botlottunk egymásba, mindig tapasztalhattam, hogy a fénnel árnyékot is hoz és visz a sánta ember. A gyertyát végül megkapom, még iszom egy pohárral, és mint aki elégedett, távozom. Ahogy a szabadba lépek, s az estébe pillantok, megérezem, hogy közel vannak.

*

Olyan szerkezet az én taligám, hogy elől két kerékkel bír. Soha nem tudom, melyik kerék nyikorog. Mert valamelyik mindig nyöszörög, és mintha stafétában csinálnák. Alkotmányom hasát cserzett marhabőrrel béleltem, át nem ázik, vizet át nem ereszt, így járok a tucatszori könyvvel, meg a papirosaimmal, hol veszek egy Tacitust, máskor eladok egy madridi nyomású Augustinust, egy Spinozát, valami kényes zsidótekeresztet. Néhány esztendeje éppen Pozsonyban bukkantam rá egy Catullus-Szapphóra, a franciák nyomták ki, mégpedig Párizsban. Hoztam már Budáról Janus Pannoniust vagy Szent Ágoston-kódexet és Trapezuntius *Rethorikáját*. Vagy olyan kiadványokat, amelyek semmik voltak, de rajzok és pajzán skiccek díszítették. Konkrétan baszást ábrázoltak. Ágaskodó faszokat, hatalmas, rózsavirágszerű, ijesztően tátogó vulvákat. Ezek a semmiségek sokszor a legtöbbet érték, és isten szolgája éppúgy leszámolta a garast értük, mint a bankár vagy kereskedő. Nem állítom, hogy az efféle foglalatosság, alkudozás, vétel és eladás kifizetődő munka. A szóval másképpen kell kereskedni, ha fényűzésre vágyik az ember. Siránkozásra még sincs okom, ráadásul bécsi szállásadóm, Erika Stoff is gyakran nyújt vigaszt. Része vagyok az életnek, bennem éppúgy dohog a világegyetem szerkezete, mint akárki másban, a félelem velem van, olykor megízlelhetek egy illatos virágot, ami egy női ölből nyílik az arcom elé. A bendőmet bármikor megtölthetem, és ha nem pecsenyével, mannával vagy ambróziával, akkor is akad kenyérhaj és bor. Vannak szerelmeim és barátaim számosan. Ismerek nőket, olyan asszonyokat, akik még képesek fölmelegíteni a kihűlt lábost. Azonban Guld Johannára soha így nem gondolok. Illetve gondolok, csak abban a gondolásban annyi tiltás és ellenkezés, annyi zavar és bizonytalanság van, hogy mindig eltanácsolom magamtól a kívánság bárminemű fajtáját, akárcsak az ezerhétszázhuszonegyes esztendőben, amikor Kassa városában megint összefutok Gulddal. Hogy a gyertyásnak mi dolga van ott, azóta sem tudom, nem firtattam. Én a magyar nyelvű Csipkés Bibliák miatt megyek, amiket Hollandiában nyomtattak, s hoztak az országba vízen és szekereken, meglehetősen nagy viszontagságok közepette, és mert a katolikusok szerint nem kívánatos

példányoknak bizonyultak, lefoglalták a szállítmányt. Az egri jezsuiták pincéjében volt vagy ezer darab magyarra fordított Szentirat, amit az egri püspök el akart égettetni, istenkáromlás, sorozatos hibák miatt. Megtudom, hogy Guld is a városban van. Fölkeresem. Sokáig zöngök a szállása ajtaján, de nem ő, a sánta, hanem a lánya nyit ajtót. Beinvítál, itallal, hússal kínál, helyezzem magam kényelembe. És aztán úgy táncol nekem, mint valami szajha. Meglepődöm ezen akkor erősen. Úgy kezdi ringatni a törzsét, mozgatni a tagjait, úgy billeg és forog a feje, hogy az élvezet átjárja a testét mindeközben. Lüktet halántékán az ér. Azt hiszem, először látok ilyesmit. Sokáig vagyunk így, talán egy gyertya is szoknyát eresztett a faggyújából. Johanna aztán azt kérdezi, halk, semleges hangon, mint aki egy falatot kér, vagy azt mondja, töröld le arcodról a maszatot, hogy nem akarom-e megbaszni. Kicsit zavartan húz a száján, a haját birizgálja. Nem akarom-e megbaszni? Lehajtotta a fejét, egyik lábáról a másikra állt. Nem akarom-e megbaszni? Mintha látnék egy virágos ligetet, egy gyönyörű erdőt, vagy állnék valami sík vidéken, magaslaton. Egy puszta, köd, szivárvány, állatok, tücskök, sáskák percegése.

Mondom, hogy nem, Johanna, nem akarlak megbaszni. Johanna, táncost nem baszik az ember.

Mert miért nem?

Inkább elszavalnék neki valamit.

Ő meg erre, hogy nem szükséges. Ő meg ezt nem akarja. Nem akar szavakat. A szavak becsapják, mint egy rossz függöny. A szavak hazudnak.

A test nem hazudik, Johanna?

A test nem hazudik, mondja.

Aztán már csak ül, talán megbántva, tűnődve, és végül hallatszik a furcsa kopogás, a szöszmötölés, mert megérkezik Guld. Faggyút hoz, arzént. Bebiceg a szobába, szaglik, ihatott is valahol. A székre dobja a köpönyegét, apró garasok hullottak belőle. Táncolnak a padlón.

Te kurva, takarodj föl, reccsent a lányára, nem néz rám.

*

Nem kellett sok idő, hogy arra jussak, testhezálló feladat nekem, hogy mondatokkal vándoroljak. Még akkor is, ha kevesen hallják és értik őket, hogy az erőfeszítésnek sok haszna nem mutatkozik a világot borító sár fölött. Taligás vagyok, szóhordó. Veszélyben éppúgy van részem, mint nélkülözésben. Megesik, hogy régóta keresett, kegyetlenségükről hírhedt útonállók látnak vendégül Komáromnál, és oldalfájásig hahotáznak, miféle kacatokkal kereskedem.

Szavak! Szavak! Könyvek!

Bruhaha!

Velük mosolyog a Duna, ami átkélik a füzesek függönyén a tanyájukig, hová oldalamba nyomott mordály, és néhány ütleget kíséretében ellökdösnek. De ők sem bántják a birtokomat. A taligámra sem tartanak igényt, pedig néhányszor körbejárják, kopogtatják, bele-bele rúgnak, mit bír az oldala. Bírta. Kikapnak a kupacból egy-két könyvet, és mintha olvasni tudnának, úgy mulatnak az otromba fajankók. Mocskos ujjal belelapoznak ebbe meg abba a ritkaságba.

Ez mi?, ordítja az egyik.

Catullus verse, mondom, és már szavalom is: *Hogy a kocsmá nem templom, de bordély. Hogy a kocsmatestvérek szeretnek baszni, és basznak is, és nagy fölfuvalkodottságukban azt hiszik, hogy ilyesmi csak nekik jár. Nekik minden lány jár. Ezt hiszik. És a költő szerint nagyon rosszul hiszik.*

Jár nekünk is, jár nekünk is!, ordibálnak boldogan a haramiák.

Basszuk meg Julcsát, Sárát, Máriát, silabizálja az egyik.

Előről, hátulról, szótagol a másik.

Bólogatok óvatosan, és megjegyeztem, viszont itt azt írja, *hogy ha pénzt kell adni érte, hát megkeseredik az ember fasza.* Hogy ezt meg egy régen élt görög, Killaktor írta. Műfaját tekintve epigramma. Bocsánat, kapok észbe, a túl sok újdonság, a kérkedő tudományosság, s egyáltalán, az olyasfajta szavak használata, amiket ezek a kevésbé pallérozott emberek semmiképpen sem érthetnek, így aztán könnyen bősízhethi őket.

Hát ez?! mutogat az egyik gyúrt arcú fogatlan alak egy másik papírra.

Ez meg Shakespeare, mondom.

És itt mit ír?

Egy királyfi tűnődik azon, hogy élni kell, vagy halni.

Aztán miért kell ezen tűnődni. Élet egy van, a halál meg úgyis eljön!

Családi gondjai voltak, mondom.

Igyunk, vigyük az aranyat, vigyük a jószágot, olvassa aztán egyik.

Ellenséged torkát vágd, nyiszáld, olvassa a másik.

Míg így tréfálkoztak, én a könyveim miatt aggodalmaskodom, de igyekezem nem mutatni. Pedig igencsak remegnek a térdeim, patakokban csorog hátamon az izzadság.

Taligás, Taligás, mekkora marha vagy te!, lapogatják a hátamat, aztán a marhabőreimet is meghagyják, pedig azoknak hasznát vették volna. Mondom, ezek a jól elkészített bőrök vigyázzák a könyveket. Ha szabadban borul rám az esti ég, sátorom használok az egyiket, kiterítve van olyan méretes, hogy beköltöztessem magam alá. Mintha egy óriási szárny alatt húznám meg magamat, mint akit eltakar egy szó, csak egy, viszont az a saját neve.

Taligás.

*

Igen, Guldéktól jövök, amikor Július Abend az utamba kerül. Akkor is alaposan ellátják a bajomat. Kopog alattam az utcakő, és elérkezik a szokásos pillanat. Nem tudok tovább haladni, éppen a Wipplinger utcán, annyira rám tör a félelem. Szokott így lenni, a bénultságnak ez a mámoros állapota nem ér váratlanul. Illetve nem csodálkozom, ahogy korábban Pozsonyban vagy a budai vár kapujában ámulattal töltött el, miféle eszelős, mégis tiszta ereje van a félelemnek. Milyen magától értetődően képes elvenni a legegyszerűbb dolog értelmét. Tudna az ember lépni, de valami erő azt szajkózza benne, minek. Nincs értelme mozdulni. Kongat egy harang, valami közeli kápolnáé. Leengedem a taligát, a lába koppan, csúszkálnak a könyveim. Csak nyugalom, súgom. Nem lesz semmi baj, szavak. Taligás be van szarva kicsit. De ti, szavak, ne szarjatok be. Csak a szokásos félsz

hívta keringőre Taligás lelkét. Szétveri a mellkasomat, egészen megőrült a szívem. Belehunyorgok a város fölött tomboló teliholdba, arra gondolok, ha a szerencsém visszavezet Budára, ellátogatok a fürdőbe. Kiáztatom törődött testemet, köpölyözést veszek, fölfogadok egy erős markú csontkovácsot, addig gyötörjön, amíg újra könnyű nem leszek. Bólintok. Fejem oldalt fordítom, halk orgonamuzsika szól, egy gyereklánynak ajándékozott herbárium hangjai, könnyű billentyűk, könnyű hangzás, felejthető dallam. A falak árnyékosabb tövében kurrogva párzanak a macskák, fölborzolt szőrrel patkány figyelni őket. Úgy félek, hogy arra gondolok, a homály, ami köröttem gomolyog, belőlem fakad. Milyen üresek az utcák, a terek. Seholy egy teremtett lélek. Milyen üres a világ.

A szívemet ütik meg.

Nem fáj, most sem. De mert pontos ütés, a húsdarab félredobban, és újabb butaságokat kezd dobolni. Ütnek, ami nem úgy fáj, mint ahogyan a föld vagy a kő üt, amikor botlunk és hasra esünk. Ebben az ütésben hallom a nevemet.

Taligás!

Taligás!

Verjen az ember a kezére szekercével, ácskalapáccsal, az nem lesz megnevezés, csak ordítás. Jajveszékélés lesz, káromkodás.

Taligás!

Taligás!

Elesem, mintha olyan lenne a csontom, mint szegény Nagy Péteré. Nedves lépcsősoron gurulok alá, de szerencsém van, csupán egy-két csorba grádicson hentergek végig. Éppen melléje esem. Szép, fiatal, élettelen arc bámul rám. Egymásra lélegzünk, gondolom, de az övét nem érzem. Nem érzem a teste melegét, páráját. De kék, mint az elfáradt tintavíz. Olyan kék, mint aki gúnyolódik. A sötétben is látom ezt.

Na, Taligás, megtaláltál.

Tolle lege, tolle lege!

Fölülök, igyekszem nyugtatni a szívemet, nincsen semmi baj, csak a szokásos. Magam mellé, a kőre öklendezem, törölgetem az orrom vérét. Tapogatom magam, beszartam-e. Csapzott kutya üget elő a sötétből, de amikor rászimatol az idegenre, nyomban eloldalog. Csodálkozva parázslanak a csillagok. Ők meg már, akik vernek engem, újra fölöttem magasodnak. Nincs árnyékuk, nem hiányzik nekik. Nem szólnak, mert nem tudnak, mert nincsen szavuk, nem lehet nekik, ezt én nem tudhatom. Az ő híreik nem szavakból vannak. Az ő híreik úgy hangzanak, hogy ütnek, és akkor abból az ütésből szó lesz, egy név, egy mondat, egy kérdés. Aztán ezeket a szavakat én hordozom, a Taligás. Mégis hallom őket. Hallom, hogy azt mondják,

menj, Taligás, szállítsd a szörnyet oda, ahová való,

vidd a Pater Gasséba, a nyomorult társai közé,

hadd aludjon most már ott, amíg világ a világ!

Még belerúgnak az arcomba. Reccsen a csontom, zene. Csöpög a vérem, zene. Lassú fordulással nyikordul a világ, az idegen néz gúnyosan, alszik. Vagy nem alszik. Csak pihen. A taligám után kaparászok, és eszembe jut John Donne verse, *amiben a költő azt kérdezi, hogy élhetett ő és szerelme, mielőtt nem ismerték egymást. Hogy az élet volt-e, vagy mi volt? Alvás, a szellem újulata?*

Miközben a könyvekre fektetem, azt vizsgálom, benne időzik-e még a lélek. Nem halott, jól van, erről megbizonyosodom. Indulok. Olyan, mintha a könyveim megrémültek volna a teste alatt. Döcögök a ködtől csatagos Kärtnergassén, letérek egy görbülő, hulladékkal teli kisközbe, ahol patkányok marakodnak, aztán éles kanyarintást veszek, ám hiába verem a kapukat, hiába kopogok és dörmöbölkök, nem nyílik egyik sem. Nem akarom megfejtetni, miért. Mert jó, a parancs ki lett adva, hogy vigyem a Pater Gasséba, de hátha hamarabb túladhatnék rajta. Hát nem. Néhány köpönyeg surran el mellettem, lópatkó kopog a szomszédos utcában. Más neszt nem hallani. Arra gondolok, ha megállok, ütnek megint. Kalapál a szívem. Tehát nem lehet hamarabb, vagy máshol leadni ezt a lényt. Utcán hagyni sem lehet, érzem, hogy követnek. Lihegve torpanok, magam elé gomolyog a lélegzetem. Ők már szinte a nyakamba fújtatnak. Mindjárt ütnek. Várok. Nem ütnek. Várnak. Elindulok, zenél önfeledten a taligám, s akit megleltem, úgy fénylik, mint az éjszakai kék. Tényleg marad a Pater Gasse. A kis gnómokat biztosan fölzaklatja az új társ érkezése. Még azzal is számolnom kell, hogy gúnynak tekintik. Olyan szorongatóan kihalt minden. Néha földörren egy borissza kiáltás a szomszédos utcákból. De a hang gazdája nem bukkan elő. A szállásomra sem vihetem, Erika Stoff halálra rémülne. Nyikorgok fel és alá a párázó sötétségben. Végül a taligát leeresztem, előttem a sárga ház, a jellegtelen épület, ökölrel kocogtatom a kaput. Most nem félek.

A fickót Wolzbein tanácsos nemsokára Júliusnak kereszteli, és hatalmas pohár portóit ürít az egészségére, egyetlen húzásra.

Július Abend, te szépséges vendégszörny!

Isten hozott minálunk.

De ennyi sok előre. Még csak nyög a taligám az élettelen test alatt. Éjjel van, mire idáig érek, úr a sötétség, és egy csillaggal kevesebb pislákol az égen. Ki figyelhet föl ilyesmire. Ki képes meglátni a hiányt, ami az óriásnál is hatalmasabb, mégis úgy vész el a sok kicsi, törekvő, ilyen-olyan létező között, mintha soha nem lett volna.

A csapott vállú, imádkozós Hansi hosszan zörög a kulcsokkal, kaput tár, rám tántja a száját, már látja a taligából kikéklő testet, az meg mintha incselkedne vele is, mert olyan az ábrázata, mintha gúnyosan sugdosná neki, na, fiú, mit szólsz hozzám, itt vagyok, eddig jártam a kócos kis álmaidban, a vágyaid üledékében, tessék, most megjelentem.

Hansi kiált, mint akinek hátában a kés, de még nyomhatják mélyebbre. Az udvari puttó szobra mellett egy pillanatra föltűnik a nagy, nehézkes test, maga a tanácsos, Wolzbein. Máriss visszalép az árkádokra fölfutó borostyán árnyékába, mint aki tartózkodna beleavatkozni bármi apróságba. A testet kiemelem a taligából. Hansi segít, ölbe veszi, roppan a dereka, nagyot nyög. Gyöngéden pillant a kék arcba. Mintha a teste ismerné a másik testét.

Vidd a tanácsos elé, mondom.

Igen, uram, nyög Hansi. Miért uram?

Nem tudom, Hansi, így szólt a parancs.

Miféle parancs? Kinek a parancsa?

Nem a te dolgod, Hansi, menj már. Vidd.

Megverték, uram?, vizsgálja az arcomat. Megint rátört a nyavalya?

Nincs neked ehhez közöd, Hansi.

Bevérezte őt is, bök az állával a terhére.

Csak a szokásos, Hansi, mondom. Ne próbálkozz. Tudod, csak túl sokat ittam megint, és rányalok az alsó ajkamra, már rászáradt a vér.

Hansi fordul, cipekedik nyögve, utána szólok.

Holnap meglátogatnám, a fejemmel intek a kék test felé.

Nem tudhatom, hogy lehetséges lesz-e, uram, mondja ő, de nem is fordul hátra.

Ha nem lehetséges, nem adom nektek. Hozd vissza!

Már nálam van, fordul Hansi, vigyorog. Eltűnődik, na, jó, mondja. De ha a tanácsos úr nem engedi, engem ne tegyen felelőssé, Taligás.

Mіндеgy, legyintek, és megyek. Túl késő van már. Visszafordulok a kapuból.

Hansi, honnan ismered?

Hallod, Hansi, kérdeztelek!

Láttam, hogy születik, morogja kedvetlenül, és újra a hátát mutatja. És aztán fölrohög az ördögfattyá. Ámen, mondja, és röhög. Remeg az udvari puttó fasza fölött a fekete borostyán.

Ókontri

13

A keleti partról a Cunard White Star Line *Aquitania* nevű hajójával mentek Európába. New Yorkból indult, és a franciaországi Cherbourgban kötött ki. Jó időt, viszonylag nyugodt tengert fogtak ki. A másodosztályú kabin tiszta, kényelmes volt, a koszt és minden egyéb is elfogadható. Nemcsak azokhoz a rossz körülményekhez képest, amelyek közt a szüleik keltek át annak idején, hanem önmagában véve is. Hol voltak már azok a zsúfolt fedélzetközök? A nagy háború után az Egyesült Államok bevezette a kvótarendszert, és nem rohamozták többé tömegek az országot. Igaz, ők ketten nem Amerikába mentek, hanem onnan jöttek, bár azok a régi hajók visszafelé üresek, vagy majdnem üresek voltak, de akiket visszafordítottak, azok továbbra is nélkülöztek minden komfortot.

Steve más tekintetben is elégedett lehetett. Megfelelő társaságra is lelt a hajón. Egy detroiti francia családdal hozta őket össze a sors, amely rokon látogatóba tartott Nantes-ba. A családfő, egy középkorú mérnök a Ford-műveknél dolgozott, és azon kevesek közé tartozott, akit nem bocsájtottak el a válság következtében. Egy asztalnál ültek az ebédlőben, és sokat beszélgetett velük. A legtöbbet a lányával, egy velekorú elvált asszonnyal, aki tetszett neki. Az is rokonszenvezett vele, de csevegésnél többre nem jutottak, pedig sok időt töltöttek együtt. Nemcsak a társalgóban és a fedélzeten, sétálgatva, levegőzve, hanem a kabinjukban is. Segített neki ápolni Georgie-t, aki rosszul viselte a hajót, és tengeribeteg lett. A gyerek másképpen is profitált az ismeretségből. Összebarátkozott a nő kisfiával, aki idősebb volt nála, de jól megértették egymást, és amikor éppen nem hányt, vagy nem émelygett a gyomra, együtt játszottak a társalgóban. Mielőtt partra szálltak, a nő az aznapi étlap egy példányára ráírta a nevét és a címét, egy másikra pedig Steve a magáét, a leendő ideiglenes szajlait, és abban maradtak, hogy majd írnak egymásnak.

A szárazföldön mindenki vonatra szállt, a franciák délnek utaztak, ők kelet felé, Párizsba, ahova estére érkeztek meg. A Gare du Nord-on sokat kellett várniuk, mert az Orient Expressz, amelyre jegyet váltottak, csak késő éjjel indult. Georgie már nagyon fáradt volt, és minduntalan elaludt a váróteremben. Steve ölnben vitte fel a vonatra, nem akarta felébreszteni. Az Orient Expresszről azt olvasta otthon, hogy híres, és pontosan közlekedik, kocsijai pedig a legmodernebbek, és minden igényt kielégítenek. Ehhez képest késve indult, a jegyeik fapados kocsiba szóltak, és a padok közt olyan szűk volt a hely, hogy Steve leülvén csak úgy tudta kinyújtani a lábát, hogy bedugta a szemközti pad alá, amelyen a fia ült, aki közben felébredt. Ha nem ő ül ott, hanem egy idegen, egy felnőtt hosszú lábakkal, akkor ez lehetetlen vagy igen körülményes lett volna. Várható volt, hogy

tovább romlik a helyzet, ha más utas is száll a fülkébe, netán meg is telik a fülke, mert akkor a kijárás is alaposan megnehezül.

Szerencsére nem telt meg. Mindössze egy utas telepedett be hozzájuk, egy testes, csizmás, öreg, erdélyi szász parasztember, aki a lányát látogatta meg Nancyban. És miután rossz angolsággal kiszedte Steve-ből, hogy Magyarországra utaznak, egész éjjel magyarul beszélt hozzá, mert tudott magyarul, és az hiába mondta sűrűn, hogy nem érti, és aludni szeretne, csak nem hagyta békén. De ennél is kellemetlenebb volt, hogy szinte megállás nélkül és gátlástalanul szelentett, amitől förtelmes bűdös lett a fülkében, az ablakot, az ajtót pedig nem hagyta kinyitni, mondván, hogy érzékeny a huzatra. Csak Strasbourg után, a német határon lélegezhettek be némi tisztább levegőt, mikor a német határőr az útleveket kérve kinyitotta az ajtót. Münchenben szabadultak meg tőle, ahol lezállt, mert – ezt is közölte – ott meg rokonai laktak.

Helyette viszont kaptak egy társaságot, négy férfit, akik mindnyájan magyarok voltak, és szintén közlékenyek. Vendégmunkásokként dolgoztak Németországban, és éppen egy új munkahelyre utaztak. Mikor Steve az ő úti céljukat firtató kérdésekre magyarul válaszolt, elkezdtek dicsekedni, hogy milyen jó dolguk van Németországban, milyen sokat keresnek, meg hogy milyen fejlett, rendezett ez az ország. És a nép is milyen rendes, becsületes, itt nincs lopás. Egyik ismerősük például napokig leláncolatlanul hagyta az utcán a biciklijét, és senki nem vitte el. Nahát, Magyarországon ez elképzelhetetlen lenne. És mindezt, ezt a jólétet, rendet és biztonságot a vezetőjüknek, a Hitlernek köszönhetik, aki gatyába rázta az országot. Nekünk, magyaroknak is ilyen fajin ember, ilyen vezető kellene. A biciklis históriát először nem értette, és még egyszer elmondatta velük.

Steve nem sok jót olvasott eddig Hitlerről, és megkönnyebbült, amikor végre leszálltak Salzburgban, amely pár hete még osztrák város volt, de hogy Németország Ausztriát magához csatolta, most már német.

A magyar határig eseménytelenül telt az idő. Linz után megebédeltek az étkezőkocsiban, majd visszamentek a helyükre, és nézelődtek kifelé az ablakon. Bécsig már nem volt több nagyváros. Csak kisvárosok, falvak következtek egymás után. A legtöbbnél meg sem állt a vonat. Elunták. Georgie játszott, Steve egy detektívregénybe mélyedt, amelyet New Yorkban vett. Közben egyszer kipillantott. Mintha a Dunát látta volna, annak kellett lennie, mert nagy folyó volt.

Bécsben megtelt a fülke, főként magyarokkal.

Hamarosan átlépték a határt, és várták az útlevél-ellenőrzést.

Steve figyelmeztette Georgie-t, hogy már Magyarországon vannak, és ideje, hogy magyarul is beszéljenek, hogy gyakorolják a nyelvet, mert hamarosan neki is szüksége lesz rá. Kezdetnek halkán, hogy mások ne hallják, megkérdezte magyarul, hogy szomjas-e, mire Georgie angolul válaszolt, hogy igen.

Adott neki inni.

Pár perc múlva az egyik utas, egy fiatal nő cukorkával kínálta Georgie-t. Mosolyogva nyújtotta feléje a zacskót, és német akcentussal angolul biztatta, hogy vegyen belőle. Vett, de továbbra is tréfás kedvében volt, és magyarul köszönte meg.

Sem a nő, sem a többi utas nem kezdeményezett velük társalgást. Hallgattak, olvastak. Két magyar beszélgetett.

Megérkezett a határőr, egy középkorú, testes, pocakos, egyenruhás férfi. Fél lábbal belépve megállt az ajtóban. Egyenként elvette az útleveleket, a bennük lévő képet összevetette a tulajdonos ábrázatával, aztán szó nélkül visszaadta. Steve-ét és Georgie-ét nem. Steve-ét sokáig nézegette. Végiglapozta, majd visszatért az elejére.

– You are Steve Arvai?¹ – kérdezte kimérten Steve-re tekintve.

– That’s right² – felelte Steve.

– You are American citizen.³

– Correct.⁴

– What is the purpose of your visit to Hungary?⁵

– Visiting relatives.⁶

– And this boy is in your company?⁷

– Yes. He is my son.⁸

– How long will you stay?⁹

– I don’t know yet.¹⁰

Újból az útlevélbe nézett.

– Arvai, hm – és ismét Steve-re pillantott. – This is a Hungarian name, isn’t it?¹¹

– Yes, it is.¹²

– Akkor ön beszél magyarul – mondta most már magyarul.

– Kicsit – felelte Steve magyarul.

– Hogyan kicsit?

– Kicsit tanultam.

– Mért tanultál volna te magyarul, mikor tudsz magyarul? – váltott át a határőr váratlanul tegezésre. – Csak úgy csinálsz, mintha nem tudnál. Magyar vagy te, komám, csak tettetted magadat. Kimentél Amerikába, összeszedtél egy kis pénzt, ott élsz, majmolod az amerikaiakat, aztán azt hiszed, hogy ettől már amerikai vagy, különb, mint mi, itthoniak, akiket lenézel.

– Hogy? Mit mond? Lassabban, kérem, nem értem – kérte Steve, mert nem tudta követni.

– Nem érti! Na, hallják ezt? – fordult a többi utas felé. – Nem ért magyarul! Elmegy Amerikába, visszajön, és már nem tud magyarul rendesen! Nem furcsa ez? Hogy mit mondok? Azt mondom, hogy csalsz, mert nagyképű vagy, mert felvágysz. Érted te ezt, de megjátsszod magad. Ismerlek benneteket, ismerem a fajtádat. Mind így csináltok, mikor látogatóba jöttök, adjátok az amerikaiaknak, aztán közben magyarok vagytok. Más is volt már Amerikában, én is. Mi az? Mért vagy olyan nagyra vele?

¹ – Ön Steve Arvai?

² – Igen.

³ – Ön amerikai állampolgár.

⁴ – Úgy van.

⁵ – Mi magyarországi látogatásának célja?

⁶ – Rokoni látogatás.

⁷ – És ez a fiú önhöz tartozik?

⁸ – Igen. A fiam.

⁹ – Meddig szándékozik maradni?

¹⁰ – Még nem tudom.

¹¹ – Ez egy magyar név, nemde?

¹² – Igen, az.

– Mi? Mit csinálók én? – kérdezte Steve most már idegesen, mert noha sok szót nem értett, de kapisgálta, hogy az egyenruhás csúnyákat mond róla, sértegeti. Elvörösödve állt fel.

– Jó, csak bohóckodjál tovább, de tudjad, hogy nem vagyunk mi itthon hülyék, hiába nézel bennünket annak.

A határőr lepecsételte és visszaadta az útleveleiket.

– Nem beszélhetni így velem. Teszek panaszt a basznál. Kérem maga nevét.

Steve mást is mondott volna, de nem folytatta, mert nem tudta magyarul, amit szeretett volna még.

– Panaszt teszel a főnökömnél? Tegyéél, bánom is én. Ahelyett, hogy inkább hálás lennél, hogy valaki figyelmeztetett, hogy hagyj fel ezzel a viselkedéssel, mert mi ezt itthon nem szeretjük.

Nem adta meg a nevét. A sapkájához emelte a kezét, és az ajtót maga után behúzával kilépett a folyosóra.

Steve leforrázva ült le. Az utasok közül senki nem háborodott fel, nem nyilvánított szolidaritást. És nem is kommentálták az esetet, hallgattak, majd másról kezdtek beszélgetni.

Jó fél órájába telt, amíg Steve visszanyerte nyugalmát. A folyosóra is kiment, hogy kijárja magából a feszültséget. Végül azzal vezette le, hogy halkán felolvastott Georgie-nak a mesekönyvéből. Utána még gondolt az incidensre. Alighanem valami magánsérelem állt a háttérben, a határőrnek összeütközése lehetett valaki repatriálással, gondolta. Igyekezett elfelejteni, ami nagyjából sikerült is, mire elhagyták Gyórt. Annál is inkább, mert figyelmét most már a kint elvonuló táj kötötte le.

Tetszett neki. A síkvidék fokozatos dombsággá alakult át szelíd lejtőkkel, völgyekkel, erdőkkel, de főként szántókkal, gondosan művelt földekkel. Feltűnt neki, hogy sok a keskeny parcella. Nagyobb tagok is vannak, de a zöm ilyen pántlikaszzerű.

Április eleje volt, jó idő, sütött a nap, zöldelltek az őszi vetések, de a még üres földek barnasága is jólesett a szemnek, kivált, ha frissen szántották, tavaszi gabona vagy kapás alá. A folyosóról nézett kifelé, egy nyitott ablakon át. Alig aludt az éjjel, nem tudott a szásztól, fáradt volt, de ettől jókedvre derült. Kihajolt az ablakon, és beleszagolt az óhaza levegőjébe. Tavaszszaga, földillata volt. Georgie is ott állt mellette, és kérte, hogy emelje fel, hadd dugja ki ő is a fejét. Csak részint teljesítette a kérését. Felvette, de nem hagyta, hogy kihajoljon, nehogy megcsapja a hűvös menetszél.

Budaörsnél a budai hegyek kopár déli oldalaitól kissé megriadt. Akár Dél-Kaliforniában is lehettek volna, olyan csupaszak, sziklásak voltak. Remélte, hogy a Mátra, a Mátra környéke nem ilyen lesz. A Duna-hídról megcsodálta Budapest pazar fekvését, a folyót, a hidakat, de maga a város a pesti oldal házrengetegével, füstös házfalaival, tűzfalaival, beépítetlen, gazos telkeivel hidegen hagyta.

Elmúlt dél, mikor a szerelvény megannyi váltón átkattogva végre befutott a Keleti pályaudvarra.

Úgy tervezte, hogy kiváltják a poggyászt, jegyet vesznek – a menetrendet illetően még Párizsban tájékozódott, és onnan küldött táviratot is Szajlára, hogy mikor érkeznek Recskre – a Miskolc felé közlekedő, belföldi gyorsra, azzal Kálíg

mennek, és ott átszállnak Recsk felé. A gyors másfél óra múlva indul. Addig át-
esnek a vámvizsgálaton, és lesz idejük még valami harapnivalót is venni.

Hanem a továbbutazásból aznap semmi nem lett. A vámvizsgálat sokáig,
egész délután tartott, és este már nem lett volna értelme tovább menni. Jobban
mondva, nem a vámvizsgálat húzta keresztül Steve számítását, bár az is hossza-
dalmas és kellemetlen volt, mert az összes új ruhájukat, de még a szerszámkész-
letét, Georgie-nak pedig a lendkerekes autóját is megvámolták, hanem azért re-
kedtek Budapesten, amit vámvizsgálat ürügyén műveltek velük. Az rosszabb
volt, mint a határőri inzultus, és Steve már-már azon volt, hogy ügyvédet kér,
vagy követeli, hogy telefonálhasson az Egyesült Államok követségére, mert attól
félt, hogy a végén még letartóztatják. Gyanúba keveredett ugyanis. Ez nem volt
mindjárt nyilvánvaló. Először azt hitte, hogy csak a túl szigorú behozatali szabá-
lyokat még bürokrata túlbuzgósággal is megtoldják. A franciák is packáztak vele
Cherbourgban, de az nem lepte meg, mert úgy hallotta, hogy franciák a legna-
gyobb bürokraták a világon. Meg sem fordult a fejében, hogy itt másról van szó.
Pedig látta, hogy a vámos egyből kiszúrja azt a könyvet a kézitáskájában, és so-
káig forgatja, azután pedig telefonál valahova. De a világerő sem gondolta volna,
hogy baj lesz belőle, hogy amiatt kérdezzetik, faggatják, valósággal kihallgatják.
Nem ott a teremben, hanem egy külön szobában, ahová elvezették, és nem vá-
mos, hanem egy civil ruhás, feltehetően rendőrnnyomozó, feltehetően, mert nem
árulta el, milyen hatóság képviselőjében jár el, de még csak be sem mutatkozott.

A könyvnek, amely gyanúba keverte, *Soviet Russia* volt a címe. Venturában
vette és úti olvasmányának szánta. Nem mintha rokonszenvezett volna a bolsevik
rendszerrel. Ellenkezőleg, borzadályal töltötte el, amit addig olvasott róla az új-
ságokban, főleg a kollektivizálás, az, hogy elvették a farmerektől a földeket, és
Ukrajnában éhen halnak az emberek. Egyszerűen csak átfogó képet akart kapni
arról, ami Oroszországban van, ha már egyszer ilyen közel lesz hozzá, és mint-
hogy Magyarországon is valami hasonló volt a háború után, úgy vélte, ilyen
szempontból is tanulságos lehet. Nem végzett még vele, de érdekesnek találta.
Egy angol történész, W. H. Chamberlin írta, és 1931-ben jelent meg Bostonban.
Higgadt, tárgyilagos elemzése volt a szovjet kommunizmusnak, semmiképpen
sem propaganda, vagy ha mégis, nem mellette, hanem ellene, mert lerántotta
rőla a leplet.

Ha a vámtiszt ismeri ezt a könyvet, nem riadóztatja a rendőrséget, vagy ha
mégis, a nyomozó beleolvas, és időben leállítja az egészet, elnézést kér Steve-től,
és újtukra engedi őket. De a vámtiszt nem ismerte a könyvet, a nyomozó pedig
nem akarta megismerni, és különben sem tudott angolul, és ment minden tovább
a maga útján. Elég volt látni a szót: *soviet*, és máris beindult a gépezet. És jöttek a
kérdések: mivel foglalkozik Steve, ki az apja, anyja, azok mikor hagyták el
Magyarországot, miért jön ő ide, hova, kihez, mi célból, meddig szándékozik
maradni, mely országokban járt eddig, milyen pártnak, szervezetnek tagja, és
így tovább. És mindez magyarul, és neki is magyarul kellett válaszolnia, ami hi-
ányos magyartudását tekintve önmagában is gyötrelmes volt, de a gyanúsítással
együtt felért egy lidércnyomással.

És a kérdések ismétlődtek, és neki is ismételnie kellett a válaszokat, és közben
kopogott az írógép, mert jegyzőkönyv készült, Georgie meg sírt, nem értette,

miért nincsenek már a *folks*nál, a rokonoknál. Végül aláírták vele a jegyzőkönyvet, a könyvét lefoglalták, és elengedték őket. Nem mondták, de sejtetni engedték, hogy majd figyelni fogják. Remélte, hogy nem, hátha mégiscsak beleolvas valaki abba a könyvbe, és rájönnek, hogy bakot lóttek. Ő sem mondta ezt, mert magyarul nem tudta volna.

Miután szabadult végre, kiderítette, milyen vonatok vannak másnap, melyikhez, mikor van csatlakozás Kálban. Azt már nem tudta megakadályozni, hogy feleslegesen ne várják őket Recsken, hiszen az addigra megtörtént, egy újabb táviratban csak azt tudatta Mária nagynénjével, mikor legyenek ott másnap ismét. Pénzt váltott, Magyarország-térképet vett, és a pályaudvar éttermében megvacsoráztak. Taxival a legközelebbi garnizállóba vitette magukat és a poggyászt, ahol megéjszakáztak, másnap pedig vissza a Keletibe. Jegyet váltott, hogy folytassák útjukat.

A vonat, amelyet kinézett, délben indult, és kellemes meglepetéssel szolgált. Zsúfolt volt, de a másodosztály, amelyre a jegyeik szóltak, nem fapados, és a lábakkal is jól el lehetett félni. Steve a pályaudvari büfében vett pár szendvicset ebédre. Furcsállták, hogy a kettévágott zsömlékben rántott hússzelet lapul. Nem láttak még ilyet, de ízlett nekik, és csak azért nem ették meg mind, mert tartalékoltak egyet későbbre.

Steve megint erősen figyelte a tájat. Nem sokkal azután, hogy elhagyták a fővárost, ismét halmokat, dombokat látott, amelyeket jobbra erdő borított, de az erdők közeiben szántók terültek el. Majd síkvidék következett, amelyet egyöntetűen zölddel jelölt a térkép, a Nagy-Alföld, amelyről tudta, hogy az ország éléskamrája. Annak északi peremén haladtak kelet felé. Itt már csak művelt földek voltak, és szinte kizárólag nagy, hatalmas tagokban.

Hatvan után a folyosóról rendes, magas hegyeket pillantott meg menetirányban a távolban.

– Az ott a Mátra, kérem? – kérdezett meg egy mellette álló, szintén báméskodó utast.

– Igen – hangzott a felelet.

Örült, hogy eltalálta, de még jobban annak, hogy sikerült annyira akcentus nélkül mondania, hogy az illető nem észlelt semmit, és nem fordult kíváncsian feléje.

Kálban majdnem lekésték a csatlakozást. Messze kint, egy külső vágányon állt a szárnyvonal szerelvénye, és mindössze tizenöt percük volt az átszállásra. A gondot az okozta, hogy nem találtak hordárt. Steve végül kiszaladt az állomás előtti térségre, ahol rongyos ruhájú, mezítlábás férfiak álldogáltak a fal mellett, és azok közül fogadott fel kettőt. Lóhalálban a kis vicinálishoz vitték a több darabból álló poggyászt.

Ezen a vonaton már fapados és egyterű volt a másodosztályú kocsi, és tele csendesen éneklő zarándokokkal. Onnan lehetett tudni, hogy zarándokok, hogy egyikük egy nagy, padlóra állított fakeresztet fogott, amelyen a SZENTKÜT-felirat feltehetően úti céljukat hirdette. Egy padpárt valamiért üresen hagytak. Steve-ék oda telepedtek.

Távol, északi irányban a Mátra alacsony keleti nyúlványai látszottak, de aztán, ahogy haladtak arrafelé, lassan növekedtek. A sík felszín is változott.

Kétoldalt enyhén emelkedett, mígnem völgyet formált széles fenékkal, szelíd, lankás oldalakkal. A fenéken szántók terültek el, de az oldalakon zömmel karó-sorok, szőlők húzódtak. A szőlőkben nem dolgozott senki, a földeken viszont itt-ott szántottak, vetettek. Az őszi vetéseken kívül néhol már zölden sorolt valami, de nem lehetett kivenni, mi. Egy dűlőn lovaskocsi ment, egy mezsgyén álló másíkról ekét vettek le. A falvakban hosszúak voltak a házak, oldalukon végig nyitott, keskeny tornáccal, a faruknál csúrféle oldalszárnyal és trágyadombbal. Az udvarokon baromfi kószált, egy lépcső mellett egy asszony tyúkot kopasztott, egy kisgyerek állt mellette és nézte. Ahol farral a vasút felé álltak a házak, ott a csúrfélén innen, szérút, kertet is lehetett látni.

Feldebrőn egy talpig feketébe öltözött, csizmás, fogatlan öregasszony szállt be hozzájuk, aki kérdezett tőlük valamit, de olyan furcsán ejtette a szavakat, hogy Steve semmit nem értett. Utána még egyszer próbálkozott, de miután meghallotta, hogy nem magyarul beszélnek, csak szájtátva bámulta őket.

Verpelétnél, ahol ellenvonatra kellett várni, egy kisebbfajta, horpadt csúcsú hegy fogadta őket. A fogatlan öregasszony Szentmárián szállt le. Itt már egészen közel kerültek a Mátrához, Kőkút-pusztá után pedig egy szoroson át a hegység lábába, egy másik, de szűkebb völgybe jutottak. A fenéken az egyik oldalon itt a szántók kaszálókkal váltakoztak, a másikon pedig lejött az erdő az aljba, közel a töltéshez, és felerősítette, visszhangozta a kerekek csattogását, és hűtött is, mert hűvösebb lett a levegő. Steve felhúzta az ablakot, és úgy bámult rajta tovább kifelé. Közben azon morfondírozott, hol látott hasonló tájat. Talán a Diabolo-hegység környékén, Közép-Kaliforniában, ahol Jim bátyjával és sógornőjével, Claire-rel San Joséba menet túráztak egyszer. Bár arra inkább legelők vannak a völgyekben.

Elővette a térképét, az órájára pillantott, és felpattant.

– Te, Georgie, ideje szedelőzködnünk, mindjárt Recskre érünk – mondta.

– Mi az a Recsk?

– Hát az, ahol leszállunk. Egy falu, ahol várnak bennünket.

Hamarosan jött is a kalauz, és fennhangon hirdette, hogy Recsk következik.

A völgy kiöblösödött, az erdő visszahúzódott, a vonat a recski medencébe ért, és feltűntek a falu első házai.

A szerelvény lassított, és nemsokára megállt.

Lekaszálódtak, és a poggyászkocsihoz siettek.

Steve csak azután nézett körül, és kezdte keresni a szemével a rokonságot, hogy egyenként leadogatták neki a poggyászt.

Először nem látott senkit, aki várt volna valakire. Befejeződött a le- és felszállás, fűtyült, majd kihúzott a vonat, amikor kis csoportot, egy nőt és két férfit pillantott meg az állomásépület végében.

Ők lehetnek, gondolta, és felemelte a kezét.

Azok visszaintettek, és elindultak feléjük.

– Ti vagytok azok, Pista – kérdezte a nő, mikor odaértek. Olyan anyja korú lehetett, és egyáltalán nem úgy festett, mint azok a parasztasszonyok, akiket az innen küldött fényképeken látott. Rövid szoknyát viselt, félcipőt, és kendő helyett kalapot a fején. Hevesen megölelte őt, és arcon csókolta.

– Csakhogy végre itt vagytok. Már azt hittük, hogy elvesztetek. Ez meg itt a

kis Gyurka, igaz-e? – és felkapta Georgie-t, és cuppanós csókot nyomott az egyik orcájára. A másikra is akart adni neki, de Georgie elfordította a fejét. – Ne húzódjál el, no! Jaj, de aranyos vagy, kis füstös, mindjárt megeszlek. Hát, Isten hozott benneteket.

Steve is melegen üdvözölte volna őket, de csak a „jó napot” jutott eszébe, amelyet nem tartott eléggé közvetlennek, ezért zavarában a *How are you?*-t lefordítva azt mondta:

– Hogy vagy?

– Én-e? – kérdezte a nő kissé meglepődve, hogy Steve tegezi. – Jól. Hát ti?

A választ meg se várva folytatta.

– Hogy utaztatok? Milyen volt a hajóút? Nem loptak-e meg benneteket? Pesten éjszakáztatok? Csíptek-e a poloskák? Azt mondják, hogy Pesten sok a poloska. Fáradtak vagytok-e? Éhen-e már? Igaz, azt se tudod, hogy ki vagyok. Én vagyok Mária, a Mari nénéd, édesapád édeshúga. Velem levelezik az anyád. Ezek meg itt Ferenc bátyád, a testvérünk, meg Józsi sógorod, az uram – mutatott az egyik, majd a másik csizmás, kucsmás férfira, akik erre közelebb léptek, erősen megszorították Steve kezét, és azt mondták: – Isten hozott benneteket.

– Mint tudod – vette vissza a szót Mária – tízen voltunk testvérek, de hárman meghaltak közülünk, ketten fiatalon, egy meg a háborúban. Úgyhogy hatan vagyunk, apád, Ferenc, Lőrinc, Klára, Anna, Ilona és én. Ferenc bátyád a régi házban lakik, Lőrinc meg...

– Lassabban, néném, értek nem mindent.

– Túl gyorsan mondom? Jó, akkor majd lassabban. Szóval – de aztán nem magyarázta tovább –, no, ezt majd később, otthon.

– Ti meg ne tátsátok itt a szátokat – fordult a férfiak felé –, hanem fogjátok meg a Pistáék holmiját, aztán vigyétek a kocsizhoz.

Erre azok megragadtak két-két koffert.

Steve letette a kezításkáját, hogy magához vegye a két, spárgával átkötött maradék dobozt.

– No, ezt majd én viszem – mondta Mária, és felvette a kezításkát, a másik kezét pedig Georgie-nak nyújtotta.

– Gyere, lelkem! – biztatta, de Georgie nem fogadta el a kezét, hanem elfordult, és az apja után futott.

– Jaj, de félős vagy! Majd összebarátkozunk, no.

A kocsinál is Mária parancsolt, ő döntötte el, ki hol ül és miért.

Két ülés volt a kocsin, elöl a bak és hátul egy rúgós, párnás, támlás ülés keresztben az oldalakra erősítve.

Steve azt hitte, a nénye azt akarja, hogy ő előre üljön Józsi sógora, a kocsis mellé, Georgie meg hátra a nényével és Ferenc bátyjával, holott az éppen arra utasította, hogy hátra, mert – és ezt hosszan magyarázta – ott kevésbé ráz a kocsi, és a vendégnek különben is ott a helye.

Miután tisztázódott a félreértés, Mária felsóhajtott.

– Jaj, Istenem, hát, ennyire nem tudsz magyarul! Akkor inkább nem is beszéllek – és elhallgatott.

Nem sokáig maradt azonban néma. Alighogy kikanyarodtak a főutcára, és maguk mögött hagyták a vasúti sorompót, megszólalt.

– No, ott látta meg édesapád az édesanyádat – mutatott a balra lent elterülő nagy térség felé, ahol sok ember, nagy nyüzsgés volt. – A vásárban. Most is vásár van, mint akkor volt. Ezt édesanyádtól tudom. Sokat emlegette, míg itthon voltak.

Steve nem ismerte a vásár szót, de a tömegeből, az árussátrakból kikövetkeztette a jelentését.

– Igazán? – felelte egykedvűen, mert túl sok benyomás érte az elmúlt napokban, hogy igazi érdeklődést tanúsítson.

Georgie felrikkantott.

– Nézd, apa, libák! – mondta angolul.

A Wheelerben senki nem tartott libát, itt pedig csapatokban ácsorogtak az utcán. Ez különleges látvány volt számára.

Steve-nek feltűnt, hogy nincs az utcán autó, se személy, se teher. A vásár miatt nagy volt ugyan a forgalom, de sehol egy gépjármű, csak lovas kocsik a hátsó saroglyához kötött lóval vagy tehénnel, amelyet vettek vagy eladni vittek. A lovas kocsik közt pedig, járda nem lévén, gyalogosok, akiknek némelyike szintén állatot vezetett. Ez a kép a tizenkilencedik századi Santa Paula-i utcafotográfiákra emlékeztette. Azokon sincsenek gépjárművek, még minden ló- vagy kézi vontatású. A házaktól eltekintve a különbség csak az volt, hogy amíg azokon csupasz föld van a kerekek alatt, kerekek nyoma a porban, addig itt már kavicsburkolat fedte az úttestet.

Egy hídon áthaladva földútra tértek, amely kivitt a faluból, rétek, szántók közé, onnan pedig fel egy hegyre, ahol megálltak kereket kötni, mert túlvan erős lejtmenet következett.

– Az a hegy ott szemben a Petkő, de mink csak Recski Határnak hívjuk, pedig szajlai földek vannak ott. Arra megyünk, aztán majd onnan megint le a másik oldalán – magyarázta Józsi sógor az ostornyéllal előre bökve, miután visszaült a bakra. Recsk felé fordult. – Az meg arra fent, Parádon túl a Kékes.

Kis szünetet tartott, majd némi büszkeséggel hangjában, mintha az ő személyes, vagy legalábbis az itteniek érdeme lenne, hozzátette:

– Az ország legmagasabb hegye, ezertizenöt méter, bizony.

Aztán ezt is kiegészítette, de már szomorkásan:

– Volt magasabb is régebben, a Tátrában, de elvették a tótok a Felvidékkel együtt.

Steve bólintott, bár nem tudta, hogy a tótok szlovákok, és Józsi sógor a trianoni békeszerződésre utal.

Hegyek, hegyek mindenfelé, állapította meg magában, mikor ismét elindultak, és szántók a hegyeken, a hegyek közt, a hegyek oldalában, tetején, művelt föld mindenhol, minden talpalatnyi helyen.

Leereszkedtek, aztán felkapaszkodtak Petkőre.

– No, azt ott lent Kilső-Rácfalu – közölte Józsi sógor a rájuk váró újabb, teknőszerű kis völgyre mutatva. – Ez már a szajlai határ. Itt már szőlők is vannak. Itt terem a legjobb cseresznye. A mi szőlőnkben is van itt egy fa, korai, már májusban érik.

– Nem Dregolyban van a szőlőjük?

– Nem.

– Te Dregolyról is tudsz? – szólalt meg Ferenc.
– Emelgette apám. Ott volt a szőlőjük.
– Nem emelgette, hanem emlegette – javította ki Mária.
– Még megvan – mondta Ferenc. – Vár rád. De az nem olyan híres szőlő ám, csak direkttermő, bár a financ ugyanúgy megbüntet, ha eldugod a bort, aztán megtalálja.

Felértek a kis völgy túloldalára, egy újabb, de alacsonyabb gerincre, ahonnan kilátás nyílt a távoli Tarna-völgyre és az azon túli hegyekre. Már alkonyult, de még messzire el lehetett látni.

– No, ha innen lementünk, Belső-Rácfalun leszünk, mert az a lenti völgy is Rácfalu, vagy csak az igazán, mert sokval nagyobb.

– Ott vannak a legjobb földek a szajlai határban – vette át a szót ismét Ferenc, miután felszállt. Váltották egymás Józsi sógorral a kerékkötésben, és most rajta volt a sor, mert Petkőről lejövet nem kellett kereket kötni. – Neked is lesz ott földed. Ez e – mutatott egy nagy, út melletti tagra, mikor leértek a fenékre.

– Hó! Hó! – állította meg a kocsit Józsi sógor.

Steve felállt a kocsin, hosszasan nézte, majd leugrott, és odament.

Kukorica lehetett benne az előző évben, mert tele volt kukoricatővel. Leguggolt, széthajtotta a száraz pernyefüvet, és megkaparta az ujjával a földet. Fekete volt, mállós és enyhén nedves.

A többi, a Tarna-völgy, az érkezés, és ami utána történt, már bizonytalan, álomszerű volt. Közvetlenül a falu előtt még elváltak egymástól a szántók és a rétek, a laposok és a hegyoldalak, de aztán egymásba mosódott minden, mert mire a házak közé értek, besötétedett, és csak fényeket látott, az ablakok fényét, és a gyér közvilágításét, aztán egy kaput, amelyen behajtottak, egy udvarrészt, ahol leszálltak, egy szobát, a szobában további rokonokat, még egy nagybácsit, több nagynénit, unokatestvéreket, egy asszonyt, akiről azt mondták, hogy a keresztanyja, és régebben az is Kaliforniában volt, egy konyhát, ahol ételt diktáltak beléjük, és ahol lavórból mosakodtak, majd egy újabb szobát, ahol áporodott volt a levegő, de a fáradtságtól ezzel mit sem törődve ágyba zuhantak. Furcsa, ballszerű takaróval kellett takarózniuk. Georgie mindjárt elaludt. Mielőtt Steve is követte volna, arra gondolt, hogy ez alighanem a dunna. Az apjától halott róla. Emlegette, hogy az anyja annak idején még ilyet is hozott magával Amerikába.

Apa Szarajevóba ment

regényrészlet

Szomorú vagy. Miattam vagy szomorú?

Ugyan.

De, de, biztosan miattam, ne kímélj!

Te csak egyél.

Askot nem kellett kétszer kérni: olyan mohón falta a fáradt olajban tocsogó, az étlap szerint grillezett gombafejeket, hogy belemordult a gyomrom. A teraszon jegenyevatták kavarogtak, helyenként egy-két csikk is átsüvített közöttünk, de az étvágyát semmi nem zavarta meg. A tippánós, dermedt kenyeret gépiesen szaggatta apró darabokra, egyenként hajigálta be a tányérjába, aztán felkönyökölt, kitámasztotta a fejét, és az arcomat fürkészve habzsolt tovább. Időről időre szünetet tartott, a villájára tűzött egy gombát meg egy kenyeret, beletunkolta az olajba, majd áthajolt vele az asztal fölött, és unszolni kezdett.

Muszáj enned valamit, gügyögte, különben elég gyászosan fogsz festeni apád előtt.

A szájából savanyú rettegésszag áradt, a halálnak van ilyen fertelmes bűze, vagyis az élet utolsó szűkülésének, nem sokkal a halál előtt. Pontosan ismertem ezt a szagot. Ilyesféle terjengett Vaszi bácsiból meg a nagyanyámból is, és ilyen szaga volt az apámnak, amikor kilökték a fekete rendszámablájú Daciából a tömbház melletti szeméttároló előtt. Anyám pokrócban cipelte fel a harmadikra, mert egy körtét, miután a szájában kalapáccsal már szétverték egyet, az ülepébe is feldugtak. Szerda volt aznap is, Szent István napja, nálunk minden borzalom szerdára esett. Az egyik szembeszomszéd épp disznót vágott volna, már egy héttel korábban bekopogott, és elnézést kért a csendháborításért – az utcában mindenki a szeméttároló tövében, a kanálshoz közel vágta a disznaját. Általában már kora hajnalban felhallatszott a cuppogás és a visítás – hogy sír a malac, na, hogy, viháncoltak az asszonyok, a gyerekek pedig boldogan felelték, hogy: gyuri, gyurííí! –, aztán már csak a fatüzelésű perzselő hangját lehetett hallani, azt a gyászos, huhogó csendet, ami végül hírül adta, és egyúttal meg is nyugtatott, hogy a szegény pára nem szenved tovább. De azon a napon, minden előzetes bejelentés ellenére, néma volt a hajnal, csak a bőrgyár hatos dudája jelezte, hogy valami életféle kezdődik odakinn.

Mint később kiderült, ez a szembeszomszéd és az egész retyerutyája a megbeszélt időpontban ki is vonult a szeméttároló elé – kiment a hentes meg a komája, a neje, az anyósa, és mind az öt gyereke is –, de ott, a szutykos, pernyés vérben, ami a mindennapos disznóvágásoktól a járdára alvadt, belebotlottak az apámba, akiről először azt hitték, részegen szendereg, és már majdnem leszúrták a disz-

nót, amikor meghallották, hogy segítségért nyöszörög. A szembeszomszéd, miután megpróbálta felsegíteni, könyékig szutykosan esett be az ajtón, és csak annyit mondott, hogy tessék, most az egész disznóvágásnak annyi, el kellett zavarnia az ángyójához a kölkeit, pedig egész éjjel egy szemhunyasnyit sem aludtak, annyira várták, hogy a frissen perzselt, sózott fület nyammoghassák. Anyám egy ideig némán tátogott, mint akit partra vetettek, majd magára kapta a steppelt pongyoláját meg egy pokrócot, lerohant a szeméttárolóhoz, a pokrócot leterítette a vérbe, apámat ráhengerítette, megmarkolta a két csücskét, és indult volna a lépcsőház felé, de megcsúszott a vérkásában, és elesett. A szembeszomszéd nézte egy darabig a szerencsétlenkedését, aztán a szutykot leöntötte egy dézsa vízzel, a kanálisba seperte, és bement a lépcsőházba, még a bejárati ajtót is behúzta maga után. A tejesasszony épp akkor hordta le az üres üvegeket az első emeletről, s mikor meglátta anyámat, a duplafalú tejfőzőért cserébe mindjárt felajánlotta neki a segítségét. Anyám ki nem állhatta a kölcsönnek azt a fajtáját, ami felajánlás formájában érkezett, és viszonzásképpen mindjárt a többszörösét akarta megkaparintani – a duplafalú tejfőző, amit az NDK-ból hoztak, igazi kincsnek számított –, de most kénytelen volt beletörödni és elfogadni az ajánlatot.

Mikor felértek, anyám egy ugrással benn termett az előszobában, és a véres tenyerével betapasztotta a szájamat.

Ne sikíts, picur, akkor hívott így utoljára, apuka él.

A körzeti orvos csak éjszaka jött ki, miután a családja elaludt, s a telefonkagylót a készülék mellé tette, hogy „odafent” is foglaltat jelezen a nagyérdemű kamarádoknál. Ezt az egyet tisztán kivettem, miközben fojtott hangon, apám seggében matatva, sutyorgott valamiről.

Semmi baj, kincsem, menj szépen aludni, mondta apám, amikor észrevett, és megpróbált feltápaszkodni a gumimatracra.

De a körzeti orvos, akit egészen addig Csabának hívtak, míg a kötelező igazolványcserével együtt a nevét is bevágták az iratmegsemmisítőbe, hogy azontúl a történelmi Decebal név szerepeljen minden nyilvántartásban, ideértve az orvosi pecsétjét is, visszanyomta apámat a matracra, aztán egy hirtelen mozdulattal lekapta a dugót – túlságosan keményre pumpáltátok, Ottika, mondta –, és a könyökével rátámaszkodva addig préselte belőle a levegőt, míg egyenletesen el nem oszlott mindkettejük súlya rajta, ő pedig bevarrhatta végre apám sérüléseit.

Apám nagyokat nyögött, az öklét harapdálta, mire Decebal doktor az egész üveg kloroformot rálöttyintette a maradék gézre, és rátapasztotta az orrrára.

De még a kloroformot is elnyomta az a bűz, ami apámból tört elő.

Ask Burlefot ismét áthajolt az asztalon, és mindenki szeme láttára megcsókolt.

Azt hiszem, beléd szerettem, suttofta, most már Didrikke is tudja, ma reggel megmondtam neki.

Ez komoly, kérdeztem elképedve, miközben az ajkamon kicsapódott olajos nyálát próbáltam suttyomban letörölni – meglehetősen ügyetlenül. A nyálfölöslegtől, a szexet leszámítva, okádnom kellett, még anyám aszott csókjától is undorodtam, de ez a nyomorult épp szerelmet vallott, és hát így, hogy legkésőbb fél órán belül kölcsön fogok kérni tőle, súlyos hiba lett volna megsérteni.

Megszakad a szívem, mondta, és az aszfaltszürke szemében, mint a járdán kavargó csikkek, apró pontokra tört a napsütés.

Az utolsó éjszakánk fergeteges volt – azt hiszem, a búcsú pörgette fel ennyire.

Ha lenne a hiánynak valami felső értéke, ha mérhető lenne egyáltalán, hát azt a mi búcsúzásunk eleve is túllépte, belesűrűsödött minden elképzelhető fájdalom, ami a hiányhoz hozzárendelhető. Benne voltak az eddigi és majdani részegségbe ojtott magányos esték, benne a másnapos, süket reggelek, mikor az ember visszagyömöszöli a füldugót a fülébe, hogy csak a szívhangját hallja, hogy megértse a percet, ami nem különbözik a többitől, aztán benne voltak a maszturbálástól feldörzsölt szeméremtestek, az áporodott bagószagban napok óta száradó ruhák, a mosatlanhegyek, a kazán alig pislantó őr lángja és a mosatlanság... Hosszan lehetne sorolni, nagyon hosszan: kettőszakadt életemnek csak egyik része volt a hiány – a másik a róla való kényszeres beszéd volt, ami erőnek erejével itt tartotta, hogy állandóvá tegye.

Lehetett volna másként is, másmilyen arányban, nyilván, de hát nem lett. Ha döntéshelyzetbe sodort az élet, semmi kurázsit nem tudtam összevakarni, apám bokájáig sem érhettem fel, nemhogy a nyomdokaiba lépni – most is csak azért vagyok itt, hogy megdolgozzak a pénzért, amit adott. Vagy hogy megússzam az iránta érzett dühömet. Végtére is, az isten verje meg, huszonöt évig halottnak tette magát.

Nem akartam belegondolni, nem akartam szembesülni semmivel. A szabadság legyen sodortatás, fölény, bármi, csak ne kelljen számolni, elszámolni az érzéseimmel. De hát a dühről nem lehetett nem tudomást venni. Mint egy pár gazdátlanul elárvult szteppcipő egy régi rajzfilmben, folyton visszalejtett. Ott táncolt az asztalon, beletapicskolt a kihűlt olajba, Ask Burlefot savanyú szájszagába, a vacak önsajnálataiba, ami a betonszürke tekintetéből szemrehányón lövellt a világra, s minél kevésbé akartam tudomást venni róla, magam elé idézve apám arcát – a csupasz ínyét, a fádbarna szeme körüli szarkalábakat, a perzselő leheletét, ami a búcsúcsókját megelőzte, a szavait, amiket sokáig a hüvelykujjamból szopva próbáltam ott tartani –, annál hangosabban ropta, és annál nagyobb erővel tört elő az önmarcangolás. Mégis, mi a lófaszért vagyok itt! Gyávaság, gyávaság, válaszolta a kávégép sisteregve, még a bagzó macskák is ezt vonyították, akiket a borostás lábú pincérnő időről időre megdobált fenyőtobozzal, hogy elkotródjanak a teraszról. Gyáva, nyávogta neki, a pincérnőnek a sárgaszemű bakmacska, gyáva, és folytatta a leander tövében a szorgoskodást. A gyávaság szervilizmus, a kezdeményezés hiánya, írta apám a ballagásomra küldött bilétára, amiben az ezer márka volt. Nekem a gyávaság pont hogy apám bátorságát jelentette, aki helyettem a szabadságot választotta, anyám helyett meg Szarajevót. Gyávaság. Ha kimondtam ezt a szót, máris kirajzolódtak a kerek szárú g betűk, amikkel a néptanács konferenciatermét tapétázta ki. *A megreformálhatatlanság elve arra szolgálhat, hogy eleve föloldozzon minden gyávaságot, passzivitást és az együttműködést a rosszal.* Ezerszer, vagy tán annál is többször olvastam el Kolakowski idevágó téziseit a reményről és a reménytelenségről, de egyetlen olyan részt sem találtam bennük, amiben közvetlenül magamra ismertem volna, úgyhogy, bár az idézetet betéve tudtam, csak ahhoz kötődtem, amire apám legalábbis gondolhatott. A diktatúra történelmi vonatkozásain kívül, ami a közt nyilvánvalóan nyomorgatta, fel se merült, hogy az egyes ember is hajlamos hasonló béklyóba verni magát. Egészen mostanáig.

Ha a gyávaságom velem született lenne – gondoltam, majd automatikusan bekaptam egy fonnyadt gombát, amit Ask ki tudja, hányadszor próbált belém tukmálni –, még akkor sem lenne érvényes rá a megreformálhatatlanság elve, és én pontosan tudtam, hogy nem születtem gyávának. Mégpedig abból, ahogy Szász Karcsival közöltem az apja halálát, meg abból is, hogy a csúnyámat mutogattam mindenfelé. Ha pedig szerzett fogyatékoságról, afféle jellemtorzulásról van szó, úgy minél előbb szembe kell fordulni vele. Megtalálni a leggyengébb pontját, majd összeroppantani. És hát most volt az a pillanat.

Az én igazi gyávaságom minden bizonnyal akkor kezdődött, mikor az egyetem elvégzése után nem iratkoztam be magiszterire, majd doktorira. Megfutamított a saját hírem, amit azzal szereztem, hogy tanársegédetől professzorig majd' mindenki farkát pontosan ismertem – akiét mégsem, az vagy túl öreg volt, vagy nálam is beszárabb –, ahogyan az arcok változását is, az elviselhetetlen grimaszokat orgazmus előtt, közben és után. Ott kellett volna maradnom abban a városban, ahol egyetlen barátot se szereztem, cserébe viszont mindenki utálatát és lekicsinylését kivívtam, ahol csak a Hányinger utcában ismertem a dörgést, és harminc korsó sör fölött bóbiskolva a testem még mindig betéve tudta, hogy a klozett falának dőlve vagy a szomszéd székbe átkéredzkedve dugassam meg magam. Két copf, piros svájci sapka, csíkos combvédő, kockás miniszoknya és nyakkendő – ez volt az én kaméliám.

Ha akkor másmilyen döntést hoztam volna, most búcsúzkodások nélkül is beszélhetnék a hiányról, legfeljebb az első kudarccokat kamatoztatva szentelném magam a hiányról való beszédnek – mondhatni hiánytalanul. Igen, az első kudarccok szépen beépülhettek volna a tudományos kurzusba, élve boncolt egzisztencia, elvégre a posztviktoriánus korszak – az egyetlen, ami végzősként úgyahogy érdekelt – a hiányra gerjed, az után kiált, ami nincs, de lehetne: szép új világok és titkos szeretők után.

Akkor egyszer, egyetlenegyszer, megadatott nekem, hogy a figyelmem leszakadjon a testemről, hogy megfeledkezzek a bennem és kívülem tatóngó úrról, ami minden egyes reggelen letaglózott, függetlenül attól, hogy elháltam-e vagy sem az éjszakát. Ezek a reggelek, minden egyhangúságuk mellett vagy ellenére, úgy tudtak fájni, hogy szívem szerint halálba keféltém volna magam.

Persze hogy akkortájt kellett volna váltani, megkaparintani egy jó kis ösztöndíjat, kihasználni az összekamatyolt kapcsolati tőkét, vagy – és ez lett volna igazán hathatós – eleve olyannak adni magam, aki segíthet a felemelkedésben, lévén roppant hálás, hogy ilyen feneketlen az étvágyam, hogy én vagyok a női pokol. Talán a könyvek hosszabban is lekötöttek volna. Akkoriban mindenképpen – eszembe se jutott a szex.

A google-t még altavistának hívták, a keresőmotorok nagyjából üresben jártak, úgyhogy a kezdeti lelkesedést lassan felváltotta az apátia, de azokban az üres napokban, amikor már azon vacilláltam, hogy az elbliccelt kurzusok után megéri-e egyáltalán lediplomázni, megértettem valamit a hírnévről és becsvágyról, többek közt a magaméről is. Miközben a rosszabbik énem mindent elkövetett, hogy az utolsó szemesztert is végighemperegjem, hogy diploma nélkül megfutamodjak, és lassan meggyőződéssé erősödött az a gondolat, miszerint minden megállapítás lapszéli jegyzet csupán, és csak a véletlenül áll, hogy sza-

lagcím lesz-e belőle mindjárt másnap, esetleg a következő évtizedben, vagy pedig köddé válik, mintha az, aki megállapította, soha nem is létezett volna, szóval ahogy erősödött ez a gondolat, úgy hívta elő belőlem a lázadást. Kezdtém ellenállni önmagamnak. Mert az tagadhatatlanul szerencse kérdése, hogy melyik gondolat él tovább, miképpen az is, hogy az ember kivel kefél, de hogy túlél-e a szerencsétlenséget, az igenis rajtam áll. Júgd picsán az öjdögöt, jutott eszembe a nagyanyám híres mondása, és eldöntöttem, hogy nem adom fel a keresést. Tulajdonképpen nagyanyám volt az immár halott példája mindannak, amiről írni akartam. Azok a mellek, amikből apám szívta az életet magába, a halálban jobbra és balra lötytedtek a bordakosarán. A szórtelen öle. A lelkevel együtt a protézisét kilehelő szája. A medálja, amiben a két, egymáshoz alig kapcsolódó pillanatot viselte mint állandósult hiányt.

Az utolsó háztartásbeli, aki talán maga sem tudta, hogy a Budapest ostromában odaveszett férjétől esett-e teherbe, vagy a vásárhelyi gettóban, ahová tévedésből hurcolták el.

A hírneveimtől agyonsújtva, illetőleg a rosszabbik énemet legyőzve nekifogtam hát, hogy javítsak a helyzeten, hogy hagyjak valamit magam után. Tizennégyes ariállal és másfeles sorközzel. *A posztviktoriánus anyák*. Ezt tizenhatossal írtam. Napokig csak ez vibrált a monitoron. Nem tudtam, honnan kell kezdeni egy értekezést. Én a gyors lefolyású dolgokhoz voltam szokva – in medias res és menten élélvezek. Csak ültem a monitorra meredve, a gondolataim pedig, amelyek éppen csak körvonalazódtak, huss, már ott se voltak, mégis olyan léket hagytak maguk után, mint egy elszietett, reggeli dikicselést követően az a férfi, aki így búcsúzott el mindörökre, s hogy mielőbb letudjon, kegyelemből, félkeményen, még egyszer nekem esett. Nem tudtam elkezdni a reggelt. Nem tudtam elkezdni az értekezést. Elmentem, és vettem magamnak egypár füzetet. A katicabogarasba jegyzetelem majd az angol nyelvű szakirodalmat. Felírtam rá a nevemet és a címemet. A Sandy Bell-esbe nem írtam semmit, azt az ágyam fejéhez készítettem, hogy rögzíthessem az éjszakai ötleteket, amik szex híján majd úgyis elárasztanak. Aztán volt még egy Jürgen Klinsmann-os és egy Tour de France-os, egyelőre egyiknek sem találtam méltó rendeltetést, de felcímkéztem azokat is, majd az első oldalakat kínomban telerajzoltam csigavonalakkal és indákkal.

Lassanként megint ott volt a kétely, s azzal együtt a lemondás. Elrettentett, hogy hatvanezer karakterben kell elmondanom, amit a kocsmában öt perc alatt lezavartam volna, ráadásul szájhagyomány útján sokkal több emberhez is eljutott volna, mint így, az egyetem archívumában lefűzve vagy digitalizálva egy ócska szerveren. Miért akarom mégis beírni magam a történelembe? Hát nem jobb nekem egy népének hőseként?

Végül, valami szerencsés véletlen folytán, a kezembe került egy *Guardian*. Egy skót pasi hagyta vagy felejtette nálam, akit az egyhetes monitor-bámulás után mégiscsak felszedtem *A cseresznyéskert* szünetében. Polgári szolgálaton volt, épp Székelyföldre tartott egy alapítványi iskolába nyelvet tanítani. Az élmény felejtető volt – hogy kinek a hibájából, az ilyenkor mindegy is talán –, a *Guardiant* azonban akár egy második eséllyel is megháláltam volna, ha fel nem szívódik valahol Szentgyörgy mellett egy struccfarmon. Volt abban ugyanis egy cikk

Vicky és II. Vilmos levelezéséről, egy új kutatás eredménye, telistele olyan perverziókkal, amelyekre a Thatcher-éra nosztalgikus imperatívusza miatt nem kerülhetett sor. A kripli Vilmos, akit az anyja, vélhetően a Viktória által is szított lelkiismeretfurdalásból, mindenféle tortúrának vetett alá, hogy az Erbs-Duchenne paralíziséből kigyógyítsa, a kasseli gimnáziumból szerelmes leveleket írt Vickynek – „Ígérje meg, hogy csakis én csókolhatom puha, meleg tenyerét!” –, aki viszont nem akart tudomást venni róla, helyette hosszú oldalakon át az anyakirálynőnek panaszkodott: „Elrontja az örömet és a büszkeséget, amit iránta érezhetnék.” Hideg, kitérő válaszai nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Vilmos teljesen meggyűlöljön mindent, aminek köze lehet az angolokhoz, és végül ez (is) vezetett a Nagy Háborúhoz, amiben unokatestvérek, akik korábban egymás bankettjeit látogatták, táviratban üzentek hadat egymásnak.

A cikk lenyűgöző volt. Roppant szellemes, lényegre törő, a tényeket korántsem hivalkodón közlő, egyszóval annyira angol, hogy ennél angolabb már csak a darjeeling tea lehet. Olyan információ birtokosa lettem, amiről tudtam, mifelénk igazi fegyvertény. Amilyen csóró volt az egyetem, és – viktoriográfiai értelemben – dickensí a róla való gondolkodás, biztosan elkápráztatok majd mindenkit, gondoltam, úgyhogy végre tényleg lázba hozott valami addig ismeretlen – köznapi értelemben talán a kíváncsiság. Felkerestem az egyik vendég-tanárt. Kora ötvenes volt, valahonnan Essexből való, egy fél szemesztert húzott le minálunk, de engem nem tanított, mert negyedéven már alig voltak óráink. Bementem hozzá az irodába, aznap kivételesen farmerben és martensben, be is tessékelt rövid várakoztatás után, én pedig megkérdeztem, hogy lenne-e a konzulensem, nem hivatalosan. Azonnal igent mondott. Kértem, hogy tisztázzuk az anyagiakat, természetesen nem várok ingyenfoglalkozást. Nem fontos, mondta. Amiben tud, nyilván segít, de neki a *Beowulf* a szakterülete. Mondtam, hogy mi érdekelne, főként könyvek és megint csak könyvek, Viktóriával kapcsolatosak. És ezt ebben a félévben akarom? Igen, még ebben. Ekcémás homloka meggyűrődött, a malacszín pír a kopaszodó halántékán arról árulkodott, hogy kijött a sodrából. Hát, miss, maga, mondhatni, eléggé vakmerő. Tudom, ez angolul annyit tesz, hogy tűnjek a fenébe, de nagyon kérem, segítsen nekem. Másnap délután keressenem fel a lakásán. Felkerestem. A garzonja meglehetősen vacak volt, bútor semmi, csak egy kanapé és egy fotel, tornyokban álltak a könyvek és a mosatlanok, üres babkonzervekben hónapos csikkek, a főzőfülkében pepita tapéta, és hát az a rémes agglegényszag, ami inkább a halálhoz, semmint az élethez van közelebb.

Intett, hogy a fotelben foglaljak helyet.

Megnyugodtam, hogy nem a kanapén.

Kérek-e teát.

Kérni kértem volna, de nem volt gusztusom a szájamhoz érinteni a bögréjét.

Nos.

Nos.

Mije van, kérdezte.

Egy *Guardian*-cikkem, mondtam.

Itt van a cikk?

Itt.

Végigfutotta, majd hogy hallatlan, micsoda pimaszság, mondta, és megvakar-
ta az ekcémás homlokát.

Úgy érte: kamu?

Úgy értem, hogy a tudományt lerántani egy fél hasábos krokira, felhőborító
pimaszság.

Bocsánat.

Nem a maga hibája. De ha ezt tényleg komolyan gondolja, úgy értem, *honestly*,
undoubtedly és *literally*, akkor összehozhatom valakivel, aki éppenséggel a vikto-
riánus levelezést kutatja, *for ages*, gyakorlatilag.

Hát én menten elsírom magam, mondtam, és tényleg időbe telt, míg vissza-
nyertem azt a hideg nyugalmat, ami egy angol úriember társaságában elvárható.

Ha gondolja, még ma írok neki. Van e-mailcíme?

Nincsen.

Akkor csináljunk egyet magának, indítványozta, majd felállt, felnyitotta a ka-
napét, és az ágyneműtartóból kivett egy nem túl keskeny, nem is vastag fekete
múanyagdobozt.

Ez egy laptop, mondta válaszul a megrökönyödésemre.

Wow.

Nem tudja, ugye, mi az.

Nem.

Miután az *understatement* tipikus, lejtett hanghordozásával értésemre adta,
hogy ez is egy számítógép, ami csak méretét tekintve különbözik az asztali vál-
tozattól, lévén, hogy kanapéra való – és ez még tartalmát tekintve sem különbö-
zött az *understatement* archetípusaként elhíresült, éppenséggel egy viktoriánus
kritikustól származó megállapítástól, aki Sarah Bernhardt Kleopátra-koncepciója
kapcsán a következőket mondta: „Mennyire, de mennyire eltér a mi drága ki-
rállynőnk családi életétől!”, visszaült, a térdére fektette a dobozt, és felcsapta a
fedelét. Ormótlan, szürke klaviatúrája volt, gethesen kerregett, míg be nem me-
legedett, de azután is jócskán zúgott, mintha valahol, a nem túl távoli szomszéd-
ságban egy Automatic centrifugája pattogott volna a fürdőszoba cementjén.

Maga miért jött ide, kérdeztem olyan váratlanul, hogy még engem is meglepett.
Hogy érte?

A professzor, akit amúgy Edward Oxen-Baconnak hívtak, de a híresztelések
szerint semmi köze nem volt a tekintélyes Bacon családnak, amelynek egyes tag-
jai az Erzsébet-kori Angliában teljesedtek ki, megütkezve nézett rám.

Csevegni akar?

Nem, dehogya, bocsásson meg.

Oxen-Bacon professzor erre belebújt a képernyőbe, és matatni kezdett egy
rózsaszín, nagyjából csikló nagyságú pocókkal, ami a klaviatúra közepén volt,
majd az entert csapkodta bosszúsan.

A nemjóját, már megint akadozik a szolgáltatás. Nem gondolta meg magát?

Öö. Mivel kapcsolatban?

Felteszek egy teát.

Ültem a fotelben, amíg ő a főzőfülkében csörömpölt. A farmerom a csípőcsön-
tomba mart. Bezeg, ha miniszoknya lenne rajtam, most vékonynak, légiesnek
érezném magam. Farmerben tudniillik folyton felpuffadtam, megteltem vízzel,

ellenem fordultak a sejtjeim, és óriási csomó nőtt a torkomban, amitől feltétlenül büfögnöm kellett, különben úgy éreztem, megfulladok. Megvártam a teafőző sípolását, és eleresztettem egy apró böffentést. Ettől toroktájt kicsit felszusszan- tam, de a farmer továbbra is satuban tartotta a derekamat. Belestem a főzőfülké- be: a professzor háttal állt, valószínűleg mosogatott. Arra gondoltam, ha kigombolom a felső gombot és lazábbra veszem a szíjamat, biztosan lejjebb is megkönnyebbülnék egy kicsit. Éppen csak annyira, hogy jelen lehessenek abban a diadalmas pillanatban, amikor egy angol professzor e-mail címet csinál nekem, és ki tudja, beindul végre a tudományos karrierem. Kigomboltam. A hasam erre még jobban felfúvódott, majdnem lepattant róla a következő gomb. Az istenit. Talán fingani kéne, az majd segít. Megpróbáltam kipréselni magamból a levegőt, de az feltorlódott egyetlen pontban, és tovább fúvódott. Egy finglabda szorult a hasamba, szemmel láthatóan a harmadik gomb helyén. Végül az is megadta ma- gát. Majd a negyedik meg az ötödik is.

Mire a professzor kijött a konyhából, ezüsttálcán a gőzölgő teával, csak a leg- első gombom volt a helyén. A többit épp sikerült begyömöszölnöm a farzsebem- be, és jobb híján az ölem elé kaptam a kezem.

Nem kell fizetnie, már mondtam.

Uramisten, félreérti! Bocsásson meg, mennem kell.

Oxen-Bacon professzor azonban az utamat állta.

Ilyen könnyen feladja?

Nem én!

S azzal finglabdástul, nyitott sliccestül kirohantam a garzonból.

Soha többé nem találkoztam vele. Amikor másnap reggel megjelentem az egyetemi könyvtár büféjében, néhány másodéves röhhincselő egy sort a hátam mögött. Nem tartom lehetetlennek, hogy a professzor, *Beowulf* ide vagy oda, be- lekevert valamelyik híres *understatement*-jébe, amelynek, legalábbis bizonyos sza- bályok szerint, egyik tagmondata mindig tartalmaz valami konkrétumot, ami értelmezhetővé teszi a második tagmondat kevésbé konkrét vonatkozásait. Valószínűleg én voltam a konkrétum. *Ha a kocsmajátó csak fél annyira lenne nyitva, mint Miss Keller slicce, ugyebár.* Vagy valami ilyesmi. Mivel tudtam, hogy az egye- temen egyetlen szakértője sincs a témának, a bibliográfiám szerzőit D. H. Lawrence-, Wells- és Huxley-szereplőkről neveztem el.

Minden undoromat beleírtam, és minden vágyamat is. A huszadik század eleji világegést a Viktória királynő csöcsére való ráakaszkodásra veztem vissza, a női emlékek utáni nosztalgiára, amit a cumisüveg hisztérikus divatja okozott – hiszen Viktória is abból táplálta mind a kilenc gyermekét –, majd a cumisüvegből kibontottam a halálgép-metaforát, miszerint azok a gyermekek, akik az iparosodás következtében túléltek a mesterséges táplálás okozta kórokozókat, amelye- ket, példának okáért, a *The Victorian Cherub* nevű cumisüvegek hordoztak, Virginia Woolf becslésétől függetlenül is jó eséllyel végezték „lövedékként” a Nagy Háborúban. Aztán külön fejezetben értekeztem még az anyarozsról, ami- vel Vicky-t bódították Vilmos születésekor, és ami közrejátszott a tudatkieséshez, hogy már ne tudja kitolni a farfekvéses gyermekét. Ebből aztán leveztem a pa- razita és kripli viszonyrendszerét, egy közhely erejéig a monarchiára is utalva, majd hosszan méltányoltam az LSD felfedezését, amely a csikló felszabadításá-

val egyetlenben az egyetlen kiutat jelentette ebből a körben járó civilizációs ring-lispílből. A körülményekhez képest meg voltam elégedve magammal: nyolcvanezer karakter öt nap alatt.

De a sikertelenség lelombozott. A vizsgabizottság némasága, a kérdéstelenség, a zöldgálicra festett falak, az éppen csak átmenő jegy a rosszabbik énemnek kedvezett: hazaköltöztem anyámhoz, hogy az Arctic hűtőszekrények hitelszerződéséhez fordítsam az apróbetűs részeket.

És most mégis itt voltam. Túl a ki tudja, hányadik búcsúmon, ami minden eddiginél szebb volt, mert hát mi mást jelenthetett volna ennyi hiány és fájdalom.

Ask Burlefot egyetlenegy pillanatra sem mozdult el mellőlem: amikor pisilnie kellett, kiállt az ablakba, behúzta a farpofáját, a medencéjét előrenyomta, én közben bilincsből tartottam a kezét, és susztorékolva huggyozott a világra, erre az ingoványos, kusza együttállásra, aminek javarészt mi ketten adtuk, s bennünk az összes megtagadott kötelék. Az utolsó éjszakán nem volt *másik*, Didrikke sem volt, aki folyton megcsalta, és akivel megállapodtak, hogy a nyitott házasság majd bizton elejét veszi a további fájdalmaknak, egyben begyógyítva a korábbi sebeket is. Ask Burlefot gumószzerű farka akkorára duzzadt, hogy a felét se bírtam befalni, éppen ezért mindjárt tövestől akartam, bele szerettem volna fulladni, itt és most befejezni, sehová se menni, senki újat megismerni, játsszunk elviselhetetlen szerelmet, ami nem vált ki semmit, és csak a semmi válthatja ki.

Feküdtem ott, a megszürcült, lucskosra fetrengett paplanhuzatba csavarodva, mikor már feküdni is alig maradt erőm, Ask pedig fölöttem térdelve reszketett. Mit csináljak veled, kérdezte olyan szelíden, mintha az apám lenne, mit tudok még csinálni veled. Megezem a hajad, ordította hirtelen megvilágosodva, megezem mindened, aztán följebb kúszott, egyenként összeszedte a kihullt hajszálaimat, és – istenem, be fekete! –, sóhajtotta, mielőtt a szájába gyömöszölte volna, én meg csak tartottam a derekánál fogva, simogattam a segge árkát, és a köldökéig vezető piheösvénybe fúrtam az orromat.

Köpd ki, te bolond, köpd már ki, mondtam neki nevetve, mikor tikkadozni kezdett.

Erre lerántotta rólam a paplanhuzatot, beletörölte a nyelvére tekeredett hajszálakat, és belém boksolt – mind mélyebbre, s önmagától egyre távolabb.

Hogy sírtam-e, arra már nem emlékszem.

Ojjoj, ojjoj, sóhajtozta az ütések ritmusára, ahogy a szlávoktól hallotta az érzelmes felbuzdulásokat. De megdugni nem dugott meg. Azt mondta, nem teheti. A szórtelen, sima teste egy pillanatra sem vált meg az enyémtől, valamink mindig érintkezett, de a farkát, azt nem rakta belém. Ilyen hosszú időre még senki nem hitette el velem, hogy boldog vagyok.

Aztán ez is elmúlt. Amikor kivirradt, és elvonult a mosdóba, a kiszűrődő hangok, minden igyekezetem ellenére, kitörölték a boldogság érzetét. Nem, nem a robajok és csobbanások öblös visszhangja, nekem a test hangjai nem jelentettek már megrázkódtatást. Sokkal inkább a flakonok puffanása, az üvegcsék koccanása, a test kipreparálásának géphangjai – mindez egy másik világból való volt, amihez nem lehetett közöm. Mikor kijött a mosdóból, csak a haja állt bepomádézva, a farka ráncos gumócska lett. Most, hogy megint jelentéktelennek láttam, úgy gondoltam, végre kölcsönkérhetek.

Menjünk el reggelizni, mondta, farkaséhes vagyok.

Figyelj, Ask, kérem kell tőled valamit.

Kérhetsz bármit, csak hadd intézzek el néhány telefont, s azzal felöltözött – a vicces pólói minden bizonnyal elfogytak, két napja már csak sima feketét viselt –, majd kitámolygott a szobából.

Ez kicsit felbosszantott, mert hát ki tudja, lesz-e még valaha bátorságom az egészhez. Lennie kell, persze, különben itt ragadok, mantráztam, csak épp iszonyú nehéz megtalálni a megfelelő pillanatot. Elmentem zuhanyozni. Mire kijöttem, az ágy előtt térdelt, magához nyalábolta az ágyneműt, és belefúrta a fejét.

Hát te?

Szagollak. Soha nem akarlak elfelejteni.

Megsimogattam. A mozdulat idegen volt, a kezem, ami napok óta nem az enyém, odakíváncozott.

Menjünk reggelizni, mert meghalok.

A szálloda átépítés alatt állt: a recepciós pult helyén félkész vasbetonemelvény, a szemközti, ugyancsak vasbetonparaván előtt fehér műanyag székek sorakoztak egy coca-colás hűtő előtt.

Kizárt, hogy lenne itt reggeli, mondtam, amikor kiléptünk a liftből – az legalább működött.

A recepciós, aki az egyik műanyag széken gunnyasztott, magához intett, és előhúzott két cetlit.

Reggelijegy, mondta rossz akcentussal, a Kulovica utcában van egy cukrászda, ott beváltható.

És hogy jutunk oda?

Ez itt a Maršala Tita, fordította meg a cetlit, aminek egy kisebb térkép volt a hátoldalán, elmentek az utca végéig, és ott balra fordultok.

Kimentünk. A napsütésben meglepetésként értek a széllokések, por- és levélörvények kavargtak mindenütt. Ask Burlefot megállt a szálloda előtt, kitérta a karját és pörögni kezdett. *Halleluja, halleluja*, dűnnyögte kappanhangon Cohent utánozva, és egyre sebesebben forgott, pont mint egy szélkakas. Egyszer csak felüvöltött: fuck deg! Még hasonlított is a baszdmegre.

Mi van?

Te láttad ezt? Láttad este?

Mit?

Hotel Narvik! Így hívják a szállodát.

És?

Hát a nagyapám Narvikban szolgált.

Akkor jöttem rá, hogy mióta összeverődünk, vakon és süketen megyek utána, ha nem mondja, azt se tudom, melyik városban vagyunk. De ez itt most Szarajevó! Ide miattam jöttünk, és én még itt is azon rugózom, bassza meg, hogy mikor lenne alkalmas felhozni a pénz-ügyet.

A belső tó

regényrészlet

Betették a hordágyat a mentőautóba. A gurulós lábak betolásakor automatikusan a barna műbőrhuzattal bevont szivacs alá csuklottak. Rögzültem a befogadóasztalhoz. Hideg volt, október végi állott hideg, a párás lehelet szürke, semmivé foszló ködfoltokat fecskendezett az utastérbe. A meleg testből kiáradó vízgőz láthatatlanná vált, mint a belém kúszó félelem. Leszíjaztak a bőrövekkel, becsukódott a duplaszárnyú ajtó. Behunytam a szemem, mélyeket lélegeztem. Az izmaim megfeszültek, remegett a kezem. A slusszkulcs lassan fordult el a gyújtáskapcsolóban, tompán berregett a motor. A kerekek alatt kavicsok roppantak.

Nem láttam a várost. A hátsó ablakokra ragasztott logók, az Országos Mentőszolgálat felirattal ellátott, kék glóriába foglalt, hatágú kereszt előtt pálcán tekerő kigyót, Aszklépioszt, a gyógyítás istenének szimbólumát ábrázoló zászlós emblémák kitakarták az utat. Az utcai lámpák fénye ritmikusan villant fel a padlón, a foltok lassan folytak szét, a tárgyak szaggatott mozgását nem éreztem, mint a stroboszkópok szemkápráztató diszkójeleiben. Megkérdeztem, milyen kereszt az ott, a matricán. Azt mondták, a Konstantin, a sürgősségi ellátás, a mentés hat alapvető követelményének jelképe, az élet csillaga. Felismerés, segélykérés, elsősegély, szállítás alatti kontroll, mentő- és végleges ellátás.

A mentősök arcát sem láttam. A fekvő helyzet gátolt a mozgásban, az ülések támlái a látómezőmbé furakodtak. Ennek örültem, régen bújócskázás közben mindig úgy tűntem el, hogy a játszótársaim közelében lapítottam, olyankor kihallgattam a beszélgetéseiket. Amikor meguntam a rejtőzködést, leipiapacsoltam őket. A mentőben mégis kizártam minden külső ingert. Magamba néztem.

Pontosan tudtam, merre járunk. Kikanyarodtunk a megyei kórház udvaráról, egy ideig a Hősök útján haladtunk, a régi bányászházak mellett, aztán átnyergeltünk a Mártírokra, elhagytuk a Godó Cukrászdát, a dobostortákat és az oroszkrémeteket, a rózsa és galamb alakú marcipánokat, túljutottunk a veszélyes kereszteződésen, ahol az elmúlt tizenöt évben legalább százan veszítették életüket, ezért mára villanyrendőrök irányítják a forgalmat. Nem kaptunk pirosat, vagy az utca volt kihalt. Pár percen belül a nagyállomáshoz értünk, hosszú szerelvény haladt az ellenkező irányba a síneken. Az éjszakai tehervonat a szlovák határ felé zakatolt, nyitott vagonokon szállítottak rámpákon parkoló, színes gépjárműveket.

Az ápoló nem ült mellém, időnként megkérdezte, hogy érzem magam. Mindannyiszor azt válaszoltam, jól. Megkértem, hogy szóljon a sofőrnek, kapcsolja be a szirénát. Kérdés nélkül megtette. A hosszan elnyúló, élesedő, majd visszahúzó

hang a légiriadót jelző készülék vijjogására emlékeztetett. A mentősök átszellemülten hallgatták.

A városban minden hétfő délután szirénáznak, kettőtől háromig. A házunkkal szemben lévő Kálvária-domb gyomrában van a légópince, egy szögesdróttal védett, zöld, tömör kerítés takarja a bejáratát, onnan jön a hang. A kerítés mellett álló villanypóznán bőg a két fához szögezett bádóg hangtölcsér.

A domb tetején a partizánszobor áll, zöldmohás talapzaton. A srácok délutánonként a rücskös betontömbön ülnek, onnan lógtatják lábukat a semmibe, nézik a várost, törik a szotyit, köpködik a szétroppantott, csíkos héjdarabokat. A nap nyáron annyira felhevíti az alumíniumpartizánt, hogy tükörtojást lehet sütni a csizmája orrán. A gigantikus szobortest a Nyugati városrész sorházainak falára veri a fényt, olyankor nem szabad kinézni az ablakon, mert a szemgolyóba szűrő fájdalom nyilall, és neonzöld pillangók röpködnek hosszú percekén át.

A tizenkét stáció a domboldalba mart lépcsősor túloldalán gazosodik, ha valaki végigmegy a keskeny ösvényen, kiszakítják a harisnyáját a kökénybokrok tüskéi, és nem talál mást az út végén, mint betonkereszteket, egy befalazott barlang mellett, amit még a múlt rendszerben foltoztak be, a közerkölcs védelmében. Evka mama mesélte, a légópincéről is ő beszélt. Hétfőnként, a suliból hazafelé menet mindig felugrottam hozzá, vele hallgattuk a szirénázást.

Amikor először beindult az alarm, egyedül maradtam, üressé vált a főutca, kiürültek az áruházak, a butikok, lakatlanná váltak a Március 15. úti, a Pécskő utcai, a Szerpentin úti hétemeletesek, csak én álltam elhagyatottan az út közepén. A távolból közeledett, száguldott felém egy villogó mentőautó. Pánikba esem. Képtelen voltam hazamenni, ezzel kezdődött az Evka mamával közös, állandó várakozás.

Evka mama mesélte azt is, hogy Johanna néni ilyenkor a fülére tapasztotta a kezét, habzó szájjal hörgött a földön, rohama volt, mint annak a férfinak Berlinben, aki a hetvenes évek végén a Hauptbahnhofon a földre vetette magát, miután bemondták a Drezda felől érkező gyorsvonatot. Erről lehet tudni, ki járta meg Auschwitzot, Birkenaut vagy Bergen-Belsent, vagy valamelyik másik haláltábor.

Achtung! Achtung! Schnellzug kommt!

Dédekomát hat évvel korábban vitték. Szirénázott a mentő, a gép helyettem vinyogott, mint a vajákos kutya, amikor megérzi a halál közelségét. Akkor is este volt, hideg és október. Akkor is nyomorultul éreztem magam.

Dédekoma, akit elbűvöltek a gyönyörű, szabadon szárnyaló vadludak, ott feküdt mellettem, öntudatlanul. Így feküdt, már másfél éve. Nem ismert meg engem. Senkit sem ismert, lázalmában halott testvéreit kereste, a három nővérét és a húgát, Annuskát. A kezét néztem. Játszani akartam vele, babot fejteni, meggyet magozni, énekelni, hogy *porzík, porzík a pogonyi utca*, mogyorófavesszővel üldözni a tojókat, ha kiszöknek a kertbe, és kikaparják a veteményt, kiabálni, *kurva tyúk!*

Azt akartam, hogy főzzön nekem Earl Grey teát, liladobozost, mártsa a félbe vágott citromot kristálycukorba, harapjunk a gyümölcs fanyar, hártvás húsába, fusson össze a szánkban a nyál, az összeugró nyálmirigyekbe hasítson bele a fájdalom, és pirítson szikkadt fehér kenyeret teavajon a szürke-cirmos belű piros lábosban a zománcos, kopott sparhelten.

Vártam, hogy megszidjon, mert csalódottságomban azt állítom, nincs Isten. Kimondtam, hangosan. Nem tagadta.

Szerettem volna, ha hallót köszön hello helyett, de csak aludt, csíkba feszülő lila szájjal, a testét felfekvések borították, pórusain keresztül párologott a genny bűze, a kék kenőcs émelyítő, keserű szaga. Ez az utolsó emlékem róla.

Nils Holgersson, ott repül Márton lúdon... Dédekoma a botját a fotel karfájának támasztotta, sóvárogva nézte Akkát és Ingridet. A kedves dallam a múltba vezetett, hullámozó bögésbe simult.

Másnap nagyapám várt az iskola előtt, homlokát monogramos, gyászkeretes textilzsebkendővel törölgette. Fekete öltöny, nyakkendő, cipő, fehér ing, az ing zsebében apró, fekete cérnával hímzett minta. Szótlanul ültünk be az olajzöld Škoda 120 GLS-be, rezzenéstelen arccal vezetett. Közeledett, majd távolodott a narancs-sárga, rozsdás vizű Zagyva-patak, az Acélgár hússzínűre festett betonkerítése, a városhatárt jelző tábla, a Vízvásztó víkendházakkal szegélyezett, mesterségesen felduzzasztott halastava, a fatelep. A frissen vágott vörösfenyőlécek illata szétáradt a völgyben, megtisztította, fertőtlenítette a levegőt.

Mamacic az ágy szélére kuporodva zokogott az üres házban, az arcát tenyerébe temette. Beléptem az ajtón, rám nézett. Almaarca egy éjszaka alatt megfonynyadt, összeasztak a ráncok, pliszírozott bőre alól kifolyt a nedvesség. Búzavirágsszeme eltűnt szemürege sötét gödrében, a redős hártya úgy fonódott rá a besárgult szemgolyóra, mint a földre hullott, érett dióra a megrepedt, fekete héj. Ha megfogom, belemélyedne az ujjam a puha húsba, szivárgó leve megfesztené a kezem.

Az apró légbuborékokra összpontosítottam. A buborékok a lábszáramban pezsegtek, egyre feljebb tornázták magukat a verőéren. Próbáltam visszaemlékezni, hogy kerültem be a kórházba, de csak egy jelenetet láttam tisztán magam előtt. Rögzített hordágyon fekszem, leszíjazva, a lábam pokrócba csavarva, a sziréna nem szól.

Fogalmam sincs, miként vergődtem le a függőfolyosós, vasbeton szerkezetes tömbház legfelső emeletéről.

Levegőt fecskendeztem a vénámba, kétszáz millilitert. A legnagyobb, húszas fecskendő és a leghosszabb tűt kértem a patikában, *Az ember tragédiája* Falanszteréhez, amit az osztálytársaimmal készültünk előadni a sulinapon, hogy látványos legyen a jelenet. A két doboz Elenium után, hat év elteltével, biztosra mentem. Az intenzíven tértem magamhoz.

Egyedül feküdtem a kórteremben, egy görgős lábú, fehér vaságyon, meztelenül. Zavart a meztelenség. A folyosóra nyíló ablakokat lefüggönyözték, hófehér, tiszta lepedőt terítettek rám. A mellkasomon, mint vérszívó piócák, korong alakú tappancsok kapaszkodtak, a halványszürke drótok egy szögletes géphez láncoltak. A gép fölött monitorok figyeltek, az egyikken vízszintes, zöld tüskés vonalak szökdécseltek, mint Maminti, a kicsi zöld tündér. A bárányfelhő-bodorító Mikkamakkát és Macskavatit keresték. EKG. Az első gondolatom az volt, hogy a bőröm olyan lesz, ha eltávolítják a plegacsokat, mint egy hanglemezmintával nyomott, drapp műbőr. A lány, aki kanapévá vált.

Balomon egy másik, szürke, nagyképernyős monstrum terpeszkedett, a por-szívó gégecsövéhez hasonló, barázdált csápja az ágyam felé kúszott, mint egy megcsönkített polip. A cső átlátszó maszkban végződött, a piszoár alakú tárgy a vállamnál pihent.

Anyám alacsony kórházi széken ült, az ágy lábánál, a rácsos támla mellett. A rácsokon, karnyújtásnyira tőle, kinyúlt gemkapcsokhoz hasonló kampókon lógott a kórlap, szürke fémtábla előtt. Mintha etetőszéken ülne, ez volt a második gondolatom. A jól ismert farmer, póló, viseltes sportcipő és a csavartmintás, méregzöld kötött pulóver látványa felzaklatott. A pulóvert Mamacic kötötte.

Anyám meredten nézett, nem engem, hanem a hátam mögött felsejlő, elmosódó ismeretlent. Keresztülnézett a fejtámlán, a monitorokon, a vakolaton, a masszív vasszerkezeten, a csöveken, a szomszédban haldokló, nyögdecselő, idős férfitesten, az ápolókon, az infúzióállványokon, a robusztus, egészségtől kicsattanó parasztasszonyokat ábrázoló mozaikokon. A jól ismert nézés látványa elszomorított. Így ült otthon is a díszpárnán, a szögletes, apró, fekete műanyagke-rekeken guruló dohányzóasztal és a durva szövettel bevont sarokkanapé közé bújtt, maga elé húzta mindkét térdét, átkarolta lábait. Cigaretázott, a füstöt az orrán keresztül fújta ki, a fehér, hímzett terítőn kristálykövületként hevert a csik-ekkel teli hamutartó. A bordó egyenfüggönnyel elsötétített szoba félhomályá-nak vákuumcsöndjében minden szippantásnál megsercent a pirosan izzó üszök. Szofit szívott, és nem illett az agyonkoptatott kanapéhoz. A karfa rég felfeslett, durva szövete alól kibuggyant a piszkossárga szivacs, apám lába mocskolta hosszú, átvonszolt éveken át. A dohányzóasztal fachjaiból kifelé dőltek a rejt-vényújságok, a képeslapok. „Üdvözetünket küldjük Zsóriból, a Balogh család”. A *Füles* címlapján mindig mosolyogtak a nők, divatos ruhájuk színe kiemelte arcuk, dús keblük szépségét, hosszú, festett szempilláik legyezőszerűen árnyé-kolták huncut, kihívó tekintetüket, rúzsosított szájuk fényesen csillogott. Távoliak voltak, idegenek.

Nem akartam olyan lenni, mint anyám.

Észrevette, hogy nézem, visszarándult a valóságba. Elhaló hangon sziszegte, mit csináltál már megint?

Nem tudom, mit érezhetett nagyanyám, amikor megtalálta a konyhaasztalon a búcsúlevelet, benyitott a szobába, és meglátta, hogy öntudatlan állapotban fekszem az ágyon, a földön varas injekciós tű hever, felborított málnalikőrös üveg, bezáradt, vérhabbal teli fecskendő. Csak azt tudom, hogy mit éreztem én. Egész életemben hibásnak éreztem magam valamiért. Mindenért. Mert húsz perccel később értem haza a megbeszéltnél, ha fél órával később jöttem volna, már nem találom életben aggódó anyám. Mert kettést kaptam fizikából, pedig a nagyszüleim mindent megtesznek, hogy ne dögöljek éhen, ezzel hálálom meg, tele van az ellenőrzőm rossz jegyekkel, figyelmeztetőkkel és a kedves anyukának szóló üzenetekkel. Mert ahelyett, hogy kitakarítanám a szobám, csak írogatom a bugyuta verseimet, holott művészkedéssel semmire se megyek. Kukatúró leszek, bedrogozva fetrengem majd a híd alatt. Mert anyám piros kordbársony miniszoknyájában illegettem magam, ami a fenekem partjáig sem ér, necc harisnyában, köldökig vágott pólóban és tűsarkúban, úgy nézek ki, mint egy ribanc. Mert link

alak vagyok, mint az apám, oda kerülök, ahová ő, a cigánytelepre, ha így folytatom. Elegendem lett az érzelmi zsarolásból.

Aztán megkérdezte, miért, elmenekülni gyávaság. Az orvos akkor nyitott be a kórterembe, közölte, hogy be kell utálnia a pszichiátriára, a medicamentális és a bizarr instrumentális suicid kísérletek miatt, mert visszaeső vagyok. Hozzátette, ha nem akarom, el tudja intézni. Azt mondtam, megyek, ha menni kell. Dr. Kis H. K. meglepődött, anyám elsápadt, mi lesz a leendő karrieremmel, ha kiderül. Nem érdekelt a nemlétező karrierem.

A doktornő búzaszőke, csigákba tűzött, laza kontyának egyik tincse rakoncátlanul kibomlott, a szemüvege elé lendült, megcsiklandozta az orrát. Nyúlászját formált, oldalra fordította a fejét, megigazította a frizuráját, majd vékony, fehér köpenybe bújtatott csupacsont teste kilibbent az ajtón, előkészíteni a papírokat.

Megérkeztek a vizsgálati eredmények és a betegszállítók. Betették a hordágyat előbb a liftbe, aztán a mentőautóba. A guruló lábak betolásakor automatikusan a barna műbőrhuzzattal bevont szivacs alá csuklottak.

Rengetegszer kikutattam a dohányzóasztalt és a szekrény fiókjait, de semmi izgalmasat nem találtam, anyám naplóját leszámítva. *A boldogtalanság története.*

Láttam egy filmet, a kilencéves srác konyhakéssel döfte le alkoholista apját, miután az apja félholtra verte az anyját, ki tudja, hányadszor. Évekig dugdostam a leselejtezett, rozsdás, csorba fenyőfaácsoló vadászkést a konyhaszekrény mögött. Nem mertem megtenni.

Anyám se tette, ő csak sírni tudott. Leginkább aludt a kimerültségtől.

Amikor rákérdeztem, nem akarta felidézni, mi történt azon az éjszakán. Ott állt *a boldogtalanságtörténetében*, fehéren-feketén.

Pulóvert kötött, sárgát, az elejére szürke, korcsolyázó egeret, zöld jégkorival a mancsán, sállal a nyakában, olyat, amelyet a *Burdában* láttam. Visszabontotta a kinőtt pulcsikat, felgombolyította a régi fonalakat, azokat használta. Apám váratlanul támadt neki, mert elfogyott a bor, ütötte és rúgta, amíg volt benne erő. Anyám automatikusan az arca elé emelte mindkét karját, hogy kivédje a fejére mért ütések, aztán, amikor apám kezdett fáradni, időt nyert. Ösztönösen, mezítláb, kabát nélkül rohant a tizenhármasba, Evka mamához. Havas eső esett, a lába kipirosodott, berepedezett, mire odaért.

A *Burdában* a fehér egér tetszett, a rózsaszín pulóver, a babakék sál és korcsolya, de sosem említettem, nem akartam elkéséríteni. Utált kötni, csak egy sima, egy fordítottat tudott, mégis örömet akart szerezni nekem. Később meglepett egy házikós kardigánnal is, ki nem állhattam, mert szürke volt, és házikós.

Anyám nem gondolta, hogy a családon belüli erőszak büntetendő. Apám meg már rég nem emlékszik erre, a delírium kiszívta az agyából az emlékeket.

Sokáig katonának készültem. Biztos voltam abban, ha katona lennék, nem hordanék kötött pulóvert, és nem félnék senkitől.

Aztán rájöttem, hogy a katonák ölnek. Többé nem akartam tengerészgyalogos lenni, sem vadászpilóta, hiába csodáltam a gyönyörű coltokat és MIG-eket.

Evka mama a központban lakott, a Fő tér mellett, a Kismarty Ódön úti bérházak egyikében.

A bányászfaluból kinőtt település a húszas évek elején emelkedett városi rangra, a harmincas évek végén már az egyik legnagyobb iparvárosként tartották számon, nagy szerepet kapott a vas és acél országának megteremtésében, ötvenben megyeszékhely lett. Először Fő tere készült el a szocialista modernizmus stílusában. Az ország vezető építészei megalkották a szocialista mintavárost.

A bérlakás hosszú erkélyéről látni lehetett a partizánszobrot, a Kálvária-dombot, a Nyugati városrészt és a Fő utat, onnan néztük a május 1-jei felvonulásokat is.

A bányászzenekar a légópince elől indult, bányászindulóra ébredtem minden évben, amíg volt május 1-jei felvonulás. Az ablakhoz rohantam, kinéztem, majd befogtam a fülem, bebújtam a paplan alá.

Reggeli után az első utunk Evka mamához vezetett. Pontban tíz órakor indult a menet a Vásártérről, élén a bányászzenekar, a párttitkárok, a város vezetőségének tagjai, mögöttük az úttörők haladtak, nyíl alakú vörös zászlóikon sárga hímezések hirdették, Mókus őr, Pacsirta őr, a rajvezető szögletes, fehér és zöld háromszögekkel cakkolt lobogóján tábortűzet körbeölelő, hullámzó textildarab lengedezett. A DOLGOZÓ NÉPÉRT, A HAZÁÉRT ELŐRE! A fehér térdzoknik szikráztak a napsütésben, az inggallérok alól kikandikáltak a piros nylon nyakkendők. *Az úttörők védik a vörös nyakkendő becsületét.* A rajvezető belefújta műanyag sípjába, felzendült az induló. *Mint a mókus fenn a fán, az úttörő oly vidám!*

A gyárak dolgozói súlyos táblákat cipeltek, ÉLJEN MÁJUS 1. A transzparenseken a gyárak és az üzemek nevei díszeltek, a kollektívák poszter nagyságú szépiaképeken mutatták be a termelési eredményeket. Az egyik vásznon fiatal nő emelte feje fölé a győzelem jelképét, a pálmaágot, egy másikon, a pattogó induló ütemére vörös csillaggal díszített, búzakoszorúba foglalt magyar címer lobogott a szélben. *A tőke uralma a semmibe szédült.* A táblaerdő sűrűjéből brigádnevek tűntek elő, Tyereskova Szoc. brigád 107,6%, Becsület Szoc. brigád 104,2%, Auróra Szoc. brigád 103,8. Minden egység túlteljesítette a normát.

Külön blokkban haladtak a vörös vándorzászlóval kitüntetett acélárugyár, az öblösüveggyár, a síküveggyár, a tűzhelygyár, a rádiótechnikai gyár, a ruhagyár, a vegyész és a húszem lelkesen énekelő dolgozói. *Vérvörös zászlaink bíbor árnyán így született '18 nyarán... kit népiünk úgy szeret, nagy hősi hadsereg, rajongva így köszönt Szovjet hazánk!*

És a Szele Gyöngye Táncegyüttes népviseletbe öltözött tagjai ropták a csárdást, hogy táncukkal feledtessék a munkások hétköznapi gondjait. Pördültek a rakott rokokó, menyecskenként hét rend alsószoknya, röpködtek a pántlikák, csattant a fekete, fényes csizmák szára, a primás húzta, a lányok sikítottak, *íjjá*, reszkettek a nagybőgő vastag húrjai. A gyöngyöző testek körül *Mancinka* szalaggal befont copfja ostorként csapkodott.

A légbuborékok vándoroltak. Néha nyomuk veszett, aztán újra felbukkantak, más időben, más helyen, a jobb lábamban, a bal karomban, a hasamban, a hámréteg alatt. Egyszer talán kipukkannak az érfalnak ütődve, mint a Vízipók hátsó-

ján remegő légies labdacskok, vagy a lyukas körben végződő fúvókákon áttüremkedő, szétpergő, olajos gyöngyház galárisra emlékeztető szappanbuborékok.

Evka mamának rengeteg gyöngye volt. Sokfajos, bűvös dobozkáiban élénk színű tűzzománc karláncokat, cirádás klipszeket rejtegetett. Imádta a cicomát, miután lezuhanyozott és megreggelizett, kifestette és felékszerelte magát akkor is, ha nem készült sehová.

Amikor orvoshoz vagy színházba ment, persze sosem hordott bizsut, hosszú, szemes aranyláncot tett fel, kagyló alakú aranyfülbevalót. Szerettem nézni az áttört medálon a mozdulatba merevedett, arctalan balett-táncos pár pantomimjét. Odette keringője a herceggel. Megelevenedett a színpad, illatos, pihekönyű túllszoknyák szökelltek ruganyos, karcsú őzlábakon. A hattyúk tánca.

Az aranygyűrűbe foglalt lila achát hangulatának megfelelően változtatta színét, ha fáradt volt vagy haragos, egészen befeketedett. Az én szivárványhártmányom olyankor zölddé sápadt, és mélybarna, égetett umbra-bársonnyá szelídült, ha szeretet vett körül.

Irigyeltem Evka mamát. Őt sosem árulta el a szeme.

Félúton járhattunk. Kavarogtak a gondolataim. Az elmúlt tizenhét év foszlányai apránként pattantak ki a buborékokból. Amikor novemberben eltemettük dédekomát, az emlékeket piros, átlátszó tojásokba zártam, amilyenbe régen a fehér kisnyulat.

Megszűnt a szirénázás. A múlt elől már nem menekülhettem el. Falvakat és városokat fűztünk fel egy vonalra, *Münchhausen báró kacsái* ezek a falvak és városok. Mindegyikhez kötődik valami emlék.

A piros, áttetsző tojásba zárt kisnyulat az egyik fészekben találtam. A húsvéti nyuszi fűcsomókba rejtette az összes ajándékot, amit hozott. Az almokhoz tojás alakú, színes nyúlucukrok vezettek. A narancssárga volt a kedvencem. A fehéret, a zöldet, a rózsaszínt és a pirosat is kedveltem, de a citromsárgát nem, azt egyenesen utáltam. Ízüket lehetetlen volt gyümölcsök zamatához hasonlítani, színezékkal megfestett mázzal bevont, keményre gyúrt, tömény szirupból készültek, állaguk a romlott konzum szaloncukoréra emlékeztetett. Felületüket nagy üstökben fényesre koptatták, mint az első harapásra szilánkosra roppanó gömbrágókét, amik kékre, lilára színezték a szájjüregét. A pigmentek megtapadtak az ízlelőbimbókon, órákig nyújtogattam a nyelvem a tükör előtt, hogy lekopott-e már a festék, mégis finomnak találtam a cukrot, mert a nyuszi tojta, akárcsak a sztaniolpapírba csomagolt csokoládé-barikát, -kacsát, -csibét és -tapsifülest. Az állatot sosem fogyasztottam el, miután kifehéredtek, kibontottam a csomagolást, és apró darabokra törtem érdessé vált, üreges testüket.

A nagyszüleimnek több hektárnyi kaszálója és kukoricása volt, a nyúl talált magának épp elég rejtekhelyet. Szerettem ezt a játékot, ennél jobban talán csak a pipacs lutriért rajongtam. A kocsányon lógó bimbókat vödörbe szedtük a mezőn nagyapámmal, majd leültünk a ház elé a lócára, és órákon keresztül kérdeztük egymást, *sör-e, bor-e, pálinka-e*, és nevtünk, nem számított, ki nyer, nem számoltuk a pontokat.

Húsvéthétfőn, este az ablakpárkányokon sorakoztak a kisállatok, minden gyerekszoba ablakában, néhol még a nappalik és a konyhák ablakaiban is, mint télapókor a nagyszakállú Mikulások, meg az átlátszó, piros nylonba bújtatott, narancssal, Tibi csokival, Africana szelettel és földimogyoróval teletömött tél-apócsomagok. December elején, ha kristályos hó esett, az utcai lámpák fényében megcsillantak a sztaniolok, áprilisban a tócsák nyelték el ragyogásukat.

Egy idő után megértettem, miért kerülnek az ajándékok a függönyök elé, annak ellenére, hogy a nyúl a szabadban fészkel, és a kivikszolt cipők miatt az utcafronton várják a Mikulást meg a krampuszokat.

Betegesen vonzódtam a kígyóbőrutánnal bevont szelencéhez. Kivettem belőle a kristályhatású, zöld műanyag kövekkel kirakott ezüst púdertartót, felpattintottam a fedelét, a szőrös, rózsaszín párnát a puha hálóhoz érintettem. Barackszínű por terítette be a fésülködőasztalt, bepúdereztem az arcomat.

A cipőszekrényben bojtos szegedi papucsot találtam, csúsós bőrtalpa áthajolt a sarokrészhez, a lábam a kis hídon nyugodott. A papucs sarkát megpatkolták, hogy jobban kopogjon a lakkozott parkettán. Felvettem Evka mama bordó, pálmalevélmintás műselyem pongyoláját is.

Lehúztam a vörös rúzs kupakját. Könnyű volt megismerni, melyik a sok közül, henger alakú, aranyozott tokján hamisan sziporkáztak a kristályhatású, fehér műanyag kövek. Kitekertem a szőlőzsír szagú rudat. Érintetlen volt, látszott az alakján. Evka mama úgy festette a száját, hogy a rúzst ajkai közé szorította, így az kis idő elteltével hegyesre kopott. A Nők Lapjában azt olvastam, ez a karakteres forma erős, maximalista személyiségről árulkodik. Srégen tartottam, és az alsó ajkamra helyeztem a lejtős oldalát. Így sminkelnek a dívák, ez azt jelenti, hogy kiváló alkalmazkodóképességgel rendelkezem.

A rúzs eltört, foltot hagyott a pongyolán. Túl erősen nyomtam az ajkamhoz.

Mamacicnek csak néhány hamis gyöngye volt, és egy lengyel borostyán galárisa, amit Emília nénitől kapott, abban az időben, amikor Krakkóba járt vásárolni az expresszsel. Hatalmas keblei között, melltartóba varrva csempészte ki a zlotyot, és tonnaszám hordta át a határon az ágyneműt, a tejkaramellát, a kombinét. Régi szekrényeinek polcain ékszeres szelencék helyett giccsek sorakoztak. A cirmos, divatos üveghalakat Evka mama vette az öblösüveggyár mintaboltjában, a nippeket a *szlovák* rokonok hozták, a legtöbbet Dodika, aki *magyarba* járt csencselni, így mindig porcelánfigurákkal, cseh kristállyal, brindzával és frottír törölközőkkel teletömött batyukkal érkezett. Amikor megszállt nálunk, minden alkalommal itt hagyott egy darabot önmagából. Valami emléket. Loncsos farkaskutyát, vonuló szarvascsordát, szende őzeket. A szárnyával verdeső kacsá tetszett a legjobban. Megsajnáltam szegényt, mert véletlenül levertem a festett hárttyát a lábáról, amikor játék közben az asztal pereméhez ütöttem.

Hangerő

Egy zenekar és egy repülőgép maximális hangereje közt mindössze egy óraketyegésnyi hangerőkülönbség van. És, amit nem hinnél, ha erőteljes hangon zongorázol, ahogy szoktál, és ezt megszorozod kettővel, akkor máris a repülőgépnél tartunk. Ha bonyolultabb összefüggésekre vágysz, vedd a papírlapok zizegését, adj hozzá pár percnyi kegyetlen óraketyegést, ehhez némi halk énekszót, majd vond le a vonatzakatolást, s akkor ugyanott leszel, ahonnan elindultál: a falevelek „ezüst” zizegésénél, a „szerelmes” suttogásnál.

Toscana

Toscanában azt hittem, meghalok. Remegtem az ágyon, folyt az orrom vére, és (szégyen, nem szégyen) behugyoztam közben. Az utolsó, amit hallani véltem, egy frappáns Rossini-dallam volt. A reimsi utazásból, édesen idétlen. Aztán ájulás, vagy tudom én mi, de jó nagyon. Reggel vércsatakos, összeragadt mellszőr, ujjatlan trikóm le se tudtam vetni. Csalódtam. Te jó isten, hogy lehet így, miért kell nekem egy Rossiniból felébredni?

[Az első verset mindig nászágyon írod]

Az első verset mindig nászágyon írod. Képletesen, persze, lehet az egy szálloda eldugott szobája, egy edzőtermi zuhanyzó, Csipkerózsika nyoszolyája, vagy lehetsz épp útban fölfelé, a hatalmas görög sas kényelmetlen karmai között.

Mire észreveszed, mit vesztesz, már oly mértékig örülsz a látszatnyereségnek, hogy azt mindennél többnek látod. Kinek hiányzik a kizsigerelt vaddisznó bélrendszere? A kopasztott fűrj tollazata, a drágakő lemaratott piszka? Kinek hiányzik rajtam kívül saját zsigeri, kopasztott, maratott szüzessége?

P O L G Á R A N I K Ó

Nadrággondok

*Ne húzd rám a nadrágot,
nem fog látni a lábam!
Ne húzd rám a sapkát,
nem fog látni a hajam!
Nem látok ebben a kabátban,
annyira fekete.
Megyek az utcán, látod, lépkedek,
és folyton összeütközöm a levegővel.
Milyen feketék ezek a fák,
meg amaz is! Nem látnak így engem.
Néznek rám és észre se vesznek.
Egyszer, amikor kicsi voltam,
nekimentem, azért nőtt rajta ez a púp,
látod, az a dudor itt a fának a lábán.
Hogy bírnak ezek a fák itt*

*egy lábon állni, mindig, egyhuzamban?
És nem fáradnak el, és nem ülnek le ide,
a kerítésre, mellém kuporodva,
hisz nekik félniük sem kell,
hogy megszidja őket valaki,
ha folt marad a nadrágjukon.*

A kiszúrt lépcső

*A süni fél, hogy legurul
és megszúrja a lépcsőt.
A lépcső fél, hogy kilyukad
és kifolyik a lábunk.
A lábunk fél, hogy leszakad
és megüti a padlót.
A padló fél, hogy elugrik
és felfedi a földet.
A föld meg fél, hogy fázni fog,
tüsszögni, orrot fújni,
hogy rázza majd a köhögés,
ledob mindent magáról:
nem lesz a sünnnek háza se,
kockákra hull a lépcső,
s nem találunk majd lábakat,
hogy megtartsák a padlót.*

Úgy térek majd vissza

Úgy térek majd vissza közétek,
hogy előtte meghalok.
Szebb leszek, mint az iszonyú
angyalok a szívből milyen
mély bír lenni a csönd
és a csoda amikor visszatérek
eljutok majd oda, ahol egyébként
voltam csak nem láttatok holtan
kellett összerogynom, hogy meglegyen minden
amire vágytam. bénán fekiüdtem és
görcsben rángó karjaimmal angyalkáztam
bele a lepedőbe, az ágyba, a némaságba
szárnyformákat. nem röptültem, nem is
jártam még, a lepedő volt a fehér a tájon,
gyenge bokának milyen mély a hó...
Megkérdezted. – Milyen semmivé válni?
– Kicsit killing the flow.

Én úgy térek majd vissza közétek, hogy
fényesen ragyogok. Szebb leszek, mint
ahogy emlékeztek és otthagytok
némi végtelenséget. A halandóságommal,
az esettséggel. Úgy ragyogok fel majd
minden éjjel, hogy nem tudtok aludni.
Meg fogtok a fényemben vakulni.

és mire újra láttok, én
olyan leszek, mint
valami levakarhatatlan folt.
könnyeket osztok.
nektek. hogy volt.
hogy nem volt.

. jó közel

(M-nek)

*A szívemben az volt a szép, ami
a fölösleg. A csak úgy
otthagzott. én egy tavaszi séta vagyok.*

*A sötét mögül alig látszik ki
a nap. megint úgy világít, mintha
nem is lenne. Semmi fénylés benne.*

*Úgy gyaloglok el érted, ahogy akkor
mennék, mikor már nem vagy. vagy
nem leszel. és tartom neked a napot
az arcodhoz. jó közel*

Milyen szép bír lenni...

*Milyen szép bír lenni a szív! Az a kis veszteség
teszi ezt, meg a vér, ami a csücskén kicsusszan
és szerteszét fut végig az életen, egészen másképp
nézhetem így a legegyszerűbb dolgokat is,*

*keresztül át rajta, énnekem úgy mutatja
a legkisebb rezdülést is, mintha történés
volna benne, mintha végtelenje volna neki,
ami úgy szereti, ha mesélik, ami csak akkor
ragyog, mikor nézel. és kicsit összevérzel.*

reinkarnáció

*A dolgok mindig kiegyenlítődnek.
A hullámamplitúdó változik.
Elhagyod a gyűrűd, mikor megveszed a fát,
s elképzeled, meséled, annak pillanatát,
hogy koszlott hólé sűrű áramában,
lebukik az esőcsatornában.
Majd évek múlva sétálsz épp az úton,
egy déltengeri, kedves szigeten,
bérelt kocsid felé tartva, s csillan
valami a kockaköveken,
kerek... hoppá! Egy karikagyűrű,
pont olyan, amelyet elvesztettél,
ki ujjadra húzta, a férjed, elment,
volt temetés, özvegy, új társ lettél,
a véletlen meg éppen most akarna
visszatérni – s minden eleven.*

*Vagy hogy átúsztam a tavat ott lenn,
ahová feleslegesnek hívtak,
a tó közepén egy eltévedt szöcske,
a víz s ő élethalálharcot vívtak,
beavatkoztam, fejemre tettem,
s átvittem a túlpartra, hogy éljen,
aztán, hónap múlva, már rég otthon,
a leandert locsoltam az erkélyen,
mikor megláttam alteregóját,
pihent a leander ágtövében,
hamar kiderült, halni tért hozzám,
kinéztem, és láttam lent, a mélyben,
a háromemeletnyi utcatükrön:
a természetem nem fog ki a trükköm,
de minden kap esélyt, hogy visszatérjen.*

Az öreg tölgy

Ösöreg fa áll a dombtetőn.
Évszázadnyi tölgy a déli fényben.
Látta már a tájat fénykorában,
látta itt a gazdagok, szegények
cifra vagy szerény végbúcsúzását
száz kocát, ünöt, temérdek életet,
emberét és állatét, és látott
ünnepet, búcsút és áldozást,
társait, kik még előtte lettek,
nagyra nőni, szétterülni szépen,
adva otthont költőknek, szülőknek,
szarkáknak, rigóknak, s fényesedni
fészekalja nagy fakopáncs-tojást,
bő termést látott, s hét szűk esztendő,
kort, mikor adhattak újra ők is,
mert makkliszttel töltötték a bendőt,
bánat, öröm elmúlt és a meglett
társait vállalkozó szavára
egy kevéske kis pénz ellenében
pár favágó gondosan kivágta,
vágta volna, ám a fák a mélybe
túl erős kapaszkodókat fontak
síri csendet ráztak robbanások,
múló rendszer épp-haláltusáján
látta társak döntét, döntülését,
látja néha azt, ki így akarta
táj-jelek robbanva elmúlását –
sírsorok közül figyel, ha látja,
s napra nap még várja temetését.
Áll a tölgy Szent Antal háza mellett.
Jóval több mint száz telet megélt már.
Szórja kincsét és kacag magában,
makkja hogyha játékbábnak kellhet.

Szonettek

I. 12.

k. kabai lórántnak

*De tényleg. Élet volt az, mikor Bogárkának
hívtál. Hidd el, valljuk be most ezt!
Nem, ugyan, nem akarok már semmit. Ne
haragudj, tényleg ne: ez nem teszt.
Csak megjött a nosztalgiam.*

*Amikor a lábaimról beszéltél.
Emlékszel? A hóhér kis lábaimról.
Ahogy szaladok feléd azokon.
Te mondtad. De most meg mint aki orrol:
csapdát, ne félj! Fölösleges.*

*Nem mondtam, de nem zavart annyira,
amikor horkoltál mellettem. Jó volt.
És szép az a szám: amit egy régebbi
barátnődnek írtál még, akit én is ismerek.*

*Emlékszel, amikor éjjel felébresztettelek:
gyere át, és átjöttél? De aztán a hófolt
az utcán mind: elolvadt. És akkortájt
lett vége. És nem nézünk együtt már híres filmeket.*

II. 05.

Zilahi Annának

*Egyedül vagyok, elhagytál.
Magában álló kecses faként hajlok
a szélben – na jó, ezt nem
folytatom, de tényleg csak egy vagyok,
mint plázában könyvesbolt.*

*Egyedül járok új felségvizeken.
Mintha egy partra vetett bálnát látnék,
olyan nehéz a szívem. Pompás
szavakra emlékezem, s amint lámpák
szűnyogot, csak egyre perzselnek.*

*Ezzel végül is csak annyit akarok,
hogy milyen magányosak a reggelek,
mikor egyedül felkelek, és a jól megérdemelt
készülődés után megyek a ködben.*

*Nem azt mondom, megszokhatnám végül is,
mint hosszútávfutó, amit gondolok,
s mint a Mariana-árok a mélységet.
De erre már a szívem visszadöbben.*

A TUDOMÁNYÁG, AMELLYEL MINDENRŐL LEHET BESZÉLNI

Z. Varga Zoltán beszélgetése Pierre Bourdieu *A művészet szabályai* című könyvéről

Z. Varga Zoltán: Tamás sok mindent fordított, filozófia és esztétika a fő profilja. Különböző nyelvekből: németből, angolból, franciából. Ezúttal miért Bourdieu-t választottad? És miért pont ezt a könyvet?

Seregi Tamás: Olyan könyvet akartam választani, amiről tudtam, hogy ki fogják adni. Ez az egyszerű válasz rá. Ugyanakkor az is benne van az emberben, hogy ha lefordít valamit, az olyan legyen, amit ötven vagy száz év múlva is olvasnak. Így esett a választásom Bourdieu-re. Annak ellenére, hogy Bourdieu-nek alkati terhe, hogy nyolc sorosnál rövidebb mondatot nem szeret írni, így nekem is nyolc soros mondatokban kellett fordítanom. Legalábbis ez a perverz és szuicid gondolatom támadt, amikor nekiálltam. Aztán persze többször megbántam.

Z. V. Z.: Igen, Bourdieu az Akadémia Proustja. Más könyvében is beszél arról, hogy mi a jelentősége a nyelvnek mint eszköznek, mint módszernek a munkáiban. Az objektíváció az egyik módszertani kategóriája, amivel a saját írásmódjára reflektál. Hosszú, önreflektív mondatai vannak és sajátos zsargont használ. Nem enged a metaforikus nyelvnek – legalábbis csak nagyon ritkán. Visszatérve a kérdésre: miből gondolod, hogy ez olyan jelentős könyv, amit száz év múlva is olvasni fognak?

S. T.: Bourdieu a szociológia – nem akarok túlzásba esni – pápája manapság. Olyan szociológiáról van szó ráadásul, amelynek központi kérdései az oktatás, a művészet, az ízlés, az értelmiség. Ez pedig nem véletlen, nem pusztán részproblémákról beszél, ezeken a témákon keresztül a modernség lényegét igyekszik leírni. Egy olyan korszakét, amelyben nemcsak a termelési viszonyok változtak meg vagy a vallás szorult háttérbe, hanem az előbb említett területek kerültek a középpontba, és kezdték meghatározni az utóbbiakat. Ez még a munkáról való gondolkodást is teljesen átalakította. Már Marx arról beszélt, hogy régen a munka és a gazdagság semmilyen komoly kapcsolatban nem állt egymással, sok módja volt a meggazdagodásnak, de a munka nem tartozott közéjük, vagy legalábbis nem volt meghatározó. És nemcsak a munkáról van itt szó, hanem a munkának, a tudásnak és az ízlésnek az egyéni boldogulás és az önmegvalósítás szolgálatába állításáról. A Bildung társadalmáról materiális és szellemi értelemben is. Ezért tágtja ki a „tőke” fogalmát Bourdieu, még akkor is, ha véleményem szerint nem sikerül neki elszakítania a gazdasági szférától. Bourdieu olyan szociológus, akinek a főműve, a *La Distinction*, az ízlésről szól. Azért ez elég izgalmas dolog.

Z. V. Z.: Bourdieu szociológiája fontos, ez világos, de vajon az irodalomszociológiája is jelentős? Mi a véleményed erről? Mintha nem mindig mozogna otthonosan a művészet, az irodalom, az irodalomelmélet területén. Vannak például hosszú részek, ahol kissé sietősen, leginkább a saját módszertani előfeltevéseit megerősítendő foglal össze irodalomelméleti munkákat, amelyeket mindannyian jól ismerünk és használunk a kurzusainkon. Mit gondolsz erről?

A beszélgetés a Pécsi Akadémiai Bizottság „Az irodalomtudomány műhelyei” elnevezésű rendezvénysorozata keretében hangzott el 2014. november 20-án a Művészetek és Irodalom Házában.

S. T.: Igen, nem ért hozzá. Ha valaki azt gondolja, hogy ebből a könyvből fogja megtudni, mi a művészet, akkor az csalódní fog. A művészet Bourdieu számára egy „x”, amely behelyettesíthető lenne sok más dologgal, az egyik modern rendszer a sok közül, amely vizsgálható az ő eszközeivel, de tapodtat sem jutunk közelebb ahhoz, hogy mi a művészet. Szerintem nem is ez a célja. Az előszóban persze azt mondja, hogy a művek megértéséhez is közelebb visz majd, de én azt gondolom, hogy nem.

Z. V. Z.: *Sőt, az előszóban vannak esztétikaellenes kirohanásai. A műalkotás mindig társadalmi keretben jön létre, ott fogadják be, tehát tulajdonképpen a művészi tapasztalatig nem jutunk el a társadalmi intézményeknek és formációknak a segítségével nélkül és nyilván ez nem tartozik az esztétika fő vizsgálódási területei közé. Ezt én is megerősítem. Tamás mondta, hogy nem tudjuk meg belőle, mi a műalkotás szociológiája, de ezt a cím sem ígéri (A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája). Bizonyos szempontból ez hibrid mű, inkább gyűjteménye a tanulmányainak. Te mit gondolsz a mű koncepciójáról?*

S. T.: Kezdjük a problémákkal: elkezdi elemezni a tiszta művészet – ő tiszta esztétikának nevezi, ami már eleve tisztázandó kérdés lenne, mármint a tiszta művészet és a tiszta esztétika viszonya –, szóval a tiszta művészet kialakulásának folyamatát, de aztán egyszer csak elejti a szálát, úgy 1910 körül. Onnantól kezdve azt feltételezi, hogy nagyjából ugyanaz folytatódik változatlanul, ami addig zajlott. A nagy változás küszöbén hagyja abba, amikor jön a mozgalmi avantgárd, a funkcionálisizmus, a neoklasszicizmus, a realizmusok hulláma, a totalitárius társadalmak művészeit, és úgy tekinti, mintha ezek ugyanabba a tiszta művészeti paradigmába tartoznának. Védhető lenne ez az álláspont is, csak akkor nem egy mondattal kellene elintéznie. Aztán átugrik a hetvenes évekbe, az akkori közelmúltba, amikor kiadókat és galériákat vizsgáltak a tanítványaival (akikkel megcsinálták az empirikus vizsgálatokat), és odatesz egy lábjegyzetet, hogy ezek a felmérések a hetvenes években születtek egy szemináriumán, de azóta a helyzet nem változott. Aki kicsit is ért a kortárs művészethez, az tudja, hogy 1975 és 1992 között (amikor a könyv megjelent) minden megváltozott. Nem is annyira a művészetben, hanem pont az intézményrendszerben: elterjedtek a megakiállítások, felfutottak a kereskedelmi galériák, megváltoztak a kiadói szokások, a művészet globalizálódni kezdett, a festészet újjászületett és még lehetne sorolni.

Z. V. Z.: *Az első két egység ebből a szempontból összetartóbb eleme a műnek. Van egy Flaubert-elemzés az elején, az Érzelmek iskolájáról, amely az egész modern regénytematika kialakulásában fontos mű – eszerint is vizsgálja. Érdekes elemzés, viszont kevésbé szociológiai. A társadalmi meghatározottság, intézményrendszer, klasszikus osztálykategóriák rendszere, ezek a kategóriák alig szerepelnek a Flaubert-elemzésben, pedig az egyfajta előhangja az irodalmi mező történeti genezisének. Baudelaire és Flaubert után azonban Zola és Manet lesznek az irodalmi mező hősei.*

S. T.: Szerintem ez a fejezet a csúcspont, függetlenül attól, hogy igaza van-e az elemzésnek a regényre vonatkozóan vagy nincs. Óriási dologra vállalkozik: egy művön keresztül próbálja megfogalmazni az újfajta társadalomnak és saját szociológiájának a lényegét. Ez ott van, abban a mondatban, amikor egyszer csak kijelenti, szinte mellékesen, hogy itt nem a valóság-hatásról, hanem a hit-hatásról van szó. Ez válasz Barthes valóság-hatás fogalmára, és azt mondja ki, hogy nem az a lényeg, hogy van-e valami azon túl, amit valóságosnak gondolunk vagy érzékelünk, vagyis nem az ideológia az igazi szociológiai kérdés, hanem az, hogy tudunk-e hinni valamiben, akár igaz, akár hamis tudatot okoz bennünk, s ha igen vagy sem, miért teszünk így. Ezt egyszerűen elsődlegesebb és teljesebb kérdésnek gondolja, mivel ez valóban, értsd valóságosan, tartalmazza a szubjektumot, az involválódás kérdését képes felvetni, nem csupán a valóság reprezentációjának ismeretelméleti problémáját. Az egész Flaubert-kérdés erről szól, és ennyiben mintája is a Flaubert-regény a művészeti mezőnek. Az önálló művészeti mező kialakulása azt is jelenti, hogy semmilyen alátámasztása nincs azon kívül, hogy azok, akik benne vannak, komolyan tudják venni a mezőben zajló játszmákat. Képesek hinni a rendszerben. Bourdieu szocio-

lógija szerint a modern társadalom rendszereket alakított ki, például a pénzügyi rendszer, ezekben folynak bizonyos játszmák, és csak a beljükből vetett hit az, amely fenntartja az egészet. Az *Érzelmelek iskolája* ezt a hit-hatást modellezi és teszteli is egyben: Flaubert tulajdonságokat oszt ki a szereplői számára: van, aki vidéki és szegény, de szép és okos, a másik meg fővárosi és arisztokrata, de szintén szegény és mondjuk csúnya. Ezután azt mutatja meg, hogy a tulajdonságok eloszlása azt is eredményezheti, hogy egy-egy ember benne van ugyan a számára adott világban, de nem tud benne hinni. Ez magyarázatot ad Flaubert-nek arra a mondatára is, hogy realista regényt írt, mégis a realizmus iránti gyűlölet íratta vele művét, és valóban, nem is realista a regény, sokkal inkább a realitáshoz való hozzáállásunkról szól. Ez szerintem briliáns tétel, ezt nagyon szépen kidolgozta Bourdieu. Az irodalmi mező kialakulását csak erre „dobja rá”.

A tiszta művészet és a tiszta esztétika megszületése azonban már problémásabb. Lehet, hogy ez a két folyamat párhuzamosan zajlik, de attól a két dolog még nem ugyanaz. Az például, hogy a szépséget nem az erkölcsi jó szimbólumaként látom, hanem tiszta, önálló szépségnek, illetve hogy csak a műalkotások kontextusában vagy történetében ítélem meg, hogy egy műalkotás jó-e vagy sem, az két teljesen különböző kérdés. Bourdieu viszont folyamatosan keveri a kettőt, és nyilván azért teszi, mert nem mozog otthonosan az esztétikában, és ha az említett esztétika-ellenessége nem akadályozná, hogy elmélyedjen benne, akkor pontosabban meg tudta volna írni, hogy miről is van itt szó. Hisz ő maga bizonyítja be, hogy a radikális történetiség a lényege a művészeti szférának, nem pedig az esztétikai minőség megléte.

Az viszont mégis gyönyörű, ahogyan a mező kialakulását bemutatja, pedig messze nem a teljes elemzését kapjuk. Például a múzeumok, a kiállítások, a szakfolyóiratok, valamint az esztétika tudományának korabeli alakulásáról annyi mindent lehetett volna még írni, és ez jócskán árnyalta volna a képet. Még a regényelemzés is említés nélkül hagyja, mi a jelentősége annak, hogy Arnoux folyóiratának *Iparművészet* a címe. Legalábbis nem sokat mond róla.

Az is gyönyörű, ahogy feltárja a flaubert-i pozíció mellett létrejövő egyéb új szerzőfajták és művészszemélyiségek kialakulását: a baudelaire-i pozíciót, a mallarmé-i pozíciót, a realisták és Zola pozícióit. Érdekes a könyvben, hogy bár látszólag Flaubert a főhős, ám az igazi főhős mégis Zola. És az is látszólagos, hogy a művészet vagy a művész a téma, miközben az igazi téma az értelmiségi születése. Bourdieu az egész folyamatban a modern értelmiségi megszületését látja, azért is ír az utolsó, szinte kiáltványyszerű szövegben az értelmiség nemzetközi testületé szerveződéséről. Ebben természetesen Zola, méghozzá a *J'accuse* Zolája a minta. Az is nagyon szép benne, ahogyan felold ellentmondásosnak tűnő összefüggéseket: például azt, hogy ha Zola naturalista volt, akkor hogyan nevezhette magát tiszta művésznek, és honnan jött a Manet művészetére iránti elkötelezettsége. Bebizonyítja, hogy a naturalista Zola ugyanolyan „tiszta művész”, mint Mallarmé, csak nem az „elefántcsonttorony”-ba zárkózással válaszolt a helyzetre, hanem a *J'accuse*-zel. Az is tiszta művészet ugyanis, ha van egy közösség, amelyik értéket tulajdonít a tevékenységnek, ez pedig engem mint független, értelmiségi művészt feljogosít arra, hogy igenis beleszóljak bármibe, akár a politikába is. Peter Bürger könyve, *Az avantgárd elmélete* szól arról, hogy az avantgárd lényege a művészet visszavezetése az életbe, még ha annak megváltoztatásával is. A bourdieu-i válasz erre az, még ha nem is említi Bürgert, hogy ne legyünk már naivak, ne akarjunk nem-művészetet csinálni a művészetből, mert azzal csak önmagunkat csapjuk be, ahogy teszik ezt manapság sokan a művészet úgynevezett „szociális fordulatának” híveként. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a tiszta művészetet csak úgy lehet értelmezni, hogy az valamiféle zárvány, sőt, Bourdieu szerint az az igazán tiszta, független és önerújú művészet, amelyik bármire hatással tud lenni, ami nem ő. Van tétje tehát ennek a könyvnek, és akár aktuálisnak is mondhatnánk.

Z. V. Z.: *A művész elkötelezettségét, a művész társadalmi szerepének kérdését nagyon jól elemzi Bourdieu, különösen, amikor történeti kontextusban beszél. Akkor élesebbek a megjegyzései, amikor a 19. vagy 20. század eleji helyzetre reflektál. Zolát említette mint egyik titkos főhősét, a másik viszont Sartre. A művészet szabályai, amely részben Flaubert-elemzés, válasz is lehet Sartre nagyszabású, de félbemaradt Flaubert-könyvére, A család bolondjára, amelyik célkitűzésében hasonló vállalkozás volt. Sartre is társadalmi beágyazottságában vizsgálta az életművet, származás, osztály, geopolitikai helyzet, család, családon belüli viszonyok voltak az alapvető kategóriái. Igaz, Sartre-nál volt pszichoanalitikus vonulat is, ami Bourdieu-tól teljesen idegen.*

S. T.: Igen, ez az, amit Sartre egzisztenciális pszichoanalízisnek hív. Sartre azt feltételezi, hogy az embernek vannak nagy döntései, és nemcsak valamit választ, hanem önmagát választja valamilyennek. Még akkor is, ha erre csak később jön rá. Az egzisztenciális pszichoanalízis ennek feltárását jelenti egészen az érzéki minőségekig terjedően. Annyi a baj vele, hogy Sartre hajlamos volt egy konkrét szituációba lehorgonyozni elemzéseit. Flaubert-nél például a család bolondja szerepre vezet vissza mindent.

Sartre egyébként Bourdieu számára, véleményem szerint, egyfajta apa-figura. Van a könyvben két exkurzus, az egyik a konzervativizmusról szól, a másik címe pedig *A totális értelmiségi*. A totális értelmiségi példája Bourdieu számára egyértelműen Sartre. Nincs idő itt ennek kifejtésére, úgyhogy anélkül, hogy mélyebben belemennénk, mi a különbség például egy francia, német vagy angol filozófus között, mondjunk csak annyit, hogy a francia filozófus mindig közéleti személyiség volt, már a felvilágosodás idején is. Bourdieu viszont nem ilyen volt, ő nem vállalt médiaszerepléseket egészen a kilencvenes évekig, és jól látszik, hogy pont akkor akart leszámolni a totális értelmiséggel, amikor úgy érezte, épp azon az úton halad, hogy azzá váljon.

Z. V. Z.: *A Sartre-hoz való viszony és a sartré-i mű hatása a regényelemzésben és Bourdieu módszerének kidolgozásában is fontos szerepet kap, itt van például A család bolondjának egyik fontos kategóriája, az „eredeti életterv”.*

S. T.: Igen, ez az eredeti projekt, az eredeti kivetülés. Nehezen lefordítható szó Sartre-nál, mert nagyon sok összefüggésben használja. Ha jól emlékszem, kivetülésnek és tervezetnek is fordítottam *A lét és a semmiben* attól függően, milyen magas konstitúciós szinten kerül éppen elő.

Z. V. Z.: *Az „eredeti életterv” nem csupán az életútra, hanem a művészi tervekre is érthető, tehát a műveket értelmezve, mint egyfajta választ, amit az író, a művész a komplex mikro- és makrotársadalmi, de egyúttal az eszmetörténeti helyzetére is ad. Ez azt jelenti, hogy a művet valamifajta válaszként kell felfogni. Ez az elképzelés Bourdieu-nél is megtalálható, a mezőelmélet és habitus, a pozíciófelvételek fogalmaiban, hiszen ezzel magyarázza azokat a mozgásokat, ahogyan egy alkotó egy adott közegben, mezőben cselekszik és műveket hoz létre. Mintha Bourdieu elmélete a sartré-i elgondolás finomított változata lenne, csak nem ugyanazokat a kategóriákat használja, például ritkán emlegeti a klasszikus osztályokat, mint a proletariátus, kispolgárság, arisztokrácia. Amikor pedig mégis, akkor inkább megpróbálja lebontani őket.*

S. T.: Ezért is mondtam Sartre-ot apa-figurának. Az ellenség Bourdieu számára még mindig a strukturalizmus. Sartre nem ellenség, inkább rivális. Amikor magáról beszél, hogy ő hogyan próbálta bevinni a strukturalista mezőbe az ágens és a habitus fogalmát, hogyan próbálta úgy általában a megtestesült szubjektumnak, vagy személynek a létét megmutatni, akkor gyakorlatilag olyasmit hangsúlyoz magával kapcsolatban, mint amit Sartre csinált részben szintén a strukturalizmus ellen. 1960-ban megjelenik *A dialektikus ész kritikája*, és ott van a legelső mondatban, hogy a marxizmus praxisfilozófia és a praxis az, ahol a szubjektum és az objektum a legszerveesebben egyesülni tud. De még a Foucault-val folytatott vitájában is ez van. Hasonló irányba indul el Bourdieu is a szociológián belül, dinamizálja a strukturalista rendszert. A habitus vagy a diszpozíció fogalmán keresztül akarja megmenteni az ágenciát és eljutni a szituációhoz. Továbbá az egész céleszméje is ugyanaz, mint Sartre-é. Ő úgy fogal-

mazza meg Flaubert kapcsán, hogy van olyan, hogy az ember a meghatározatlanságra van meghatározva. Az indetermináltságra van determinálva. Ez itt a sartré-i szabadság megfelelője, bár nyilván nem ugyanaz a kettő, minőségében sem, mert Sartre-nál a valamire való szabadság a lényeg, itt pedig a meghatározatlanság. Amikor *A tudomány tudományában* a saját szociológiáját kezdi el önmagára alkalmazni, ugyanez a kérdés foglalkoztatja. Az, hogy miért nem termelte újra mechanikusan a családjától kapott örökséget, ugyanakkor hogyan határozta meg mégis ez az örökség arra, hogy szakítson. Hogy a francia vidéki, hivatalnoki családból származó, nem zsidó kispolgár számára, akinek nincsenek devianciái, miért a tanulás és a Párizsba kerülés lesz a kínálkozó út és cél? Ő arra volt determinálva, hogy ne vidéki kispolgár maradjon. Hogyan lehetséges ez? Ez Bourdieu állandó problémája. Nincs determináció, de abban nincsen igaza Sartre-nak, hogy mi döntünk, még ha tudattalanul is.

Z. V. Z.: *Revelatív volt számomra, amikor először olvastam Bourdieu-t, hogy a determinációknak nem csak azt a klasszikus osztály-, illetve pszichológiai alapon való magyarázatát mutatja meg, amit ő hangoltságnak nevez. Mindig van lehetőségi tér, és csak azon belül vagyunk meghatározottak választásainkban, azaz marad egyfajta margó vagy játéktér, amit lehet szabadságnak is hívni. És ahogyan te is említetted, saját magán is elvégzi ezt az objektivációt. Ez érdekes Bourdieu-ben, mert időnként az ember azt érzi, létezik egy titkos archimédészi pont, ahonnan elvégezhető az objektiválás, s amit magát már nem kellene objektiválni. Ez a helyzet például, amikor végigzongorázza a különböző irodalomelméleti iskolák értelmezés-elméleteit, kezdve az orosz formalizmussal, az amerikai újkritikán át, és mindenhol talál valami kifogást, míg végül talál egy pozíciót, ahonnan azt mondhatja, hogy mindegyikben van valami, ami nem objektív. Ez az elméleti pozíció alapozhatná meg az irodalom objektív tudományát, mégpedig a historizálás elvéből kiindulva, a műfaji, esztétikai, poétikai, befogadás- és alkotásesztétikai kategóriák történeti kialakulásának megértésén keresztül. A művészet szabályai épp erre tesz kísérletet, mégpedig „nagy elbeszélések” felvázolásával. Például a tiszta művészeti/irodalmi mező történeti sajátosságát a művészeti világ fordított gazdasági logikájával írja le. Ez tipikus „nagy narratívás” ötlet. A tiszta művészet/irodalom világa azon alapul, hogy akkor nyer valaki, ha veszít.*

S. T.: Szerintem két nagy probléma van, az egyik a homológia. A mezők között homológ viszonyok vannak, állítja Bourdieu. Ez komoly feltevés, és az vele a legnagyobb gond, hogy nem mond róla igazán semmit. Szerintem itt van a határa a szociológiájának: enélkül a feltevés nélkül nem tudna mondani semmit, nem tudna az egész társadalomról beszélni. Bár lehet, hogy én nem értem. Hagyjuk is, erről majd a szociológusok mondanak valamit, bár ehhez egy olyan átfogó nézőpont kellene, hogy valaki értsen a szociológián kívül még egy-két területhez, otthonosan mozogjon egy másik mezőben is. Ezzel azt is mondom, hogy a szociológia sem lát rá mindenre, az is csak egy mező a sok közül.

És pontosan ez a másik probléma, vagyis az, hogy Bourdieu hiába tesz történetivé mindent, és hiába szidja a totális értelmiségit mint nézőpontot és Husserlt az ő transzcendentális szubjektumával, meg a strukturalizmust, ha eközben a saját szociológiáját azzal a meggyőződéssel írja, hogy a szociológiával mindenről lehet beszélni, mindennek van szociológiája és ő mint szociologus tulajdonképpen a transzcendentális szubjektum megszüntetve megőrzött formája.

Saját szociológiájából is adódna, hogy beszéljen erről, hogy ez probléma legyen számára. És persze fel sem vetődik benne, hogy a műalkotásokhoz való közeledésmód kérdését feltegye azon kívül, hogy az általa tiszta esztétikai hozzáállásnak nevezett módot nem megfelelőnek ítéli – ahogy a bevezetőben írja. Ő persze azt mondaná erre, hogy nem ezt írta, csak azt, hogy létezhet másfolyen is. A hangneme azonban szigorú értékítéletről tanúskodik. Egyszerűen gúnyolódik.

Z. V. Z.: *Mindezek ellenére kiváló műelemzéssel indít, kedvet kapunk a tovább-, sőt újraolvasáshoz. S az eddig elhangzottak ellenére A művészet szabályait olvasva érződik, hogy szerzője szereti a művészetet. Bourdieu, objektiváló nyelve ellenére is, szenvedélyes értelmező.*

S. T.: Van benne szenvedély, igen, a kérdés csak az, mi iránt. Ezzel az elemzéssel a művészeti mező társadalmi létmódját és saját szociológiáját mutatja be. De nem olyan fontos ez. Stanley Fish mondja valahol, hogy az értelmezések értékének egyetlen végső kritériuma van, az, hogy érdekesek-e. Márpedig Bourdieu értelmezése nagyon érdekes.

Z. V. Z.: *Amikor leírja a művészeti mező működését, kitér arra, hogy félig-meddig tudatos döntéssorozat útján lesz valakiből művész. A mezőbe való belépés a mező többi tagjával való versenyhelyzetbe kerüléssel kezdődik. A kooperáció csak mint taktikai megfontolás vetődik föl. Elég mechanikusnak, kissé leegyszerűsítőnek tűnik ez a fajta mezőleírás.*

S. T.: Szerintem ez is azért van, mert gazdasági mintát vesz alapul. Tőkéről beszél és annak begyűjtéséről, keresletről, kínálatról, jó üzletek kötéséről. Ennek persze van egyfajta etikája is, mert szavahihetőnek, sőt együttműködőnek kell lenni jó néhány helyzetben. Egyébként nem tudom, hogy van ez pontosan, mármint hogy van-e és mi a különbség a két mezőben való tipikus viselkedésmód között, de az nyilvánvaló, hogy kegyetlen a verseny a művészeti mezőn belül és kétségbeesettek a próbálkozások a közönséggel való kapcsolatfelvételre. A botránykeltés már Courbet óta szinte nélkülözhetetlen eleme a művészi viselkedésnek. És persze a számító piaci gondolkodás is.

Z. V. Z.: *A filozófus szerepek kapcsán említetted, hogy érdemes megkülönböztetni a francia kontextust, ami másfajta szerepeket és pozíciókat jelöl ki. Mit gondolsz arról, hogy ez a fajta művészsztociológia, amit a mező működése leír, ez is speciálisan francia kontextushoz igazított, abból kidolgozott vagy egy ilyen mezőelemzés működhet más nemzeti irodalmakban, valamint művészeti mezőkben is? Mondjuk a magyarban?*

S. T.: A magyar századvégre vonatkozóan nem merek nyilatkozni. De az érdekes kérdés például, hogy az angolszász világban hogyan működne ez az elmélet. Mert egyrészt ott nagyon erős az esztétizmus a 19. század végén, de ugyanilyen erős az iparművészeti beállítódás is, ami viszont nem a tiszta művészi mező kialakulásának kedvez. És persze a kettő jócskán össze is fonódik. És tegyük még hozzá azt is, hogy maga az esztétizmus sem tudott vagy akart a művészeti mezőn belül maradni – nem annyira a tiszta művészet eszméjéhez vezetett, mint inkább az esztétikai életmód kultuszának kialakulásához. Egyébként én azt nem érzem olyan nagy problémának, hogy egy elmélet nem fedi le a teljes tárgyterületet, mégis általánosít. Nagyon kevés művészetelméleti szerzőt tudnék mondani, akinek nem egy-két művész lebegett a szeme előtt, amikor megpróbált a „mi a művészet?” kérdésre választ adni. Ha mindenre tekintettel akarsz lenni, lehet, hogy nagy semmitmondás lesz a vége.

A TÚLVILÁG NINCSTELENJEI

Hajléktalanábrázolás Szilasi László A harmadik híd című regényében

„Ha a dolgok mélyére nézünk,
mondtam magannak,
akkor bizony így fest a világ.
Akármit is gondolunk róla,
a rondaság az igazság.”
(Paul Auster: Máról Holnapra)

Szilasi László *A harmadik híd* című regényében szembeötlő alakzat a felcserélődés, mely mindenekelőtt az egymás helyett, a másik javára végrehajtott cselekvéseket foglalja magában. Foghorn például szeretkezik Noszta *helyett* Zsarnótzay Margittal (22) (legalábbis egy darabig így tudjuk), Noszta megissza Deni *helyett* a tömény italt (163), az úgynevezett Acélcigány megöli Foghorn *helyett* a Badacsonyi Rémet (232), Foghorn megígéri Damon Strahlnak, hogy megöli Sertést *helyette* (340), aztán végül persze ő, vagyis Damon öli meg Foghorn *helyett* Bartákot. Mindebből következően nem véletlen, hogy a könyv védőborítójára éppen az a mondat került, mely a felcserélődések megfogalmazásának leggyakoribb grammatikai szerkezetét mintázza: „Rendben van, gyenge barátom. Megölöm helyetted neked.”¹

Hasonló felcserélődések, mások helyetti cselekvések jellemzik az elbeszélés aktusát is. Sugár Dénes (mint később kiderül, más néven Damon Strahl) mondja el Nosztávszky Ferenc történetét – *helyette, neki*, tehetnének hozzá a regény szóhasználatával –, viszont azt sem szabad elfelejteni, hogy Nosztávszky korántsem kizárólag a saját életét meséli, hanem részben már ő is mások helyett beszél, hiszen Foghorn történetét is közvetíti, melyet a közös főzés közben, a Vigadó helyszínén hallott tőle (260–61). Ezen kívül Sertés (azaz Barták) történetét is elbeszéli (*helyette*), mert hisz többek közt olyan dolgokat közöl róla Noszta, melyeket valójában Sertésen kívül más nem ismerhet, így azok *eredeti* forrása sem lehetett más, mint maga Sertés.²

A regény történetének és narratív szerkezetének tehát meghatározó szervezőelve a felcserélődés és a helyettesítés. Ebből a perspektívából, pontosabban ennek a hipotézisnek a nézőpontjából felmerülhet a kérdés, hogy a hajléktalanlét színrevitele milyen módon vesz részt *A harmadik híd* helyettesítéseinek játékában. Első pillantásra talán azt lehetne válaszolni, hogy semmilyen módon nem része a felcserélődéseknek, helyettesítéseknek, hiszen a hajléktalanlét ábrázolása olyan precízen és alaposan kidolgozott a regényben,

¹ Szilasi László: *A harmadik híd*. Magvető, Bp., 2014. Az oldalszámokat ezen kiadás alapján jelölöm.

² Részletekbe menően megtudjuk például, Sertés miképpen lett szerelmes Annába egy pillanat alatt, és hogy eközben milyen váratlan és meglepő folyamatok zajlottak lelkében (142–43). A fikció szerint mindezt Foghorn mesélte Nosztának (kérdés persze, Foghorn honnét tudott Sertés nyomorult, magányos életének ilyen részleteiről), utóbbi pedig Damon Strahlnak, aki értesüléseit (a regény narrátoraként) megosztja most velünk. Nyilván nehéz elképzelni, hogy ennyi áttételen keresztül ilyen részletes lelki leírások, önelemzések átszűrődhetnek, ráadásul Sertés nem tűnik reflexív, önvizsgáló elmének, aki belső folyamatait, érzelmeit ilyen (vagyis a leírt) mélységben átláthatná. Ezért azt lehet mondani, Noszta helyette, vagyis Sertés *helyett* is elmondja a történetét *neki*, vagyis Deninek.

hogy ez sokkal inkább a valóságot megjelenítő aspektusát, mintsem a retorikai, azaz helyettesítéseken, jelentésátviteleken alapuló működés módjait domborítja ki a szövegnek. S valóban, a hajléktalanná válás stációjának, valamint a fedél nélküli létezés fizikai és lelki folyamatainak oly alapos bemutatására vállalkozik *A harmadik híd*, ami a történetmondás és ábrázolás szociográfiai igényét sugallja.

A regényben kimerítő részletességgel olvashatunk például arról, hogy milyen öltözködési, étkezési, ürítési, szexuális, tisztálkodási szokások jellemzik az utcán élőket. A fedél nélküli életforma fizikai sajátosságainak bemutatásán túl az elbeszélő mélyreható leírását adja a hajléktalanlét lelki történéseinek, folyamatainak is. „Belülről” követhetjük nyomon többek közt azt az eseménysort, mely Noszta, a hajléktalanná lett főhős teljes lelki lecsupaszodását, kiüresedését eredményezi, és amelynek végstadiumában olyan elhagyatottnak és üresnek érzi magát, mint „szentestén a metró” (45). Az áttetszővé, a „normális” emberek számára láthatatlanná válás is fontos „belső” tapasztalata Nosztának, vagyis az a jelenség, amikor mások tekintete akadálytalanul áthatol rajta, akárcsak a fény, a teste ugyanis – emlékszik vissza Nosztávszky – átengedte azt, mint az üveg (49). De ugyanígy „láthatatlanná” válnak hajléktalan társaival akkor is, amikor a Dugonics téren ülnek az egyik padon: „az is lehet, hogy a csajok számára teljesen üres volt az a szökőkút melletti, fényesre koptatott, házgyári fapad” (61). Holott ott ülnek ők: Noszta, Fondü, Márs és Engelsz.

Azt a félelmet és indulatot is szemléletesen mutatja be a regény, mely a tisztességes polgárokat tölti el a hajléktalanok láttán. Ennek oka pedig az, hogy a fedélnélküliség őket is fenyegető létformaként jelenik meg számukra: „feltétlenül szükség van a vesztesekre. A magunkfajtára. Hogy ülünk itt ezeken a hideg téglakorongokon, és az emberek lássanak bennünket, ahogy sietnek a vélt dolguk után. És féljenek. Féljenek tőlünk, meg attól, hogy ha engedetlenkednek, ők is ilyenekké válnak. [...] Mi vagyunk a fenyegető, csúnya szabályzók” (87). A „normális” emberek haszontalan és önámító igyekezetét igazolják tehát a hajléktalanok, mégpedig oly módon, hogy a lustaság és a törekvésmentesség élő szobraiként tételeződnek számukra.

De nemcsak a fedél nélküli létforma ürességét, fenyegető voltát és csapdahelyzetét ábrázolja a regény, hanem annak értelmetlen, céltalan voltát is bemutatja. Egy detektívregényes hasonlattal így beszél erről Noszta Deninek, a volt osztálytársának: „Valamikor régen, amikor még olvastam, azért szerettem a detektív- meg kémregényeket, mert azokban, ha még az utcán, és teszed az apró, unalmas kis dolgotat rutinból, annak mindig van jelentősége. Harcolsz ezzel is a gonosz ellen, a nagy küzdelem apró eleme az is, ha csak rakosgatod a lábaidat egymás után, előre. A mi valóságunkban ez nem így volt. Ott minden az volt, ami, csak az, semmivel sem több” (252). S ezzel a hasonlattal lényegében visszakanyarodtunk az eredeti gondolatmenethez, miszerint a regény centrumában álló hajléktalan létforma látszólag *nem jelent többet*, mint önmagát, s első pillantásra – mint azt korábban mondtam már – valóban úgy tűnhet, nem része a helyettesítések, felcserélődések fent vázolt játéka.

De valóban így van-e ez? S tényleg nem vesz többletjelentéseket magára a hajléktalanság ábrázolása *A harmadik híd*-ban?

Az utcai létezéshez többek közt a szabadság állapota is hozzákapcsolódik a regény világában. Egyik találkozását Fondüvel például így meséli Deni: „Néztem Fondü hátát, ahogy a lepusztulás rétegrendje meg a sebek és betegségek halma alól sugárzik belőle valami. A lélek meg a társadalom gyógyászai ezt nevezik atavisztikus függetlenségigénynek. Profit nem kell neki. De a szabadság igen” (306). Fondü tehát „szabad”, mert kívül áll a társadalmon, melyet velejéig áthat a pénz hatalma. Más helyütt Noszta a hajléktalanná válásának folyamatát függetlenedésként és felszabadulásként írja le: „Neked bevallom, Deni, nem fogod félreérteni: kifejezetten jól esett végre kívül lenni rajta [ti. a társadalmon]. Örültem a kivonulásomnak” (49). Az is előfordul, hogy Noszta sziszifuszi küzde-

lemnek nevezi az életüket és napjaikat az utcán: „Sziszfuzsi volt az az élet. A kövek, akik voltunk, folyton visszagurultak. Lehetett vonszolni őket újra fölfelé. Vagy akár csak vízszintesen, lassan, tovább” (254). Sziszüphosz alakjának megidézése ismét csak – jóllehet közvetve – az egzisztencialista értelemben felfogott szabadság fogalmát kapcsolja a hajléktalansághoz. Albert Camus ugyanis a *Sziszüphosz mítosza* című művében amellett érvel, hogy a mitikus hőst, aki újra és újra hiábavaló módon görgeti a magasba a követ, boldognak kell elképzelnünk, mégpedig azért, mert sorsát, az istennel is dacolva, saját maga választotta – *szabadon*.³ Vagyis ő szabad ember, aki maga rendelkezik életéről és haláláról. Kérdés persze, hogy a hajléktalanok mennyire választották saját sorsukat, s ebből következően mennyire jellemzi őket ez a szabadságforma, ám a regényben ennek (a sorstörténetnek) a lehetősége koránt sincs kizárva.⁴

Az utcai létezés az „atavisztikus” szabadság-potenciál mellett a reflektáltság lehetőségét is magában hordozza. Abban az értelemben legalábbis, hogy egy „külső” nézőpontból a társadalom álságossága igencsak szembeötlővé válik vagy válhat. Az ebből fakadó kritikai szemlélet több helyütt is megjelenik Noszta történetében. Ennek példaként idézhető a karácsony „alulnézeti” perspektívája, mely a Média Marktban történő lökdösődés-ként, tülekedésként írja le az advent folyamatát (48). Hasonlóan kritikai perspektívába kerül a pénz társadalmat „olajozó” hatása is Noszta elbeszélésében: „Nézd, Deni, talán úgy tudnám mondani, hogy én voltaképpen egész életemben a pénzen keresztül kommunikáltam a világgal. Pontosabban: a pénzt tekintettem annak a kizárólagosan megbízható kenőanyagának, amely kisimítja a valóság érdességeit. Amikor ez a massa végképp elfogyott, engem rögtön csontig sebeztek az élek meg a tuskék” (46).

A kívülállás perspektívájából válik láthatóvá az is – részben még mindig a pénz szerepénél maradva –, hogy milyen hiábavaló ténykedésekkel foglalatostkodnak a rendes, „hajlékos” emberek: „Dolgozni mentek, vagy éppen onnan el. Komoly, feszült arccal jártak a dolguk után. Siettek nagyon. Néztem őket. Miért öled meg magad a munkával, ha egyszer abból élsz, szívesen mondtam volna nekik. Értelmetlen dolguk semmit sem ér. Rossz urakat szolgálnak, gyorsan kopó, rút tárgyakat állítanak elő, olajozzák a pénz girbegurba útját, kapargatják az utat az elsuhanó forgalom melletti szegény házacskáikból, mimelik a lelkes, hozzáértő szolgálatást, vagy főlhúznak, csak azért is, még egy fóliaházat” (87). „Alulnézetből” tehát, a hajléktalan lét perspektívájából láthatóvá válnak a társadalmi létezés mélyén meghúzódó abszurdítások és visszasságok. S ebben a megközelítésben a kívülállás reflexív funkciójával „gazdagodik” az az életmód, mely máskülönben az emberi egzisztálás alacsonyabb szintjeként tételezett a „normális” létyakorlatokhoz képest.

Feltehetőleg a hajléktalanság reflexív – vagyis külső nézőpontot jelentő – szemléletmódjához köthető *A harmadik híd*nak az a sajátossága is, hogy abban Szegedet, az események színterét meglehetősen sötét árnyalatokkal festi meg a narrátor.⁵ A szöveg szerint az utak, járdák rohadnak, pusztulnak a városban: „Meneteltek a szétrohadt betonon” (95); „Mentünk tovább a körút bal oldalában, a széles, szétrohadt, lyukacsos járdán” (193). A

³ Albert Camus: Sziszüphosz mítosza. In: Uő: *Sziszüphosz mítosza (Válogatott esszék, tanulmányok)*. Magvető, Bp., 1990. 317.

⁴ Murzsa Tímea „Azoknak, akik vigyáznak rájuk” című cikkében szintén a hajléktalan lét és a szabadság regénybeli összekapcsolódásra hívja fel a figyelmet: „*A harmadik híd* egyik legsúlyosabb állítása, amely megkülönbözteti az »öncélú mantraszerű szólamoktól« [...], az az, hogy nem sajnálattal tekint szereplőire, hanem potenciálisan szabad emberekként. Sőt, azt is megkockáztatja, hogy a hajléktalanlét választás eredménye is lehet – jelesül, egyfajta kivonulás.” (*Kortárs Online*: <http://www.kortaronline.hu/2014/10/irodalom-azoknak-akik-vigyaznak-rajuk/23644> [2014. 10. 06.]

⁵ Vitatom Szűcs Teri állítását, aki szerint a regény nagy „figyelemmel, sőt szeretettel” mutatja be és teszi „bejárhatóvá” a történet helyszínét, Szegedet. (Vágyhíd, halálhíd, reményhíd. *Revizor* <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/5057/szilasi-laszlo-a-harmadik-hid> [2014. 06. 02.]

városi könyvtár hatalmas épülete csúnya és fenyegető (82). Az utcákon galamb- és patkánytetemek, hányás, illetve biciklironcsok találhatóak, a kukákban pedig macskadögök. Egy másik leírásban a galambok úgy festenek, mint a maguk termelte guanó: „A hídpálya oldalában, a fényes peremeken úgy sorakoztak a reszkető galambok végig [...], mint a saját ürülékük” (113).

A város házai is a pusztulás, romlás jegyeit viselik magukon. A régiak koruknál fogva esnek szét, az újak pedig azért, mert olcsó, silány anyagokból készültek; a karbantartás pedig „teljesen fölösleges, mindenki rövid távra tervez. Ez világosan látszott a régi és új házakon egyaránt”, melyek ott „rothadnak” végig a körúton (194–95). De nemcsak állva, „talpon” pusztultak Szeged lakóházai, hanem némelyek menthetetlenül merülnek is az ártér mocsarába: „az épületek bitumennel rögzítették magukat, hogy bele ne süllyedjenek a közeledő ártér mocskába. Erőlködtek, próbáltak talpon maradni. Nem nagyon ment nekik. Hajladoztak és recsegtak a szélben, mint a ligeti fák” (178–79).⁶

A köztéri szobrok sem járnak sokkal jobban a bemutatásuk során, mint a lakóingatlanok és a hajdani társasági élet romos maradványai. József Attila Dugonics téri szobra Freddie Mercuryhoz válik hasonlatossá (51); Rákóczi a Vértanúk terén – meglehetősen komikus ábrázolásban – fővezéri pálcájával „hadonászik”, ki tudja, milyen madár társaságában (94); Klebelsberg fejszobra óriás PEZ-adagolóvá változik (206). A köztéri szobrokhoz a silányság és az üzenetnélküliség konnotációi kapcsolódnak, s korántsem a fenéségességé, ünnepélyességé, ami valószínűleg megalkotójuk eredeti célja lett volna. Vagyis problémátlanul simulnak a csendben rothadó város regénybeli látképébe.

A nem túl tetszetősre rajzolt Szeged lakói sem mentesülnek a torzító, groteszk látásmódú ábrázolástól. Egy helyütt például „elnyűtt parasztokként” utal az autózó és sétáló városiakra a narrátor (195), más helyütt meg „proletárokként” a munkából hazaérkezőkre, akiket a tévéfényvel megvilágított lakásaikban ringat kábulatba egy „gyöngéd, hatalmas, ostoba kéz” (179). Pejoratív megnevezésüket származásuk is igazolja, hisz a regénybeli szegediek nem mások, mint a néhai „proletárok, urasági cselédek, béresek, zsellérek, kispolgárok, kishivatalnokok és kisparasztok lányai, fiai, unokái meg dédunokái” (207), akik persze – nem kevéssé megmosolyogtató módon – az új világban Baradlay Kazimirknak képzelik magukat. A kertvárosi középosztály tömör bemutatása sem túl szívderítő a regényben: „Szőreg és Deszk, a tájba visszaköltözött feltörekvő magyar középosztály birodalmacskái, kandallótűz, szudoku és nordic walking, gondolom, ennyit tudnak” (131). A városi „buzik” jellemzése szintén negatív színezetű *A harmadik híd*-ban. Egyfelől a ligetben „szopatnak” (ti. „a szegényebb városi buzik”) többek közt hajléktalanokat pénzért, miután előbújnak „odvaikból” (128–29); másfelől pedig a Bertalan híd szegedi lábánál található az „értelmiségi buzik”, akik mi tagadás (s ez a javukra írható), a hajléktalanokkal már nem mennek el (189). Ezen kívül többek közt olyan karakterekkel népesíti be Szeged városát a regény, mint a „sáskaarcú” cigány jósnő, a köpködő és a hivatásos koldusok a Kárász utcán, a revizionista idegenvezető, a rasszista kocsmáros és kocsmázók, korrupt, hájas politikusok, a Tesco előtti részegek és így tovább.

A Tiszáról sem fest sokkal szebb képet: „Gyűlölte a Tiszát. [ti. Noszta] Félresikerült, rendszertanilag sehová sem vezető, elpusztíthatatlan ősvilági szörnynek látta” (70); „A Tisza két saroknyira folyt tőlünk. Vitte a napi rendes adagját, fadarabokat, folyékony vegyszereket, alkalmi szemetet, háztartási hulladékot, hullákat, dögöket, mindenféle testmaradványokat” (85). De az alábbi urológiai hasonlat sem teszi vonzóvá a folyót: „A város némán terjengett a Tisza két partján a lassan oszló ködben, gyulladt prosztata egy hatalmas húgycső körül” (102).⁷

⁶ A „Megye Fasza” elnevezés sem túl pozitív jellemzése a város húszemeletes szellemházának, mely szintén sorsára hagyva rothad, mállik szét kiszolgáltatta az elemeknek (176).

⁷ Az elbeszélő többször óriás futószalaggal rokonítja a folyót: „lent a mélyben szürkén gördült

Mindent egybevetve a város és annak lakosai igencsak negatív színben tűnnek fel *A harmadik híd* című regényben. Ez egyfelől értelmezhető úgy, hogy a hajléktalanság létmódjából, a társadalmon kívüliség állapotából így fest a város és annak szorgos népe. Ebben a megközelítésben Szegednek és lakosainak a „cinikus” és „ironikus” – s talán még hozzá lehet tenni –, groteszk színrevitele lényegében a lélektani ábrázolás része, a hajléktalanság pontos és hiteles megjelenítésének a eszköze. Ugyanis, mivel áttételesen mégiscsak egy hajléktalan (Nosztávszky) az események elbeszélője, így az ő („alsó”, s ebből következően kritikus) nézőpontja érvényesül döntően a regényben. Ráadásul Nosztávszky egyszer utal arra, hogy Foghorn (a Robot, vagyis egy másik hajléktalan) nézőpontjából is hasonlóan „nyomorultnak” látszott Szeged. Amikor ugyanis Foghorn látásmódját idézi fel Noszta, akkor azt éppen olyanként jellemzi, mintha voltaképpen a regény városra vetett tekintetéről beszélné: „Valahogy úgy tudnám mondani, Deni, hogy Robot alapvetően sztoikus lojalitással viszonyult a városához, s ezt némi cinizmussal meg jó adag iróniával színezte. Nem szeretete Szegedet, na, de bölcsen, kérdés nélkül elfogadta, hogy ez jutott neki” (197).

Visszatérve az eredeti felvetéshez – miszerint a szóban forgó regény egyik fő struktúráló elve a felcserélődés –, az eddigiek alapján azt lehetne mondani, hogy a fedél nélküli lét és annak város-perspektívája pontosan az a szövegben, *ami*, vagyis a hajléktalanság hiteles és pontos ábrázolásának a tárgya. Azaz nem valami *más*, csupán önmaga helyett áll, s így nem része a felcserélődések játékának.

Ugyanakkor *A harmadik híd*ban megfigyelhető egy olyan motívumhálózat is, mely az utcán élő embereket és a sötét tónusokkal festett várost többletjelentésekkel ruházza fel. E jelentésgazdagodások mindenekelőtt a transzcendencia megmutatkozásának eseményeihez kapcsolhatók.

Egyszer például Nosztát kora tavasszal a körúton vonulva égi harmónia járja át: „a ferencesek felé a körúti betonokon, a később elmaradt vihar előtti sötétlila napfény zord derűjében, hirtelen elöntött a dolgok és a lények egyedisége fölött érzett megrendülés. Olyan volt, mintha rend lenne a világban, mint ahogy az is van” (254). Vagy később már a Ligetben konkrétan egy istentapasztalathoz kötődve jelenik meg a túlvilági harmónia élménye: „Esteledt már, és én a ligeti fák sűrűsödő homályán át mintha futólag, egyetlen pillanatra megpillanthattam volna Isten nem nem-létét. Elöntött a béke, mint a méz” (268). Ugyanebbe az élménycsoportba, vagyis a látszatok mögé pillantások körébe sorolható még egyfelől Noszta víziója, melynek során a Tiszán Hírárm dicsőséges és egyben békét hozó hajóit látja Salamon király bibliai történetéből (271–72), másfelől a dombeli, óriás, ólomkristály homokóra megcsodálása, mely aranyló ragyogásával mintha már egyenesen az emberen túli világ időtlenségét mérné (294–95).

Mindazonáltal a profán, hétköznapi világon túli dimenziók megsejtése nem csak pozitív élményeket eredményez. Nosztávszky többször is arról számol be, hogy úgy érzi, útjuk során egy félelmes szörnyeteg kíséri őket: „úgy rémlett, valahol a nagy fák mögött egy hunyorgó szemű, óriási, fekete szellemállat lebeg, követ s figyel minket, ahogy a nagyragadozók szoktak: lomhán és nesztelenül” (131). Majd később hasonló sejtelmek kerítik hatalmukba, ezúttal azonban már határozottabb alakot ölt a pokoli lény: „De valahol messze hátul, a nagy fák mögött fekete szellemállat lebegett, egy hatalmas fekete patkány, figyelt minket lassan mozogva” (266).

Ezek a motívumok arra inspirálhatják az olvasót, hogy a hajléktalanok történetét egy másik szinten is értelmezze, mégpedig az égi és a földi, vagy ha tetszik, az evilági és a túlvilági terek viszonylatában. Érintőlegesen arra is utal *A harmadik híd* szövege, hogy a

alánk az olajos, hideg víz. Elhordta magát az Árvízi emlékmű felé. Az volt a gyanúm, hogy ott, valahol a kanyaron túl hirtelen alábukik, a föld alatt visszavánszorog a másik oldalra [...] s kezdi előlről újra az egészet, mert nem is folyó ez, csak egy gépét vesztett magányosságában tovább zakatoló, értelmetlen, nyirkos hajtóheveder” (118–19).

főszereplők a purgatóriumban vannak, jóllehet Nosztának ez a sejtelve a marihuána hatására erősödik látomássá,⁸ illetve egy helyütt Barták *pokoli* alakokat lát, „*pokoli* fények között”, mikor Annát követi a rakpart alatti rekeszébe (146). Ezek a szövegrészek, illetve a korábban említett „transzcendencia-betörések” sugallják azt az értelmezést, hogy a főszereplő hajléktalanok nemcsak Szeged, hanem a túlvilág útjait is járják. A város pedig a folyóval és a bizarr lakosokkal azért tűnik olyan félelmesnek, mert ebben a közelítésben az a purgatórium, vagy a pokol, vagy más nem evilági helyszínnek *helyett* áll. Az imént vázoltakra tekintettel érdemes módosítani a korábbi megállapítást, és elismerni, hogy mégiscsak működik a város és a hajléktalanok ábrázolásakor is a helyettesítések, felcserélődések szövegbeli játéka.

Ugyanezt igazolhatják a főszereplők azon tulajdonságai is, melyek túlvilági kapcsolatokkal látják el őket. Lúdas Jancsi például azért kapta az Angyal becenevet, mert „valóban úgy nézett ki, ahogy az alsóbb rendű angyalokat régebben ábrázolták” (91). Később pedig, amikor sikerül az utcai létből kitörnie, s az álmait megvalósítva gazdaságot alapít, akkor a róla készült képen úgy fest mögötte egy alacsonyan szálló, „magentaszín felhődarab”, mint „egy végül mégiscsak rehabilitált angyal üresen földre hullott paplanernyője” (283). E hasonlat azt sugallja, hogy nemcsak *úgy* néz ki Lúdas Jancsi, mint egy (alsóbb rendű) angyal, hanem valójában *az is*. Az Anna kék szemében ragyogó fényről pedig Nosztának az jut eszébe, hogy az üdvösség követői „mindig az angyalok hierarchiájának legeslegalsó rétegéhez tartoznak” (102). Damon Strahl neve ugyancsak transzcendens konnotációkkal rendelkezik; Márs pedig felettébb hasonlít Krisztusra, ám ezt a kispap, akitől pénzt koldul, nem akarja észrevenni, s így sajnos az alamizsna is elmarad.⁹

A bosszúállás történetiséje is jó okkal kapcsolható a túlvilági motívumok hálózatába. Barták Gábor ugyanis meglehetősen sátáni alak (erre utalhat gúnyneve, a Sertés is), aki sok politikai és egyéb gerinctelenkedés után végül főbünt követ el, tudniillik megöli az ártatlan Annát. Amikor Foghorn és Damon bosszúból végeznek vele, akkor a narrátor (Deni) így értékeli tettüket: „Az ördög hajtóvadászatán talán mégiscsak a jóba üzetünk néha, erre gondoltam akkor. Meg arra, hogy az Isten az idő mögött van” (342).¹⁰ S hogy Sertés alakja túlvilági szimbolikával terhes, azt a koporsója is bizonyítja, melynek „peremén Hádész virágai rogyadoztak, nyershússzínű aszfodéloszok”, a holtak birodalmának mitikus virágai (343).

Foghorn visszatérését a hajléktalanlétből a társadalmi normalitásba részben spirituális határátlépésként ábrázolja az elbeszélő: „Az ő [vagyis Foghorn] különös, ritka, kibetűzhetetlen nevű kutyái azt ugatták addig benne, hogy mutassa meg másoknak is a fineszt, ha már egyszer rájött, ha már egyszer nagyjából belemorogták a fülébe az égből, hogy hogyan is kell. Ő nem akkor, amikor megszólaltak, hanem akkor lett pontosan ugyanolyan, mint a többi ember, amikor elhallgattak benne az égi véredek” (346). Az idézet szerint Foghornban akkor némultak el a nem evilági állatok hangjai, amikor transzcendens küldetését végrehajtotta, tudniillik Damon Strahlal megszabadultak a sátáni figurától, illetve kivette Nosztát az „alvilágból”.

⁸ „Fehér terítő, rajta hármassal gyertyatartóban három szál hosszú gyertya égett. Tizenhárom koldus ült az asztal körül. Tizenkettő az apostol, egy meg a Jézus Krisztus. Jancsi-kancsóban bor, megáldották. Amennyi bor *vagyon*, volt *vagy* leszen ezen kancsóban, annyi ezernyi lélek szabaduljon ki a keserves purgatórium tüzeiből” (269).

⁹ Vö. Nem „hajlott arra, hogy meglássa abban a csuklyás alakban, Márs szakállas pofájában a meggyötört Krisztus arcát” (84).

¹⁰ Ráadásul a gonosz hajtóvadászatának kezdete voltaképpen kiszabadítja Foghornt az ördög által ráakasztott test-maszk alól. Ezt az eseményt így írja le Deni, a narrátor: „Anna elvesztése egyetlen mozdulattal leemelte róla azt a hízásnak indult, öregedő bácsit, akit az ördög, mint egy lúggal átitatott krombikabátot, korábban ráhúzott” (337).

A regény tehát egyfelől nagyon pontosan, már-már szociográfiai hitelességgel ábrázolja a hajléktalan létezés testi és lelki folyamatait, állapotait; másfelől erre a rétegre ráépül egy olyan motívumrendszer, mely a valószerűség igényével ábrázolt fedélnélkülieket, illetve ezzel összefüggésben Szeged városát és annak népét túlvilági események szereplőivé teszi.¹¹ Ebből következően az egynapos kálváriájukat járó hajléktalanok, élükön Foghornnal, nemcsak társadalmon kívüli alakokként, hanem az üdvösség hírnökeiként is vonulnak a rothadó járdákon; és ugyanígy a város, valamint az azt átszelő folyó sem csupán az utcán élők szemüvegén keresztül látszik csúnyának, hanem ábrázolásuk sötét tónusaiba már a túlvilág árnyai is belevegyülnek. Más szóval a látszólag önmagukat jelentő hajléktalan léptek egy olyan világban (is) visszhangoznak, melyben az üdvösség seregei (angyalok, Híram hajói stb.) ütköznek meg a sötétség erőivel (Sertéssel, Menyéttel, a lebegő óriáspatkánnyal stb.). Ebben az értelemben a helyettesítések játéka a regény világának fókuszában álló hajléktalan létformát is utoléri, hiszen a látszólag evilági (lassú) esemény sor mikrokozmosza részben egy túlvilági makrokozmosz helyettesítőjévé válik.

¹¹ Vö. A hajléktalanok „Szilasi László regényében a legsűrűbb valóságot és a valón túlit tapasztalják meg.” (Szűcs Teri: i. m.)

A KÜLÖNBÖZŐ MÉLYEDÉSEK PERSPEKTÍVÁJA

Látlat és faktúra Csontvárynál¹

„Tehát nem festhet csataképet az (...),
aki nem ismeri a különböző mélyedések
perspektíváját...”

Csontváry: Ki festhet csataképet?²

Csontváry festményeinek felszíne az ábrázolás technikai történéseinek nyomait hangsúlyosan ábrázolja, mindezt azonban a művészi önreflexió „napút” mitológiája a megjelenített napfényes városok és tájak csendes éjszakájaként rejt magába. A részletek festészete az alkotói koncentráció pillanatait a vibráló faktúra dinamikájával mutatja, miközben a képek létrejöttét csak a témák – az ábrázolt helyszínek, s így a „nagy motívum” – keresésének romantikus kalandregényeként jelzi önéletrajzaiban a festő. Mert hiszen alig találunk olyan szövegrészeket Csontváry írásaiban, ahol az ábrázolás mesterségbeli megoldásairól beszélne, heroikus művészi szándékait soha nem a formára és a megfestés módjára, hanem ideológiai ambícióival az ábrázolt tárgyra, illetve a tárgy és a festői teljesítmény fizikai jelentőségét hangsúlyozó képméretre vonatkoztatja. Az önmagáról mint festőművészről tudó Csontváry eltűnik a „világ megújulásáról” vehemensen prófétáló Csontváry szavainak mélyedéseiben, s ez a hangosabb Csontváry így – interpretációjának nézőpontjait is kijelölve – műveit a műveiről készült fényképek távolságából látatja, mely a témák, s a témákhoz kapcsolt szimbolikus jelentések *világnézetével* teszi észrevétlenné a képfelület faktúrájának esztétikai közelnézetét. A messziről pillantás reprodukciójává merevíti a képeket, s nagy tereket átívelő, a korszak kozmikus méretű tanainak és társadalomjobbító reformeszméinek közhelyeiből táplálkozó retorikát teremt, melyben a látvány az ecsetkezelés praktikáin túllépő ideológiává lesz. Minderre magyarázatot adhat az, hogy Csontváry *kívülről*, nem a művészet felől, nem tradicionálisan megörökölt formaproblémák felől érkezik a művészethez, neveltetése, családi és szociális környezete sem predestinálja a festőművészetre. Neki egyszerű, de önmagában nagy értéket sejtő vidéki patikusként huszonhét évesen, rajzstúdiók nélkül valóban misztikus kinyilatkoztatásra van szüksége, egy isteni hang váratlan, megmagyarázhatatlan utasítására, hogy a művészi pályára rátaláljon, s választását életrajzi előzmények hiányában igazolhassa.³ Ez a metafizikai távolságból

¹ Az esszé a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiuma alkotói támogatásával készült, s egy Csontváryról íródó könyv egyik fejezetét alkotja. A *Jelenkor* korábban már közölte a könyv „A táviratok poétikája” című esszéjét (2013/9.).

² Ld. Csontváry Kosztka Tivadar: *Ki festhet csataképet*. In: *Csontváry-émlékkönyv, Válogatás Csontváry Kosztka Tivadar írásaiból és a Csontváry-irodalomból* (Válogatta és emlékezéseivel kiegészítette Gerlóczy Gedeon. Bevezette, az összekötő szövegeket írta és szerkesztette Németh Lajos), Budapest, Corvina Kiadó, 1976, 100.

³ „A kinyilatkoztatás az egy szón kívül értelmes magyar nyelven szólott; rendkívül komoly hangsúlyozással, mely arról győzött meg, hogy bizonyos magasabb hatalommal, avagy akarakterővel állok összeköttetésben, talán a világteremtő hatalommal, azzal a pozitívummal,

megszólaló hang egyúttal Csontváry festészethez való viszonyát is meghatározza. Képeit írásaiban tágas teológiai, illetve teozófiai terek távlatából látatja, ahonnan elsősorban a mitikussá növelt témák, tengerek, hegyek, vízesések és fák motívumai rajzolódnak elő, miközben a kivitelezés, a mesterség éjszakai oldala háttérbe szorul. Mert míg a Mont Sainte-Victoire számos ábrázolása egyszerre akar elérkezni a hegyhez és a festészethez, a tárgy együtt próbál látszani megjelenítésének eljárásaival, addig a Tatra *egyetlen* képe csak egy hatalmas hegynek akar mutatkozni a *napút* teremtői fényében, hogy aztán alkotója ellenében a részletek faktúrájával esztétikai befogadói számára mégiscsak festészetté is válhasson. Csontvárynál ezért a távrolról nézett képek, a „*látlatok*” és ugyanezen képeknek egyidejűleg – s nem csak erős nagyítással – látható közelképei köré, tárgy és ábrázolás, mélységillúzió és felületi mintázat pólusaira olyan szkopikus metaforák, s ideáltipikus ellenfogalmak írhatók, melyek kétszattú teoretikus tereiben az életmű *mozgathatóvá* válik.

A romantikus önéletrajz utazástörténetei, a festői témakeresés, az egzotikus helyek orientalizmusa (mely a művészet valóságtól való távolságát a térbeli távolsággal próbálja igazolni) úgy fedik el a mesterség, az ábrázolásmód technikai elemeit Csontváry írásában, ahogy a 19. századi festmények lakkozott sima felülete próbálja elrejteti a valóság illúziójával önmagát mint a valóság ábrázolását. Mert az akadémiai naturalizmus eszménye alapján a modell és a kép a tökéletes élethűség jegyében szinte felcserélhetővé válik, s minden ecsetvonás voltaképpen önmaga virtuóz felszámolása, mely egyúttal megítélésének legfőbb normáját is jelenti. A kép így egy világra nyíló ablak keretében értelmeződik, melyen a tekintet – a technikának és az anyagnak a megjelenített témában való elrejtésével – akadály nélkül hatolhat át a látvány kép előtti valóságáig.⁴ Mindezt felerősíti a centrális perspektíva térkonstrukciója is, mely eltünteti az alapot, az anyagi hordozót, hogy azt az illuzórikusan kitágított térbe, a határtalan végtelenbe száműzze. „A perspektíva eszközeinek az alap felületére íródása azzal jár, hogy eltörli az eljárást lehetővé tévő felületet.”⁵ A kép részletei, a tárgyi motívumok éppúgy, ahogy az ecsetkezelés minden momentuma alárendelődik az egésznek, a kompozíció valóságot tükröző terének, s annak az egyetlen nézőpontnak, ahová a centrális perspektíva a kép szemlélőjének pozícióját szerkeszti: kívül a képen, egy olyan pontban, ahol a kép nem festménynek, hanem valóságnak látszik. Az európai reprezentációs technikának ez az akadémiai szintje egyúttal jelzi azt a folyamatot is, melyben a modern ember természetből való elidegenedése a tájkép műfajával egy tisztán vizuális *kívül-lét* szituációjába érkezve végbement.

Ez az Európában viszonylag egységes ábrázolási eszmény – mely a festővé válás teoretikusan nem reflektált, konvencionálisan elsajátítandó alapfeltétele volt – a különböző

amit sorsnak, láthatatlan mesternek, talán Istennek nevezünk, avagy a természet erejének véljük, ami egyremegy, mert tisztában voltam azzal, hogy elképzelhetetlen és kifejezhetetlen felelősség hárul rám, amikor egy olyan helyre jelölt ki a sors, amelyre én magamat késznek, gyakorlottnak nem találtam.” Ld. Csontváry önéletrajza. In: *Csontváry-émlékkönyv*, 81.

⁴ A 19. századi akadémiai festészetben a képek legapróbb részletei is a valóságtól való lehető legkisebb mimetikus távolságot próbálják elérni. A kép egésze azonos ábrázolási szinten értelmeződik részleteivel, s így a részletek, a festői műveletek vonásai csak nagyítással, mintegy mikroszkopikus nézőpontból láthatók, hiszen alárendelődnek a teljes kompozíció valóságillúziójának. Csontváry képein viszont a részletek a megfestettség hangsúlyos gesztusaival válnak le az ábrázolt tárgyról, kiszabadulnak az egész uralma alól, s szabad szemmel észlelhetően egyszerre láthatók valaminek az ábrázolásaként, valamint a kép önábrázolásaként. Ez a billegés absztrakció és illúzió, festmény és valóság hangsúlyosan láthatóvá tett határain egyensúlyoz, miközben a festékanyagra a legkisebb valószerűséget bízta azt a mimetikus távolságot érzékletessé téve, mely még éppen képes jelölni a megjeleníteni szándékozott tárgyat.

⁵ Louis Marin: A reprezentáció kerete és néhány alakzata. In: *Változó művészetfogalom, Kortárs frankofon művészetelmélet*, Budapest, Kijárat Kiadó, 2001, (ford. Z. Varga Zoltán) 199.

festészeti akadémiákat látogató Csontváry számára is mérvadó mintát jelentett. A festői technikáról való szűkszavú hallgatás olyan ábrázolási köznyelvet jelez, mely által nem a forma, a megszólalás stílusa, hanem a tematika válik hangsúlyossá, a távoli, egzotikus „nagy motívumokat” keresgélő utazások elbeszéléseivel. Mindez a festményt a valóság tükréként értelmező naturalista művészettelfogásból következik. Az egyszerű technika háttere előtt a téma jelentheti az alkotó egyéniség kiválóságát. A zsenialitás Csontváry számára tematikus. Egy festői látvány a valóságban és annak megfestett változata úgy válik egyenrangúvá, ahogy a létrejött kép önmagát mint vászonnál és olajfestékből álló festményt *eltüntetve* válik a valóság látványává. A mesterségbeli fejlődés akadémiái útja, melyben a kiművelt technika mintegy leküzdí anyagi alapját, Csontvárynak is a festészet *gradus ad Parnassumát* jelentette, s az athéni, rómaiak által épített Jupiter-templom megfestésével vélte először elértni ezt a magaslatot. „Ezek után évről-évre, hol, mit s minő haladással festék, egészen az 1904. évben Athénben festett Jupiter-templomig; ez az első festmény, a melyen vásznat már nem lát a szemlélő.”⁶

Ebből a szempontból azonban a faktúra erőteljes láthatósága Csontváry képein – ahogy a hivatkozott Jupiter-templomot megjelenítő festményen is, ahol az oszlopok plasztikáját a festékanyag plasztikus barázdái mimelik ábrázolás és téma szemantikai egységeként – voltaképpen az akadémiái eszmény kudarcaként értelmezhető. S így válik a kudarc erénnyé. A 19. századi ügyetlenségek, az ecsetkezelés és anyaghasználat, illetve a centrális perspektíva elhibázottsága egy olyan 20. századi festőt mutatnak, akinél a képfelület változatos, reliefszerű megmunkálásának modernsége együtt látható a múltból örökölt témák tárgyiaságával. Mintha két festő lenne egyszerre itt, egy öntudatos 19. századi dilettáns, s egy önmagáról mit sem tudó 20. századi zseni, egy mitikusnak gondolt képtémákkal szónokló világmegváltó, s egy némán faktúrázó festőművész egymástól elválaszthatatlanul. Kettőjük viszonya – Didi-Huberman fogalomhasználata értelmében – anakronisztikus. Ez az anakronisztikus nézőpont „az össze nem illő idők dialektikus konfigurációját” jelenti, melyben egy múltbéli alkotás egykori státusza másként aktualizálódik a jelenben, a „történeti olvashatóság” állapotába jut.⁷ Mert mindaz, amiért Csontváry festészete az akadémiái gyakorlatot magas szinten teljesítő számtalan festő ellenében számunkra érdekes, a modern festészet későbbi fejleményeiből visszatekintve látszik. S ez a visszavetítés mintha egy véletlen modernséget látna bele a képek létrejöttének művészettörténeti idejéből mérhető fogyatékoságokba, melyek újszerű zsenialitása a festő tudatos szándékaiból levezethetetlen. Mindennek metaforájaként amíg mi, a kései befogadók a „különböző mélyedések perspektíváját” a képfelület pasztózus, érzéki faktúrájára vetítjük, addig ez a kifejezés Csontvárynál a hegyes tájak völgyeinek távlatára vonatkozhat. Mert ebben az életműben legfeljebb korának társadalmával és az általa ismert festőművészettel elégedetlen, s abból kilépni vágyó – önéletrajzi szövegekben folyamatosan reflektált – erőszakolt törekvés utalhat modern tudatosságra, mely azonban egyáltalán nem érinti az ábrázolási technika szándékolt újszerűségét. De azért ez a nem tudatosított tudatosság nagyon megtévesztő. „Mert azok az alkotások melyek más alkotásokból származnak – legyenek azok szellemi vagy technikai utánérzések vagy utánzatok – ezek nem igazi valóságok ezek a XIX. és nem a XX. századba valók.”⁸

Az „élő perspektíva”⁹ – feljegyzéseiben sok helyütt említett – homályos fogalma lehet

⁶ Csontváry önéletrajza az 1908. évi kiállítás katalógusában. In: *Csontváry-émlékkönyv*, 51.

⁷ Vö. Georges Didi-Huberman: *Hasonlóság és érintkezés*, Budapest, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2014, (ford. Házas Nikoletta) 12–13.

⁸ *Csontváry-dokumentumok I., Csontváry-írások Gegesi Kiss Pál hagyatékából* (A kötetet szerkesztette, jegyzetekkel ellátta, a bevezető és a záró szöveget írta: Mezei Ottó), Budapest, Új Művészet Kiadó, 1995, 129.

⁹ Ld. például Csontváry: *A Pozitívum*. In: *Csontváry-émlékkönyv*, 103.

az egyik magyarázat az öntudatlannak tűnő újszerű technikára, s vele a faktúra, a képfelület modern megmutatkozására. Az „élő perspektíva”, mely az előre „kiszámított távlatból” nem volt megjeleníthető, mert nem „érzéssel, hanem számozással pótolták. Még a XV. században is Leonardo mérnöki távlatával szemben egyetlen egy Raffael volt az, akit a pozitívum ihlete meglátogatott és a plein air távlatba beavatott, de a legmagasabb fokot ő sem érte el.”¹⁰ A matematikailag kiszámított doboztér mint akadémiai ábrázolási segéd-eszköz előzetes konstrukciója ellenében itt egy másféle perspektíva-felfogás jelenik meg, de inkább „érzéként” és nem logikailag levezetett gondolatként kifejtve. S ez a *legmagasabb fokú érzés* – ez a zavaros, de mégis elszántan mást akaró szándék – jelenik meg festményeinek következetlenül különböző távlataiban. Van ahol – például az *Athéni utca* című képen – gömb alakú térre, másutt, mint a *Mária kútja Názáretben* című kép esetében spirális térre utaló szerkezeti megoldások láthatók. A *Baalbek* látképén többféle nézőpont szimultán egybekomponálása, s egy görbült – a körbepillantó tekintetnek megfeleltethető – hiperbolikus kompozíciós struktúra érhető tetten. Más képeken párhuzamosan futó képsíkok alig realiztikus együttállása teszi bizonytalanná az ábrázolás helyszínét és a néző helyét. Ebben a bizonytalan, centrum nélküli szituációban az egymás mellé rendelődő nézőpontok és mélység nélküli színsíkok viszonylatában nyílik meg a képfelületek látványa. Mert amíg a centrális perspektíva a mélységbe veti, s a valóság illúziójának terébe simítja az anyagi hordozót, addig Csontváry változó *érezstereiben* a változatos faktúrák önálló életre kelnek a megjelenített tárgyak és tájak alapjaként. A közeli pillantást is megengedő lebegő térviszonyok a szemlélő pozícióját nem a kép előtti meghatározott távolságban rögzítik, hanem a képet néző jelenlét mozgó változatosságát sugallják a festő *plein air* jelenlétének igazolásaként.

Csontváry a *képfelület helyszínén* az akadémiák ellenében az addigi ábrázolás-technikával elégedetlenül mintha különféle megoldásokkal próbálkozva újrakezdené a festőművészetet: aláfestéssel és *a' la prima* módon dörzsöli, kaparja, ecsetnyéllel karcolja, rajzolja a felületet, sok helyen festőkéssel keni fel az anyagot, máshol lazúrosan, s ez a sokféle felületképzés gyakran egy képen belül jelenik meg. A faktúrát ábrázoló részletek minden esetben saját létrejöttük folyamatát ismétlik meg, s miközben mozdulatok nyomaként megjelenő mozgásukkal saját eredetükre, úgy egyúttal magának a festészetnek az eredetére is emlékeztetnek az általuk megjelenített távolból látszó statikus tájak előtt.

Ugyanakkor az említett visszavetítő értelmezésnél maradva, a véletlen, a *belelátott* modernség jegyében, s az „élő perspektíva” poétikus homályossága alapján gondolhatjuk, hogy a nagy képek esetén a faktúra csak az óhatatlan közelhajoló pillantás tapintatlan kíváncsisága, mely Csontváry szándéka ellenére van. Hiszen a nagy képeket egy olyan távolnézetre komponálta, melyben a részletek, s így a felületrészletek, ahogy az absztraktba hajló formák is az egésznek alárendeltek. Erről Kaczér Vilmosnak 1919-ben így nyilatkozik képeinek kiállítási nehézségeivel kapcsolatban: „A Múcsarnokban nincs hely, a nagy festményeknek harminc-egyven méter hosszú distancia kellene, távlat, hogy zavartalanul láthassák, s nincs csak húsz-huszonöt méter, és a közönség is elzár tíz métert.”¹¹

E szerint minden elemnek a teljes kompozíció szempontjából van csak forma- és színértéke. Ezért a képfelzár erős anyagisága sem önmagáért, hanem a kompozíció érdekében van. Durvának tűnő változatossága, a kreatív alkotás erőteljes látszása legfeljebb azt a türelmetlenséget sugallja, mely a képhez vezető út festőtechnikai tanulmányait lerövidíti (miként az önéletrajzaiban leírt utazásokat is sokszor csak a városnevek említése jelzi), hogy a kész képhez elérkezzen. Egy későn elkezdett festő pálya *allegro barbaro* türelmetlensége ez – s mi sem árulkodóbb erről, mint az olajfestés technikáját tudakoló Keleti

¹⁰ I. m., 102.

¹¹ KV (Kaczér Vilmos): Csontváry, a világ legnagyobb érzés-plein-air festője. *Pesti Futár*, 1919. május 2., 10–13.

Gusztávhoz intézett korai levél¹² –, hogy a nagy mű megszülethessen. Mert a kitartó, aszketikus szorgalom Csontvárynál az a türelmetlenség, mely a tevékenységet a célhoz kapcsolja, egy életmű létrehozásának sürgősségéhez. A faktúrának ezt az elnagyolt alárendeltségét támaszthatja alá a kései rajzokból kikövetkeztethető alkotói módszer is. A csomagolópapírra szénrel rajzolt vázlat fő vonalainak átkopírozása a pauszra, majd a vászonra mintegy az egész kompozíció műtermi előzetességét, elsőrendű fontosságát a színezés utólagossága fölé rendeli.¹³

Ennek a türelmetlenségnek az ellenpólusán azonban – miként a téma ellenpólusán a megjelenítés egyéni sajátossága a felület kézműves megmunkálásával – ott van a megvalósítás részletekbe zárt növényi türelme, a cédrusi idő elidőző koncentrációja. Mert nemcsak helynevekként illanó témakereső utazás van ebben az életműben, hanem nyugodt szemlélődés is. Hiszen zseni csak az lehet, „aki a láthatatlan tanácsára türelemmel várt az energiára, aki türelemmel tanulmányozta a nagyvilágot – eredménytelenben nem háborgott”.¹⁴

Önéletrajzában is így ábrázolja önmagát: „Nem rajzoltam, nem festettem, hanem csak figyeltem és bámultam a természet monumentális szépségét, a hangulat csendes mély ütemét, a gyönyörnek a legszebb természet zenéjét.” Akár egy 19. század végi képeslap zsánere: az iparosodó és gyorsuló modern világ ellenében a türelmes természetjáró nézelődik a Kárpátok lágy öln. Ennek a tétlen szemlélődésnek az akadémiaiól eltérő és másféle világnézeti képfelület a szimbóluma. Mert a *Nagy Tarpatak a Tátrában* című képen a távlnézettel egybekomponált közel-nézeti kanyargó út a kicsiny virágokkal nemcsak a Tarpatak szállóhoz, hanem a kép barázdált felszínéhez vezet a tekintetet. Így lehet sajátos többértelműsége annak a papírból készült *látótölcsérnek* is, melyet Csontváry állítólag az 1908-as városligeti Iparcsarnokban rendezett kiállítása látogatóinak a kezébe nyomott, hogy azon keresztül nézzék képeit.¹⁵ Az így feltáruló látványok egyszerre mutathatták a valóság részleteit a helyszínen való jelenlét illúziójával a festmény festményszerűségét kiiktatva és ugyanakkor a képfelület változatos festői gesztusainak közelségeit, leválasztva azokat a valóság miméziséről.

A természet nagy látványaiban ábrázolt örökkévalóságnak a faktúrán való pepecselésben megjelenő igézetével kapcsolódik a kézművesség a művészetéhez. „Csaknem úgy fest, mintha az örökkévalóság gondolatának eltűnése egybeesnék a hosszantartó munkától való növekvő vonakodással.”¹⁶ Kora technológiai újításainak múltra tekintő kritikusaként írja Csontváry: „tehetséges művész az, aki az élő perspektívát meg tudja csinálni. És ez a minimum az, amit ma a mozgó képekkel szemben lehet követelni.”¹⁷ Így a nagyméretű festményekkel a régi kézműves hagyomány emléke idéződik fel a műalkotásban, melynek egykori társadalmi feltétele munka és szabadidő sajátos viszonya volt. A szabadidő ugyanis valamikor nem a munkától való szabadságot jelentette, hanem a munkán belüli szabadságot.¹⁸ Ebben a részletekben elidőző szabadságban alkotott anakronisztikusan Csontváry is, nem megrendelésre, megélhetésből, hanem a kifejezetten neki magyarul

¹² Ld. *Csontváry-emlékkönyv*, 31–32.

¹³ Vö. Czako Ferenc: Új felfedezések Csontváry kései rajzain / Hogyan módosítja egy restaurátor megfigyelése a művek értelmezését? *Műértő*, 2007. február

¹⁴ Csontváry: A lángész. Ki lehet és ki nem lehet zseni? In: *Csontváry-emlékkönyv*, 70.

¹⁵ Lehel Ferenc: *Csontváry Tivodar, a posztimpresszionista festés magyar előfutára*, Budapest, Amicus kiadása, 1922. 14., illetve Sassy Attila levele Dévényi Ivánnak, 1958. november 28. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár, ltsz: MKCS-C-I-153/1251.

¹⁶ Walter Benjamin: A mesemondó. In: Uő.: *Kommentár és prófécia*. Budapest, Gondolat, 1969. 106. (ford. Bizám Lenke)

¹⁷ Csontváry: A Pozitívum, 103.

¹⁸ Vö. Lewis Mumford: A politechnikai hagyomány. In: Uő.: *A gép mítosza (válogatott tanulmányok)* Budapest, Európa, 1986. 179. (ford. Lukin Gábor)

megnyilatkozó isteni hang nagyobb dicsőségére. Másként ez az egyedülálló heroizmus sehogy sem lett volna pszichológiailag képzőművészetként keresztülvihető.

A faktúra véletlen, szándékolatlan láthatóságának a Csontváry-képeken azonban nemcsak a sajátos perspektíva-viszonylatok mondanak ellent, hanem az „élő perspektíva” görög szobrok élményéből megfogalmazott, már említett „érzésre” alapozott plasztikus eszménye is. „Ellenben az ógörögök összeköttetése oly tiszta volt, hogy a hideg követ is képesek voltak megszólaltatni.”¹⁹ A *Mária kútja Názáretben* című nagyméretű képen, ahol a síkszerű és a térbeli ábrázolás egyidejűsége érzékelhető, melynek kíséreteként a kép jobb szélén látható téglavörös, síkszerűen festett *távoli* agyagkorsót alul a vízivő állat oldalára kötözött szürke agyagkorsó plasztikus térbelisége ellenpontozza. A szürke korsó vastagon felhordott festékanyagának „érzés távlatú” közelsége egy valódi korsó anyagát mímeli. Kép és valóság felcserélhetőségének akadémiai elvét másféle módon, nem reprezentációként, hanem mintegy ismétlésként, ábrázolás és ábrázolt lerövidített távolságának plasztikus elvével valósítja meg ennél a részletnél Csontváry. A mimézis másféle hangsúlyt kap itt, akárcsak a Jupiter-templom oszlopainak plasztikusan vastagon felhordott, *faragott* festékbarázdáin. A képi motívum és a képfelület ezáltal a jelentés azonos szintjén helyezkedik el, hogy azonoság és különbség „élő perspektívájának” hullámszámát, a szem pástázaton aktív mozgását inspirálja.

A nem matematikai perspektíva egyidejűvé, külön láthatóvá teszi a szerkezeti vonalak rendszerét és a színes foltok struktúráit, ahogy a motívumot és a festékanyag faktúráját is. Mert Csontváry képein a tér nem geometrikus, ezért következetlennek tűnő adaptációja a festékfoltok körvonalaként mutatja a motívumokat, melyek így a tekintet ide-oda mozgásának útját – az ábrázolt tárgytól az ábrázolásnak a faktúráján megmutatkozó erőteljes gesztusáig – „a napút színeinek világító fokozata”-ként²⁰ értelmezhetik. A napfényben megjelenő látványok és a napfényvel teli színfoltok élő összjátéka – Gottfried Boehm kifejezését használva – létrehoz egy „ikonikus különbséget”, melyet a „napszínfestmény” kifejezés rejthet.²¹ Egy olyan festményt érthetünk ezen, melyben a háromtagú színtagma alapján a napfény, a szín és a festmény egymás mellé rendelt tartalmait a kép együtt és külön-külön is megjeleníti. Így lehet tudatosan láthatóvá téve a változatos megmunkált faktúra, mint a napfény és a motívum *élővé* tett anyagi alapja.

Ekként képzelhetjük el az anakronisztikus Csontváryt, aki idejétmúlt modernségével előre-hátra ugrál az időben, s miközben visszatér a realizmus 19. századába, ugyanakkor a korából kilépő festő jövőt megsejtő zseniális formafelfogásával megjelenik a 20. század közepén például a német Zéro csoport előfutáraként, melynek tagjaival még fényidealizmus is rokonítja. Hiszen fény, energia és szín láthatóvá tétele Otto Piene és Heinz Mack monokróm tájromantikájában a művészetet a természeti erők megjelenési formájaként értelmezte. De odaképzeltük Csontváryt Molnár Sándor zuglói körébe is, hiszen Molnár egy időszakban Csontváry-képek felnagyított részletei alapján alkotja műveit. S ugyanebből a visszavetítő *kreatív* nézőpontból láthatta festményein Németh Lajos is a „többrétegű, divizionistán bontott, pasztózus, fakturális hatásra is törő megoldásokat.” Ahogy a képek változatosan absztrakt, gazdag forma- és színstruktúrái olyan különböző részlet-kivágatok lehetőségeit sugallják, melyekből tetszőleges modern vagy posztmodern Csontvárykat hozhat létre minden szemlélő – ezzel is az életmű tágas interpretációs lehetőségeit jelölve – az alkotó befogadás jegyében.

Ám Csontvárynál a modern festészetet megidéző „ikonikus különbség”, a faktúrát kiemelő, absztraktba hajló formafelfogás és a tárgyi tematika valóság-referenciája közti billegő mozgás két különböző eszmény ütközéséből jön létre valóban modernként. Az

¹⁹ Csontváry: A Pozitívum, 102.

²⁰ Csontváry kiadatlan önéletrajza. In: *Csontváry-émlékkönyv*, 89.

²¹ Csontváry: Energia és művészet. A kultúr ember tévedése. In: *Csontváry-émlékkönyv*, 67.

akadémiai ábrázolási elvek és technikák valóságtüköröző és témaközpontú művészeti eszménye találkozik itt „a föld élettanát” „a levegő élettávtát”, „a napszín skáláját”, „a festék chemiáját” kutató, a művészetet univerzális világtükörként és társadalmi reform-eszközként értelmező, az elidegenített természethez, s a nemzeti eredethez visszatérni vágyó tendenciák szociológiai eszményeivel. Ez a két egymást módosító inspiráció, művészet és világnézet egyedi viszonya magában a festői gyakorlatban hoz létre egy olyan „ikonikus különbséget”, mely a korszakban hasonló, viszont tisztán ábrázolási problémákból, a festőművészet immanens történetéből kibontakozó megoldásokkal találkozik. Csontváry zseniális tanulatlansága, nyers vidékiessége a rögzös festékfoltokkal és darabos felületekkel ugyanoda érkezik el, ahol az európai festészetben a háromdimenziós tárgyak valóságosága együtt lesz látható a szín-textúráként kezelt síkok és a festményfelszín barázdáival. A faktúra szimultán kétirányú mozgása absztrakt felületeivel számolja fel ugyanannak a tárgynak az identitását, melyet voltaképpen megjelenít.

A képtémákból, az ábrázolt tárgyi tartalmakból az önmagát világhódítóként rajzoló Csontváry szól: „Nincs időm a részletekkel foglalkozni – fél agyammal-szívemmel már a keleten vagyok...”²² A másik felével viszont szükségképpen a képnél van, a faktúra aprólékosan megmunkált részleteinél. A kép felszíni történéseiből folyton másként kirajzolódó modern individualitás, a festés eseményeiből eredő változékony egyéniség, a festmény technikai problémáival *hangtalanul* pepecselő *hétköznapi* művész ugyanazt a Csontváry tulajdonnevet viseli, mint az életrajzában, témáiban és világnézetében távlatilag rögzített isteni sugallat érintette idejétmúlt zseni. A két optikai individualitás, a két ábrázolási eszmény, a „látlat” és a faktúra távolsága téma és megjelenítés, idea és anyagi alap távolságaként olyan tágas teoretikus teret nyit, mely nemcsak Csontváry homályos nézeteit tartalmazhatja saját tevékenységéről, hanem a mi modern festészeti tapasztalatainkból visszatekintő pillantásunkat is.

²² Csontváry: A lángész. Ki lehet és ki nem lehet zseni. In: *Csontváry-émlékkönyv*, 73.

NYOLC GÉGEMETSZÉS

Sz. Koncz István beszélgetése

– Beszélj vele, előbb szabadulsz – a mondatot Mitzki Ervin, a *Dunántúli Napló* egykori legendás főszerkesztője mondta kollégámnak, és egy izgága fiatalemberre utalt vele. A fiatalember épp Itáliába készülődött egy hallgatói csoporttal, és szerette volna elérni, hogy a lap beszámoljon a vállalkozásról. Nem akárhová utaztak ugyanis: a máig működő vulkánok érdekelték a társaság tagjait, és nem átalították erre áldozni a szabadidejüket és a pénzüket. Az említett kollégával egy szobában ültünk, óhatatlanul is hallottam tehát a beszélgetést, és persze azonnal fölismertem a csoport izgágának mondott vezetőjében régi ismerősömet, Mátrai Miklóst. Akkoriban az egyetem Földrajzi Intézetében működő Információs és Dokumentációs Központot vezette, de ennél többet nemigen tudtam róla. Illetve ez a tudás is felszínes volt, hisz fogalmam sem volt, hogy mi is a dolga ennek a bizonyos központnak tulajdonképpen.

Mátrai Miklós Pécsen született, 1958. április 16-án, két fivére van. Szülei jogászok voltak, bár nem szoros értelemben vett szakmájukban dolgoztak. Miklós a Leőwey Klára Gimnáziumban érettségizett, majd többször felvételizett, egyebek mellett geológusnak az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, de Pécsre is, földrajzosnak. Az átmenet éveiben a vadonatúj, manapság javarészt idényjelleggel nyitva tartó Pannónia (utóbb: Pátia) Szállodában dolgozott. Kitartására jellemző, hogy tervezett pályáját nem adta föl, és végül előfelvételiként bekerült a Pécsi Tanárképző Főiskola földrajz–német szakára. A végzést követően ösztöndíjjal egy évre Münchenbe került. Amikor hazatért, a Közgazdaságtudományi Egyetemen helyezkedett el, német szakfordítóként. Pályája lassan mégis visszakanyarodott a tudományok felé, az MTA Regionális Kutatások Központja volt karrierje következő állomása. Egy esztendő elteltével Tóth József professzor innen vitte magával a Janus Pannonius Tudományegyetem akkoriban formálódó, egyetemi szintű képzést biztosító Földrajzi Intézetébe, 1989-ben. Mátrai Miklós alapítója és első vezetője lett a tanszékek mellé fölsorakozó, előbb már említett Dokumentációs és Információs Központnak. Széleskörű nemzetközi kapcsolatokat épített ki, vagy fél tucat alkalommal szervezett hallgatóknak tanulmányutat a működő itáliai vulkánokhoz. Párhuzamosan elvégezte Szegeden a József Attila Tudományegyetem földrajz kiegészítő szakát.

Felesége, Kováts Éva, angol–orosznak végzett ugyancsak az egykori Pedfőn. Péter fiuk kutatási statisztikusként fejezte be tanulmányait Budapesten, most doktorandusz. Kristóf utolsó éves mérnök-informatikus, András a Corvinus Egyetem hallgatója, élelmiszermérnöként diplomázik. Zsófi az elmúlt esztendőben került ki az ének–zongora–karvezetés szakról, a pécsi egyetem művészeti karáról.

A Széchenyi téren találkozunk a tanárral, beszélgetéseinkre pedig a Művészetek és Irodalom Házában kerül sor. Bár beszélgetőpartnerem haja is lisztesedik már, mégis, amikor szakmai kérdésekre terelődik a szó, újra fölfedezni vélem a régi tüzet, látom magam előtt az általam megismert fiatalembert. Amikor az utóbbi évek eseményei kerülnek előtérbe, kevesebb a lelkesedés, több a tétova mozdulat. Mindjárt érthető lesz, hogy miért.

Mátrai Miklós: – Gimnazista koromban találtam egy írást a *Magyar Ifjúság* címen megjelenő hetilapban. Mindez a hetvenes években történt. A cikk az itáliai vulkánokról szólt. Figyelemfelkeltő tudósítás volt, afféle kis színes, és rögzítette a tényt, hogy Olaszországban van a hozzánk legközelebb eső, máig működő vulkán. Akkoriban erősen érdeklődtem már a földrajz iránt, nagyjából tudtam, hogy ez lesz a pályaválasztás iránya. Hanem az az írás különösen megragadta a fantáziámat. Kiderült, hogy amiről szó van, nem a Vezúv, de még csak nem is az Etna.

Sz. Koncz István: – *Pedig az ember, ha egy kvízzjátékban tennék föl a kérdést, automatikusan ezt válaszolná.*

– Ilyesmit várnánk, igen, ám valójában a Lipari-szigetéről beszélünk, és azon belül is a Stromboli nevű vulkánról. Kikerestem a térképen, és tájékozódttam, hogyan lehetne oda eljutni. Akkoriban a fiatalok európai utazásait segítette az egy hónapos érvényességű, vonatokra szóló, gyakorlatilag mindenütt elfogadott úgynevezett Interrail-jegy. Nem tudom, manapság létezik-e még ilyesmi, de annak idején megfizethetőnek tűnt.

– *Létezik, sőt, felnőtt változata is van már, de hogy széles körben megfizethetőnek tartják-e az utazók? Vannak kétségeim...*

– Mindenesetre megszerveztem magunknak egy szép utat.

– *Kiket takar a többes szám első személy?*

– A jelenlegi páromat. Rajtam kívül, természetesen. Szóval, elutaztunk Svájtól Németországig át Franciaországig mindenfelé. Kell-e mondanom, hogy a fő célnak mégis a csizma csúcán át vezető irányt tekintettük, amibe még egy kis hajózás is beletartozott, szigetekről lévén szó. Hozzáteszem: akkor még nem jártuk végig mind a hét szigetet, de egyebek mellett láttuk a Strombolit is.

– *Úgy kell elképzelni, hogy folyton lávát lövell?*

– Nem, leginkább a kukta szelepéhez hasonlíthatnánk. Egy ideig jószerével csöndben van, kicsit pöfög csak, azután gondol egyet, és kilövell, mint mondjuk egy gejzír. Tehát az állandó működés nem félóránkénti vagy óránkénti üzemet jelent, hanem azt, hogy minden nap, vagy legalább minden másnap komoly vagy épp kevésbé komoly kilövelléseket láthat a szerencsés megfigyelő. Utoljára 1932-ben volt olyan méretű a kitörés, ami emberéletet is követelt. Tudniillik a láva lefolyt a hegyoldalra, és több bárkát is felgyújtott. Jó néhány halászember odaveszett.

Különös módon az első látogatás alkalmával látott csodák közül nem a Stormboli, hanem a Vulcano nevű sziget ragadott meg leginkább. Ez is a Lipari-csoport része. Sokan nem is gondolnák, hogy a világ összes vulkánja erről kapta a nevét. Az ókori rómaiak úgy tartották, hogy valahol a kráter mélyén működhet a tűz istenének kovácműhelye. Az egyik oldalon kénes kilövellések nehezítik a Fossa-kúp és a Gran Cratere, vagyis a Nagy Kráter megközelítését. Az úgynevezett fumarola tevékenység ez, a gázok mellett 200 fokos vízgőz kitörésével is számolni kell. Szunnyadó vulkánnak hívja az ilyet a szakirodalom.

– *Lehet, hogy a tűz istene egyszer beüzemeli a műhelyt megint?*

– Nagyon valószínű, hogy igen. Utolsó, látványos működése 1888-ra tehető. Hatalmas sziklatömböket lövellt ki, és úgynevezett kenyérbombákat. Ezek a sajátos formájú vulkáni bombák onnan kapták a nevüket, hogy kihűlésük és megszilárdulásuk után a felszínük a kenyérhéjhoz hasonlóan repedezik meg. Jelentős részük ma is megfigyelhető a helyszínen, egy kis részük pedig a lakásunkban.

– *Szabad elhozni belőlük? Engedik az olaszok?*

– Ha valaki bírja, engedik. Mert azért nem akármekkora tömegekről beszélünk ám! Szoba-, sőt, terem nagyságú daraboktól kezdve a kézben, tenyérben elcipelhető darabokig sokféle föllelhető. A jelenség magyarázata az, hogy amikor kilövell a lávafoszlány, majd visszaesik a földre, az alsó fele behullik a vulkáni hamuba. A felső rész azonban szaba-

don marad. A benne lévő gőzök és gázok errefelé távoznak, és szétfeszítik, megrepesztik, mint egy cipót. A még mozdíthatókból hoztunk haza jó párat.

– *Mindjárt az első magánexpedíció alkalmával?*

– Nem, nem, a későbbi utazások során.

– *Bocsánat, nem akartam eltéríteni, haladjunk sorjában. Az első út tehát a gimnáziumi évekre esett.*

– Igen. Később, amikor fölvételt nyertem a főiskolára, nem bírtam megülni a feneke-men, mindenképpen vissza szerettem volna menni. Másod- vagy harmadéves lehettem, amikor szervezni kezdtem az immár hivatalos expedíciót. Nagy feltűnést keltettem, hiszen akkoriban a jugoszláv tengerpart számított divatos és népszerű úti célnak.

– *Mi mozgatta?*

– Meggyőződésemm volt, hogy a jelenséget minél több hallgatónak látnia kell. Hozzáteszem, a későbbi esztendőkről során szerencsénk is volt. Tudniillik a Fossa-kráterben a nyolcvanas évek elejétől élénkebb működést figyeltek meg a kutatók. Jelentősen megnőtt a gáz- és gőzkibocsátás, és megemelkedett a fumarolák hőfoka. Úgy gondoljuk, hogy a felszín közelébe került magmaintrúzió, vagyis a földkéreg magasabb rétegeibe benyomuló, olvadt kőzetanyag okozhatta a jelenséget. Azért mondtam, hogy szerencsénk volt, mert ezekben az években új, kevesek által látott jelenségeket figyelhettünk meg közelről.

– *Milyen gyökere, előzménye volt az ilyen jellegű kutatómunkának a családjában?*

– A tudományos érdeklődés egész bizonyosan jelen volt. Szüleim, itt nem részletezendő okokból – legyen elég annyi, hogy az ötvenes években járunk, de nem akarok belőlük ellenállót vagy hőst faragni – nem tudtak a szakmájukban elhelyezkedni. Viszont különösen édesapám rendkívüli módon érdeklődött az irodalom és a történelem iránt, és lenyűgöző tárgyi tudással rendelkezett. Több ezer kötetes könyvtárat örököltem tőle. A földrajznak, a biológiának és más természettudományos szakkönyvnek is helye volt benne. Egyébként a könyvtár használatát is a szüleimtől tanultam. De hogy a kérdésére érdemben válaszoljak: a földrajz szenvedélyes szeretetének nem volt előzménye a családban. Segítséget, kapaszkodókat kerestem tehát.

– *Kiket talált?*

– Az általam rendkívül nagyra becsült Rockenbauer Pált például. Emlékszünk: többek között természetfilmes volt. Sok mindenhez hozzájuttatott, térképekhez, szakirodalomhoz és így tovább. Jártam nála a Magyar Televízióban, és amikor Pécssett, illetve a város környékén forgatott, fölkeresett. Kialakult egy érdekes munkakapcsolat, sőt egy, talán még azon is túlmutató, jó viszony. Kaptam bátorítást másoktól is, és amikor komolyabbra fordult a dolog, meggyőződésemmé vált, hogy mindazt az értéket, amit sikerült megismernünk, meg kell mutatni még többeknek. Akkor olyan szándékkal indultunk el...

– *...ez már a sokadik út?*

– Igen, a főiskolás években járunk. Szóval, az volt az elszánásunk, hogy az összegyűlt és még gyűjthető anyagokból rendezünk Pécssett egy nagy kiállítást. Sőt, megpróbálunk tető alá hozni egy tévéfilmet. Fotós kollégám, Mánfai György testvére, Miklós történetesen operatőr a Duna Televízióban, így ő készítette az anyagot. Más itáliai szigeteket, vulkánokat is fölkeresett, egy kisebb, hat-hét részes sorozatot forgatott. A kiállítást a Bányászati Múzeum karolta föl, de a tanszéken is be kellett mutatnunk az anyagot. A főiskola után a szegedi egyetemen elvégeztem a földrajz kiegészítő szakot. Szerintem már rég kitalálta, hogy miről írtam a szakdolgozatomat...

Utóbb szerveztem terepgyakorlatot a hallgatóknak kedvenc célállomásomra és így tovább. Voltak derűs pillanatok, például, amikor a fiatalok látták, hogy elhúzzunk Róma mellett, és nem állunk meg. Ezzel együtt élvezték, azt hiszem, és megértették, hogy arra a másik útra majd a művészettörténet terepgyakorlat visz.

– Azzal, hogy a hallgatókat emlegette, már elárulta, hogy a végzés után nem sokkal a főiskola kötetlékébe került.

– Kis kitérővel, igen. Előbb egy évig ösztöndíjas voltam Münchenben, utóbb a Közgazdasági Karon német szakfordítóként dolgoztam. Eltelt három év, közben megismertem Tóth József professzort, aki később egyetemi szintre emelte a földrajzot Pécssett. Kiváló kollégám, mentorom volt. Kezdeményezésére, hathatós támogatásával jött létre az új intézetben, 1989-ben a Földrajzi Információs és Dokumentációs Központ. Nem elsősorban számítógépes adattárként működött, hanem az volt a célja, hogy minél szélesebb körben gyűjtse össze mindazt, ami segítheti a tudományág és a rész tudományok oktatását. A szakirodalomtól kezdve a legkülönbözőbb atlaszokon át a videofilmekig mindent befogadtunk, szerveztük a tanulmányutakat és így tovább. Szerettük volna támogatni a városi alsó- és középfokú oktatást is. Olyan kapaszkodópontot, cölöpöt képzeltem el, amelyre az itt végzettek a napi munkájukban támaszkodhatnak, amellet, hogy már a képzés idején megismerték az anyagot, és tisztába kerültek a lehetőségeikkel. Kiemelten kezeltük a német nyelvű tanintézmények segítését.

– Persze, hisz a második szakja a német.

– Részen emiatt, de álságos lennék, ha elhallgatnám, hogy arra számítottam: az NSZK-ból talán támogatókra lelhetünk. Könnyebben, mint itthonról.

– Bevált a számítása?

– A német újraegyesítés idején úgy tapasztaltam, hogy ha az ember jó helyen kopogtat, és értelmes célhoz kér segítséget, megnyílnak az ajtók.

– Ön hol kopogtatott?

– Például a stuttgarti székhelyű Donaueschingen Kulturstiftungnál. Ezt az alapítványt még 1988-ban hívták életre, azzal a céllal, hogy elsősorban Magyarországon, Romániában valamint az egykori Jugoszláviában, illetve később az utódállamaiban támogassa a német nyelv, kultúra és hagyományok ápolását. Kiváló kapcsolatot alakítottunk ki a Bajor Kultuszminisztériummal is. Több irányból jelentős támogatást kapott tehát a Dokumentációs Központ, amit szerettem volna tanszéki rangra emelni. Segítséget vehetünk igénybe két kollégám alkalmazásához, akik éveken keresztül Németországból kapták a fizetésüket, és partnereink igencsak följavították a tárgyi feltételeinket.

– Fordítsa le, legyen szíves, a mondat második felét.

– Hatalmas kamionnyi felszerelés érkezett, javarészt azokkal a könyvekkel, technikai, műszaki eszközökkel, digitális filmfelvételekkel és lejátszókkal, számítógépekkel, televíziókkal satöbbi, amelyeket ott kint választhattam ki, illetve rendelhettem meg. 1992-től megkezdődött az egyetemi szintű földrajzoktatás, a szaporodó tanszékek, az intézet, a központ pályája meredeken ívelt fölfelé. Teltek-múltak az évek, végeztük a dolgunkat mindannyian. Hanem, 1994 februárjában Tóth professzorral és szegedi kollégámmal, Karancsi Zoltánnal – a Tisza partján ma ő a Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszék vezetője – meghívást kaptunk Hollandiába, egy háromnapos konferenciára.

– Karancsi honlapján olvastam, hogy ugyancsak nagy rajongója és csodálója a Lipari-szigeteken tapasztalható vulkáni jelenségeknek.

– Akkor nem kell magyaráznom a kölcsönös szimpátiát, máig tartó barátságot. Jártunk együtt is ott, hallgatói csoportokkal. Szóval, elindultunk Nyugat-Európa felé. Németországban, egy köztes állomáson kedves ismerősöm várt bennünket vacsorával, szállással. Tóth professzor vezetett, ötpercnyi útra lehattunk a pihenőhelytől, amikor a szembejövő kocsis kisodródott, kicsúszott, és majdnem frontálisan belénk ütközött. Tóth Józsefnek, aki hangsúlyozom, nem tehetett semmiről, eltörött a jobb térde, Karancsi Zoltánt pedig összekaszabolta a szélvédő.

– És Ön?

– Állítólag kiszálltam az autóból, és az odaérkező rendőrök, valamint a professzor pár-

beszédét tolmácsoltam. Erre nem emlékszem már, amint a mentősök által kihívott helikopterről és a következő tizenöt napról sincsenek, s nem is lehetnek emlékeim. Eszméletlenül feküdtem a kórházban. Negyven perccel a baleset után műtöttek meg először.

– *Mivel?*

– Arc- és agykoponya trauma volt, nagyon súlyos agysérülésekkel. Pontosabban már a helyszínen gégemetszést kellett alkalmazni. Amit utóbb hétszer ismételték. Az életemet a német mentősöknek és orvosoknak köszönhetem, azonban azt, hogy úgy vehessek levegőt, mint bárki más, végül a legendás fül-orr-gégész professzor, Bauer Miklós oldotta meg Pécsen. Nagyságát jelzi, hogy egy korábbi tanítványát, ismétlem, tanítványát hívta segítségül a műtéthez, akit a probléma specialistájaként ismert akkor már a szakma. A baleset február 13-án, hozzáteszem, nem mintha jelentősége volna, pénteken történt, az említett beavatkozás pedig már összel. Lassan mégis rendeződni látszott a helyzet. Igen ám, de egy vizsgálat során kiderült... Hogy is mondjam, ilyesmire a férfiember nemigen büszke... Tehát, hogy rosszindulatú heredaganat lépett föl. Következett az újabb műtét. Mint tudjuk, Pécsen egy épületben működik a fül-orr-gége és az urológiai klinika, na, így legalább mind a kettőt alaposan megismertem belülről. Kicsit bonyolódott még a dolog, mert hamarosan további bajokat találtak, és a következő operációval harminc centi hosszra ki kellett venni a hasi nyirokcsomóimat. Jött a kemoterápiás kezelés Budapesten...

– *Miért ott?*

– Ne kérdezze, fogalmam sincs. De senkinek sem kívánom. Talán a részletektől tekintsünk el.

– *Köszönöm, az olvasók nevében is.*

– Mindenesetre egy újabb félév eltűnt az életemből. Két év szünet után álltam ismét munkába. Előbb a Földrajzi Intézet kötelékében dolgoztam, majd Tóth József, akit akkorra a rektori székbe emeltek, beajánlott a frissiben megnyíló, Lénárd László egykori rektor kezdeményezésére létrejött Egyetemtörténeti Múzeumba, a Vasváry Házba. Benke József volt az alkotó, és örömteli volt számomra az új irány. Egyfelől igazán impozánsnak és érdekesnek bizonyult az anyag, izgalmasnak tűnt gondozni, másfelől pedig addigra jó néhány kiállításon túlt voltam. Tizenöt-húszon biztosan. Nem volt tehát idegen a terület.

– *Érzem a hangján, hogy valami miatt csalódnia kellett mégis.*

– A látogatók el-elmaradoztak. Magam sem tudnék ésszerű magyarázatot adni rá, hogy miért. Azt hiszem, rajtunk nem múltott, mégsem tudtunk sikeresek lenni. Már ami a dolog üzleti oldalát illeti. Mert szakmailag, Benke Józsefnek köszönhetően, nem voltunk támadhatók. Pécs egyik legimpozánsabb lakóházában az 1367-es alapítólevél szövegétől Szentágothai János bútoráig minden föllelhető volt.

– *Miért a múlt idő?*

– Mert, mint köztudomású, a gyűjtemény az eredeti helyén nem működhetett tovább. A város az épület költségeit és közüzemi díjait éveken át állta, de 2004 után vállalását nem tudta tovább teljesíteni. Az anyag kezelését átvette az akkori Egyetemi Könyvtár.

– *Mi lett az Ön személyes sorsa?*

– Hogy úgy mondjam, mentem a tárgyi emlékekkel. Feldolgozó munkákat végeztem javarészt. Partvonal menti feladatokat, ha szabad így fogalmaznom. Könyvtárosi végzettség nélkül egy könyvtárban másra nemigen számíthat az ember.

– *A Dokumentációs Központban, ha jól gondolom, már átvette a helyét más.*

– Arrafelé nem vezetett visszaút. Földrajz-biológia szakos kolléga került a helyemre, aki az adminisztrációs kötelemeknek is maradéktalanul megfelelt, merthogy könyvtárosi végzettséget is szerzett. Számomra tehát jött a BTK-TTK kari könyvtár, majd 2013-ban az átszervezést követő leépítés. Több kollégámmal együtt így kerültem az utcára. Igyekeztem munkát találni, általában háromféle okkal utasítottak el. Az ötvenhat évemmel idős vagyok, a két diplomámmal túlképzett vagyok, amúgy pedig köszönik, majd értesítenek.

Egy évig voltam teljesen dologtalan, mígnem egy ismerősömnek hála, jelentkezhettem közmunkára. Kezdetben irodai feladatokat láttam el, az utóbbi hónapokban pedig egy kollégámmal a Széchenyi téren posztolunk a tér egykor közismert rendfenntartója, Leonard Lajos kései utódaiként.

– *Hogy érzi magát?*

– A munkával nincs különösebb problémám. Segítő feladatként fogom fel. Igyekszem válaszolni a rengeteg várostörténeti kérdésre, útbaigazítást adok, németül akár. Ha kérik, elmondom, mi hol található, és néha rápirítok arra, aki rászolgál. A munkát tehát elvégzem, csak az a hatvanötezer forint, amivel mindezt honorálják, vékony pénz. Időközben ugyanis a feleségemnek is fölmondtak. Az egyetem orvosi karán, a Medicina Könyvesboltban volt eladó.

– *Az Ön gondoljai közepette hogy alakult a kapcsolatok?*

– Mindig is úgy gondoltam, hogy neki sokkal-sokkal nehezebb, mint nekem. A szakemberek közül, akik elolvasták a különböző zárójelentéseimet, nem egy csodálkozott, hogy így is vagyok, ahogy. Elvileg egy sarokban kellene magatehetetlenül gubbasztanom, és esetleg nézelődhetnek különösebb értelem nélkül jobbra-balra, miközben magam alá piszkítok. Évinek már Németországban megmondták, hogy ha valamennyire fölépülök is, arra kell készülnie, hogy jelentősen megváltozik a személyiségem.

– *Így történt?*

– Igen. Olyan dolgokban jelenik meg a változás, amelyeket kezdetben nem vettem észre. Vagy nem akartam észrevenni. Korábbi lendületem alábbhagyott, bizonyos érdeklődési területek egyszerűen törlődtek, megszűntek.

– *Kevésbé ambiciózus?*

– Ez a pontos megfogalmazás. Nemcsak a munkámban, hanem a családban is jelentkezik mindez. Tulajdonképpen naponta szembesülök a következményekkel.

– *És mi van a vulkánokkal?*

– A vulkánok megvannak, nem mondtam le róluk, de nem biztos, hogy mostanában elindulnék feléjük újra. Amikor végre visszakerültem a Földrajzi Intézetbe, elég komoly traumaként éltem meg, hogy többé nem vezethetek hallgatói csoportokat a Lipari-szigetekre. A karambol következtében ugyanis elvesztettem a szaglásomat. Úgy nem lehet elől menni, hogy nem észlelem például a kénes kigőzölgéseket, csak a fojtó köhögést érzem, és azt látom, hogy a mögöttem jövők szédelegnek, legrosszabb esetben kidőlnek a sorból. Ne is álmodozzam ilyesmikről, mondták. Nehéz erről beszélni.

– *Fordítsuk meg a dolgot, hátha úgy könnyebb lesz. Ugye jól tudom, hogy hívő ember? Gyakorló katolikusként hogy néz vissza a saját útjára?*

– A baleset után nagyon sokan kérdezték, hogy milyen Isten-közeli élményeim voltak. Semmilyenek. Viszont kislányunk, Zsófi az események idején másfél éves volt, és legnagyobb fiunk, Peti sem volt több hétnél. Nyilvánvaló volt, hogy a nevelésnél, a beiskolázásnál, a betegségeknel és még sorolhatnám, jelen kell lennem. Hogy nem hagyhatom magára a feleségemet. Tehát kezdettől fogva éreztem, majdhogynem tudtam, hogy akinek négy gyermeke van, az nem lóghat meg ilyen könnyen. És valóban. A gyermekeimre vagyok a legbüszkébb a világban.

PÁLYÁM KÉPZELT EMLÉKEZETE

Péterfy Gergely: Kitömött barbár

Nemrég nálunk is bemutattak – nem nagy sikerrel – egy új német filmet (*Szerelmes nővérek*), amelynek Friedrich Schiller az egyik főhőse. A másik kettő a két Lengefeld nővér, akik 1787-ben egyaránt beleszerettek Schillerbe, és az akkor 28 éves költő, már *A haramiákkal* és az *Ármány és szerelem* a háta mögött, de egzisztenciálisan még bizonytalan helyzetben, jó darabig mindkét nővér szerelmét viszonzta. Nem tudta eldönteni, melyiket válassza, és egyformán heves, odaadó szerelmükkel a nővérek sem könnyítették meg a dolgát. 1790-ben Schiller végül Charlotte von Lengefeldet vette feleségül.

Dominik Graf filmjében természetesen hangsúlyos szerepet játszik, hogy a történet Schillerrel esik meg. Különösen a német közönség számára jelenthet ez valamilyen többletet. De ha elvonatkoztatunk ettől a kultúrtörténeti érdekességtől – és véleményem szerint a film javára szól, hogy ez lehetséges –, olyan történettel van dolgunk, amelyben a szereplők történeti személyazonossága másodlagos. Elsődleges benne a *ménage à trois* körülményeinek és pszichológiájának árnyalt ábrázolása. És el kell ismernünk: meghökkenítő és ábrázolásra önmagában is épp eléggé érdemes, hogy egy ilyen sikamlós, kihívó helyzet olyan „klasszikus” anyagon demonstrálható, mint Schiller és a Lengefeld nővérek hiteles dokumentumok alapján pontosan rekonstruálható élettörténete.

Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című nagy sikerű regényének három főhőse, mindekelőtt Kazinczy Ferenc, (irodalom)történetileg szintén alaposan dokumentált alak. Cselekménye részben ugyanabban a korszakban játszódik, mint a Graf-filmé, és Kazinczyék klasszicista programjának egyik eszményképeként – többek közt a széphalmi kúriában kiakasztott arcképével – felbukkan benne Goethe és Gessner mellett Schiller is. Charlotte von Lengefeld portréja pedig egyenesen groteszk jelképpé válik, amikor Török Sophie leplezetlen ellenszenvének tárgyaként („önlégült”, „gülüszemű”, „mopszliképu”) a fal repedezése következtében végre lezuhan a földre, és agyoncsap egy pókot. De ezek a hasonlóságok a két mű között merőben véletlenszerűek.

Figyelemre méltóbb lehet az a hasonlóság, hogy Kazinczy Péterfy regényében bizonyos mértékig szintén irodalomtörténeti kontextusából kiemelve, többé-kevésbé privát személyként jelenik meg, és pedig főleg egy olyan helyzetben, amelyről a Kazinczy-irodalom eddig keveset tudott, és amely Péterfynél önálló, részben képzeletbeli életre kel. Mint a nagy sikerű regény szokatlanul széleskörű recepciójából és média-visszhangjából már tudható, ez a bizonyos „talált tárgy”: Kazinczy és Angelo Soliman, a művelt bécsi néger, kamarás és szabadkőműves barátsága.

Fölvetődhet a kérdés, hogy ez a barátság, illetve Kazinczy pályájának más olyan valóságos vagy képzelt fejezetei, ame-

Kalligram Kiadó
Budapest, 2014
448 oldal, 3490 Ft

lyek szerepet kapnak Péterfy regényében, önmagukért való, önmagukban értendő regénytörténesek-e, vagy többletjelentést (történetit, kulturálist, politikait, morálist, pszichológiáit stb.) hordoznak. Míg a Schiller-film (hogy most már maradjunk ennél a példánál) kitart az epizodikus-anekdotikus jelleg mellett, a *Kitömött barbárban*, mint várható, az utóbbiról van szó. Igaz, az olvasóra elsősorban a – helyenként meghökkenítő és kihívó – részletek érzéki gazdagságával hat, de általános és aktuális érvényű, bár nem túl eredeti tanulságokkal is szolgál a faji megkülönböztetésre, az idegenség problematikájára, a magyarországi kulturális elmaradottságra, a hagyományos női szerepre stb. vonatkozóan. Jelentéshordozó szándék lappang a poétikai szerkezet mögött is: a regény elvben az egyik szereplő, Kazinczy feleségének retrospektív monológja, amely idővel egy másik monológot, a férjét is magába olvasztja. Az ideológiai és poétikai koncepció, valamint az elbeszélés sűrű és színes szövésű anyaga között mindamellett törések mutatkoznak. A *Kitömött barbár* a maga nemében remek olvasható, és jelentős szakmai érdemeit méltatni is fogom, de a kritikai megközelítés számára szükségesnek látszik, hogy ezeket az erényeket a regénykoncepció zökkenői és következetlenségei felől lássuk.

Tehát ki is az a Kazinczy, aki színre lép a regényben? Próbaképpen érdemes belegondolni, mit olvasna ki róla fordításban az a külföldi olvasó, aki semmit sem tud Kazinczyról és a magyar felvilágosodásról. Mivel a regény részben a császári Bécsben játszódik, Solimanra és a szabadkőművességre vonatkozóan bécsi forrásokból merít, a német fordítás szinte kézenfekvőnek tűnik, és úgyszólván e források viszonzása is lehetne. Az osztrák vagy német olvasó nagyon leegyszerűsítve olyan naiv fantasztát, afféle dónkihótét láthatna Kazinczyban, aki mindenekelőtt a *saját személyes életében* felvilágosult és polgárosult nyugati mintákat, ízlést, gondolkodást akart meghonosítani, de végül kudarcot vallott az elmaradott, kulturálatlan, ellenséges magyar környezettel szemben. Megtagadta, kiközösítette a családját, bebörtönözte a rendőrállam, Bécsben barbárnak, otthon bolondnak tartották, lassanként mindenéből kiforgatták, és végül elvitte a kolerajárvány. Mondani sem kell, hogy a magyar irodalomtörténetből ismerős Kazinczynak ez csak nagyon torz és hiányos képe.

Ugyanakkor kellő elfogulatlansággal és nyitottsággal a Kazinczyt jobban vagy éppen séggel nagyon jól ismerő magyar olvasó is elismerheti, hogy a *Kitömött barbárban* megírt Kazinczy-pálya bizonyos hatásvadászó túlzásoktól eltekintve igen megragadó, érdekes történet. Legalábbis önmagában, a regénybe kódolt programtól többé-kevésbé függetlenül. Ha fikció, hát fikció. Látjuk hőszűntet először is családtagjaihoz fűződő áldatlan viszonyában. Anyja, nagyságos Bossányi Zsuzsanna remekbeszabott figura. Démoni özvegy nagyszony, zsarnokoskodik fia fölött, megbocsáthatatlan vétkének tartja, hogy császárellenes összeesküvésbe keveredett, és bebörtönözték. Szégyent hozott a családra. Mikor kiszabadul, hozzá akarja adni egy vadidegen özvegy bárónéhoz. Igaz, amikor a kincstár behajtja Ferencen fogva tartásának költségeit, kisegíti.

Öccse, Dienes III. Richárd-i gonoszsággal és kegyetlenséggel áskálódik ellene. Gyűlöli a könyveket, a műveltséget, a felforgató eszméket. Frusztrálja, hogy Ferenc különb nála, tehetségesebb, máson se jár az esze, mint hogy hogyan állhatna bosszút rajta. Ezelős aljasságában kissé jókaiasan eltúlzott alak (Kárpáthy Abellino, Krisztyán Tódor, Kaulmann Félix), és az sem tesz jót neki, hogy Török Sophie-nak is van egy hasonlóan elvetemült testvére, Pepi, aki szintén bosszúból vég nélküli pereskedésbe sodorja a fantasztá Kazinczy házaspárt. A valóságos Kazinczynak egyébként hét testvére volt, közülük Dienesen (Dénes) kívül a vele egy húrton pendülő József jut még szóhoz röviden Péterfynél.

További cselekményszál, illetve a regény sajátos szerkezetéből következően – amelyre még visszatérek – inkább további visszatérő és gazdagon színezett témakör Török Sophie családjáé, mindenekelőtt Sophie apjának, Kazinczy nevezetes mentorának, a rózsakereszteségre és alkímiába fokozatosan belebolonduló Török Lajos grófnak az alakjáé. Látjuk

Török grófit Kazinczy felől, amint a kassai tanulmányi kerület igazgatójaként, Kazinczy feletteseként beavatta adeptusát a szabadkőművességbe, amint lelkiismeret-furdalást érez, amiért Kazinczy – a regényben egyébként homályban maradó körülmények között – a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétel látszatába keveredik, és ezért hat és fél évre, 2387 napra bebörtönzik, amint kiszabadulása után megkéri mestere leányának a kezét – és látjuk Török Sophie felől, aki még leány korában szorongva figyelni apja kísérletezését az ónodi kastély melléképületében, hallgatja zavaros halandzsáját, és tanúja, amint az orra előtt maszturbál, és „a kőtábla felfogott magját összekeverte a fémek és ásványok törmelékével”. A Török család még örültebb, mint a Kazinczy család: szinte gótikus rémregénybe illik, ahogy a megháborodott öreg gróf 1810-ben két fáklyával elindul egyedül az éjszakába, és testét később egy mocsárban találják meg, ahogy Sophie nővére, Christine (a valóságban Marie-Susie) szintén szerelmes Kazinczyba, annak fogsága idején szabályos oltárt állít neki a szobájában, de közben vérfertőző kapcsolatot tart fenn bátyjával, Pepivel, akinek egyszer véletlenül (?) úgy sül el a vadászfegyvere, hogy megsebzí Ferencet.

A legbővebben kidolgozott és legmegragadóbb témavariáció a Kazinczy házaspár „fentebb” eszményeinek, ábrándos széphalmi vállalkozásának, a környezetükétől gyökeresen eltérő, „megkomponáltan költői” életformájuknak az elbeszélése, középpontjában a tragikus végkifejlettel, a teljes elszegényedéssel, a kúria végromlásával és a pusztító kolerajárvánnyal. A regény tizenegy terjedelmes fejezetéből az első ötben és az utolsó háromban kerülnek színre idevágó képek és jelenetek, vagyis a széphalmi helyszín és azon belül mindenekelőtt az 1831-es év nyara, a kolerajárvány az elbeszélés (egyik) rendszeresen tematizálódó, fő alaphelyzete, perspektívát teremtő szemszöge.

A másik az az inkább csak refrénszerűen visszatérő pillanat, amikor Török Sophie nem sokkal Kazinczy halála után, 1831. október 27-én a bécsi Természettudományi Múzeum tetőtéri raktárában szembenéz azzal, amit a férje rá hagyott: Angelo Soliman kitömött testével. Az üvegezett szekrényben megtekinthető „preparátum strucctoll ágyékkötőben, fején strucctoll koronával állt, jobb lábával előrelépve, felemelt kezében lándzsával” (13.). A Kazinczy Ferenc élete és pályája ihlette történetek elbeszélésével párhuzamosan és azzal két kiemelt ponton keresztettedve fut Péterfy regényében Angelo Soliman élettörténete. Miként a széphalmi tematikus egység vagy a regmeci és ónodi család jelenetek, úgy Soliman kisebb részben a szicíliai Messinában, nagyjából Bécstől játszódo élete is fokozatosan, más részletekkel váltakozva, azokkal összefonódva bomlik ki. A „kitömött barbár” múzeumi képén kívül, amely újra meg újra kiindulópontul szolgál az elbeszélés nekirugaszkodásaihoz, a negyedik, hatodik, hetedik, kilencedik és tizenegyedik fejezetben van szétterítve a Solimanra vonatkozó cselekményanyag, amely – mint a regény ismertetéseiből és a Péterfyvel készült számtalan interjúból tudható – részben hiteles forrásokból származik. A recepcióból ismert tény az is, hogy a regény megírása előtt Péterfy az interneten is közzétett doktori disszertációban dolgozta fel mindazt, amit a történelmi források és életrajzok alapján Solimanról kinyomozott.

Bár az ő tudományos és szépírói vállalkozása előtt itthon csak elenyészően kevesen tudhattak valamit arról, ki volt Angelo Soliman (1721–1796), Bécsben elevenen őrizték emlékeit dokumentumok és legendák, és kuriózumként olyan írók is megőrkítették alakját, mint Musil vagy Herzmanovsky-Orlando. 2011/12-ben a Karlsplatzon található „Wien Museum”-ban kiállítást szenteltek neki. Innen is tudni lehetett, hogy a 18. században az afrikai születésű Soliman, az első Európán kívüli, fekete bőrű bécsi „bevándorló” előbb Liechtenstein herceg kamarásaként, udvarhölgyek játékszereként, egzotikus különlegességként, majd óriási kártyanyeresége révén háztulajdonos bécsi magánzölként és felvilágosult, szabadkőműves tudósok egyenrangú, megbecsült társaként fantasztikus pályát futott be, amelyet halála után azzal tetézt a morbid sors és a felvilágosult európai civilizáció, hogy holttestét megnyúzták, preparált bőrét kitömték, és a „vadember” példányá-

ként mint kiállítási tárgyat mutogatták a császári „Naturalienkabinetben”. 1806-ban távolították el innen, mégpedig, mint Péterfy regénye sugallja, a tetőtéri raktárba, ezért Török Sophie 1831-ben már itt találja, a többi tárlóban „sorakozó sűrű meteoritok, mamutsontok, óriáscsigák és az üvegszemükkel bambán álldogáló, kitömött egzotikus állatok” (13.) között. Azt már csak más forrásból tudhatjuk, hogy 1848-ban a bécsi októberi forradalom idején elégett Soliman mumifikált és ekkorra már valószínűleg szétesni készülő porhüvelye.

A *Kitömött barbár* koncepcionális *punctum saliens* Kazinczy és Soliman találkozása; megismerkedésük 1786 őszén Bécsben, a „Freyungon”, Soliman lakásán. Kazinczy, aki későbbi apósának, Török grófnak a beavatása révén ekkor már tagja volt a kassai szabadkőműves páholyoknak, tudta Solimanról, hogy ő is szabadkőműves – „Elképzelhetetlen volt, hogy éppen ő ne legyen tagja egy olyan titkos társaságnak, amelynek a legfontosabb funkciója pontosan az volt, hogy a gyűlöletes régi világ kötelező előítéletei nélkül lehessen élni benne – és ezért a szabadkőművességről kezdtünk beszélgetni.” (101.)

A többes szám első személyű igealak idézete megfelelő alkalomnak tűnik, hogy a gondolatmenetet félig-meddig megszakítva, de egyben új megvilágításba helyezve kiterjék itt a regény egyik legfontosabb és egyben legproblematikusabb sajátosságára. Az elbeszélés szemszögéről van szó, amely a fikció szerint Török Sophie-é. Ő az, aki a regény első mondatában, a bécsi Természettudományi Múzeum tetőtéri raktárában állva („Ahogy álltam...”) 1831 őszén egyes szám első személyben beszélni kezd, és aki mindvégig ebből a pozícióból idézi fel a saját maga, Kazinczy és Soliman hol külön szálakon haladó, hol összekapcsolódó történetét.

Ez az én-elbeszélés hosszú szakaszokon át teljes képtelenség. Olyannyira az, illetve a gyakorlatban ilyenkor olyannyira felülkerekedik rajta egy látens kívülálló harmadik személyű elbeszélése, hogy az én-elbeszélés fikciójáról akár meg is feledkezhet az olvasó, és így már eszébe se jut föltenni magában a kérdést, honnan tudja mindezt Török Sophie. Honnan „tudja” például novellisztikus kidolgozottsággal, hogy mialatt ő jegyben járt egy emigráns francia márkival, távollétében mi minden történt azon a félixfürdői nyaraláson, ahol Ferencet össze akarták boronálni báró Antalóczynéval, és ahol – más hasonlóan mellesleg, anekdotikus események mellett – „egy tűzérkapitány azzal szórakozott, hogy valahányszor megpillantotta Antóniát (Dienes szíve választottját), ruhástól belevetette magát a vízbe...” stb. (230.)

Török Sophie „monológja” ráadásul újra meg újra terjedelmes idézet, mégpedig annak az idézete, amit férje a kolerajárvány idején, nem sokkal halála előtt kezd elmondani neki. A negyedik fejezetben azt mondja neki Ferenc: „Van egy ember, akiről sose meséltem még neked. Még nem meséltem a legfontosabb emberről az életemben. Még nem meséltem Angelo Solimanról.” (86.) És nem sokkal később: „Nagy levegőt vett és beszélni kezdett” (96.). A Soliman élettörténetéről szóló hosszú szakaszokat, többek közt a negyedik, hatodik és kilencedik fejezetben, mint közbeszólásokból kiderül („Az utóbbi két napban, amióta Angelo Soliman történetét mesélte”, 287., „Angelo... – folytatta Ferenc a történetet”, 295.), elviven Kazinczy mondja el Török Sophie-nak úgy, hogy ő több hónappal később szóról szóra fel tudja idézni elbeszélését, ami már önmagában is teljesen irreális – hacsak nem arról volna szó, hogy Török Sophie saját szavaival újraírja magában, amire emlékszik, ennek azonban semmi nyoma. De nem kevésbé irreális az is, hogy a szöveg rendszeres sugalmazásai szerint Kazinczy olyan pontosan, olyan alaposan, olyannyira belülről ismeri Soliman történetét, mintha ő maga élte volna át. Vajon milyen címen tulajdoníthatunk Kazinczynak olyan tudást, amelyből ilyen – tetszés szerint kiragadott – mondatok következnek, Sophie utólagos tolmácsolásában: „Mégpaskolta Angelo fenekét, ugyan már, ő (ti. Stegernné) csak egy barát. Aztán megint rávetette magát, összeharapdálta, végigcsókolta tetőtől talpig. Kábultan heverték másnap délelőttig, amíg be nem süttött a szo-

bába az októberi napfény.” De érdemes a folytatást is idézni, hogy egyértelműen kiderüljön, valójában ki beszél itt: „Mielőtt a férfi visszaindult volna a Liechtenstein-palotába, az asszony magához húzta a kapuban, megint a nyakába harapott, amíg Angelo fel nem álltott fájdalomban, aztán elégedetten nézett körül a sétálóktól nyüzsgő utcán, és gúnyosan figyelte, ahogy a közönyt színlelő bécsiek összesúgnak, milyen szégyentelenül viselkedik a néger és a zsidó” (196–197.). Akármilyen sokat beszélgetett is később, barátságuk idején – állítólag! – a két szabaddkőműves, annak nincs nyoma, hogy Soliman részletesen elmesélte volna életét és szexuális élményeit a harmincnyolc évvel fiatalabb Kazinczynak.

Az olvasó mindamellettt valószínűleg kedvtelve, élvezettel olvassa ezt az érzékeny megírt, bizarr élettörténetet, miként a Kazinczyékról és a Törökekről szóló szakaszokat is, és nyilván nem kíváncsi rá különösebben, hogy poétikai szempontból mennyire hiteles és következetes az elbeszélés mód. Annál is inkább, mert Sophie elbeszélő szemszöge, az a bizonyos kiinduló helyzet, amelyből fokozatosan kibontakoznak a hosszú évtizedekre visszanyúló előzmények, korlátozott keretek között jól működik. Lehetővé teszi és igazolja többek közt az emlékező-retrospektív szerkesztésmódot, amely újra meg újra színre lépteti magát az emlékező tudatot is. Ez a tudat ugyanakkor rendszeresen és motiválatlanul el is tűnik, és lényegében semleges, személytelen heterodiegetikus elbeszélőnek adja át a helyét, olyan hangnak, amely kívül van a regényvilágon.

Formai szempontból leplezi ezeket a töréseket a regény nyelve, amely teljesen egynemű, tekintet nélkül arra, ki beszél: Sophie, Kazinczy vagy éppenséggel ez a bizonyos azonosíthatatlan kívülálló elbeszélő. Ez a nyelv a mai irodalmi nyelv, annak egy közmegegyezésesen választékos, érzékletes, elegáns, kifinomult, analitikus stílusformája. Lényegében egy feltételezett mai elbeszélő szemszögét, beszédmódját és világszemléletét érvényesíti Sophie és Kazinczy kifejezésmódjában is, mindkettőjükében egyformán, és nemcsak nyelvi szempontból, hanem a velük történetek értelmezésében is. Vagyis a *Kitömött barbár* mentes minden nyelvi archaizálástól, és világának horizontja reflektálatlanul anakronisztikus, miközben bőven merít a hiteles korabeli forrásokból.

Egyes kritikuskok szóvá tették, hogy Kazinczy beszédmódjában nyoma sincs irodalmi szövegei és levelei „fentebb stíljének”, ami azért is kifogásolható, mert Kazinczy alakját, életművét elsősorban éppen a magyar nyelv megújítása fémjelzi. Ez egyrészt igaz, másrészt irreleváns elvárás Péterfy regényével szemben, mert az nyelvi megformáltságát tekintve, többé-kevésbé összhangban kultúratudományos problematikájával, elsőrendűen kortárs perspektívát tart szem előtt.

Figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy a nyelvújítás témáját a regény hogyan próbálta meg mégis megszólaltatni. Sophie beszél arról, hogy a börtönévek után Kazinczy úgy érezte: „sorsa nem elég magasrendű ahhoz, hogy irodalom válhasson belőle, s a nyelv, amelyen ír, nem elég ahhoz, hogy megemelje... Ez a táj és ez a nép még nem érett meg a leírásra. Ez az ország nincs kész, és a nyelv, amellyel le lehetne írni, az sincs kész” (63–64.). Hogy fölébe kerekedhessen azoknak, akik bebörtönözték, és akik félkész, barbár állapotban tartják az országot, el akarja venni tőlük a nyelvet, és „otthagyni őket hebegő barbároként bárdolatlanságuk mocsarában. Elvenni tőlük valami olyasmit, amiről nem is gondolták volna, hogy fegyverré válhat; elvenni tőlük a nyelvet, amelyen beszélnek, átalakítani, kicserélni és leírni őket vele” (65.). Hogy elvehessük, előbb el kell készülnünk a nyelvvel, amellyel el akarjuk beszélni a dolgokat. És aztán, ha elveszük tőlük a nyelvet, „akkor ők nincsenek többé. Megszűnnek létezni... A saját nyelvük, amelyben tegnap még otthon voltak, egyszerre idegenné lesz körülöttük, és ott maradnak hebegve-habogva” (67.). Ők lesznek barbárok, nem mi, akik az ő szemükben most még azok vagyunk.

Furcsa, elvont, kortársi, kultúratudományos színezetű és kissé zavaros értelmezése ez a nyelvújításnak. Kitől akarja elvenni Kazinczy a nyelvet? A Dienes- és Pepi-féle megyei uraktól? A császári adminisztráció embereitől? Mit birtokolnak ezek, amit, ha elveszi tő-

lük, „kihúzza alóluk a szőnyeget” (67.)? Korábban még arról beszél Sophie, hogy a fordítás volt Ferenc mindene: „hogy előbb megtanulja ő is és az ország is, hogy csinálják azok, akik a dolgok közepében élnek” (63.): Gessner, Goethe, Sterne, Klopstock, Wieland. De azzal, hogy lefordítja őket, mit vesz el a rendőröktől, akikről fél? Nyilván arról van itt szó inkább, hogy a szavak jelentését kell megváltoztatni, illetve bizonyos jelentések számára idegen mintára szavakat kell alkotni. És ha lesz majd egy megújított nyelv, azzal jobban le lehet írni az országot és azokat a gazembereket, akik tönkreteszik a Kazinczy-félék életét. Mindezt persze Sophie mondja el a „nyelvújításról”, tekinthetnénk tehát az ő szubjektív és ezért kérdéses értelmezésének, de sem az ő, sem a férje szövegére vonatkozóan nem találjuk nyomát relativizáló eljárásoknak.

Ennek kapcsán ismét és még nagyobb nyomatékkal vetődhet fel az a magyarázat, hogy bár Kazinczynak hívják az egyik főszereplőt, és története sok tekintetben emlékeztet történeti modelljére, valójában fiktív regényhőssel van dolgunk, akinek saját külön élete van. Az ő nyelvújítása nem azonos a *Tövisek és virágok* szerzőjének törekvéseivel, korszakalkotó irodalomszervező tevékenységről, az egész országot behálózó levelezésről itt nincs szó, és különös módon még a hat és fél éves fogság is eléggé háttérbe szorul: közvetve szó van róla ugyan, de a börtönélményekről magukról hallgat Péterfy Kazinczyja, pedig az „igazi” azokról írta talán legnagyobb művét. „Harminc éven át nem írt, nem beszélt sem a börtönről, sem arról, ami a börtön előtt, harmincöt éves koráig történt” (60.), mondja Sophie arról a személyről, akiben az olvasó a *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója* szerzőjét azonosítaná. Mivel ez végképp nem felel meg a „valóságnak”, egyértelmű, hogy ez a Kazinczy nem az a Kazinczy.

Alátámasztja ezt a regény fináléja, az a „csattanó”, amire Kazinczy végső nagy elbeszélése kezdettől fogva ki van hegyezve („nyomja valami a lelkem, valami, amit el kell mondanom neked... Már réges-régen el kellett volna mondanom, le kellett volna írnom... de képtelen voltam rá”, 85–85.; „ezzel nincs vége, Sophie, és ami most következik, amiatt kellett elmesélnem ezt az egészet”, 361.). 1796 novemberében obrowiczi börtönéből kocsi-val Bécsbe viszik, ahol a Burg egy kocsiszínjében közlik vele, hogy Angelo Soliman órá hagyta a bőrét. Megnyúzták, a belső szerveit eltávolították, és bőrét barátjára hagyta, akinek alá kell írnia egy okmányt, miszerint lemond örökségéről az államkincstár és a Természettudományi Múzeum javára. Miután jelen lévő két korábbi ismerősétől megtudja, hogyan teltek Soliman utolsó évei, visszaviszik börtönébe.

Ez az egyszerre abszurd és horrorisztikus befejezés Kazinczy és Soliman tíz évvel előbbi megismerkedési jelenetének az ellenpontja. Míg első találkozásukról és ez alkalomból Solimanról általában is megemlékezik a *Pályám emlékezete*, a fenti közjátékról nincs semmilyen adat, az nyilvánvalóan a regényes fantázia terméke. Eléggé valószínűtlen mindenestre, hogy a szigorúan őrzött összeesküvő iránt olyan előzékenyek a császári hatóságok, hogy a pusztá aláírásáért Bécsbe viszik. Péterfynek azonban regénye koncepciója szerint arra volt szüksége, hogy a két férfi barátságát, szoros összetartozását drámaian felnagyítsa, tekintet nélkül a forrásokra. Többször is elhangzik Kazinczyja szájából, hogy Angelo Soliman a legfontosabb ember volt életében. Bár a levelezésben több találkozásuknak is nyoma van, az itt neki tulajdonított központi szerep, az a trauma, amelynek következtében Kazinczy a halála előtti pillanatokig még a feleségének sem tud Solimanról és megnyúzott, kitömött testéről beszélni, a regénykoncepció tartópillére. Ha hisszük, ha nem.

Azáltal válik azzá, hogy Péterfy Kazinczyt, sőt Sophie-t is a „barbár” Soliman sorsának részesévé teszi. Az egzotikus vademberként, sőt vadállatként kezelt barát megnyúzott tetemének látványa önmagában is épp eléggé sokkoló lehetett, de a traumához hozzájárul, hogy Kazinczynak magának is viselnie kellett a barbárság stigmáját. Ennek fő jelképes hordozója a két Graben-jelenet. Először még gyermekkorában, apja társaságában alázták meg a Grabenen a bécsiek, amikor magyaros öltözetük, az apa kurucos módra

prémme szegett süvege miatt kigúnyolták és *barbár magyaroknak* bélyegezték őket. Ferencet „a barbárság vádja azért érinthette olyan fájón, mert maga is saját barbárságától rettegett a legjobban... ekkor határozhatta el, hogy azt az elviselhetetlen megalázottságot, amelyet az alacsonyabbrendűsége okoz, nem úgy fogja legyőzni, hogy külsőleg a németekhez hasonul, hanem azzal, hogy belülről szünteti meg azt az ürességet, amitől fogást találhat rajta a megvetés...” (239.).

A következő alkalommal 1791-ben Solimannal sétál Kazinczy a Grabenen. „Apám süvege volt a fejemen, oldalamon kuruc őseim kardja... Én akkor már ugyancsak elhagytam a német divat szerinti ruhákat, azzal a daccal öltöttem fel őseim öltözetét, hogy hadd szörnyülködjenek csak a keleti vademberen... Soliman meg is kérdezi tőle: Ferenc... melyikünket néznek barbárabbnak?” (354.).

Kazinczyt és Solimant származásukból eredő idegenségük élménye hozza közös nevezőre. A regénynek ez az érezhetően hangsúlyosnak szánt tendenciája a tudatos anakronizmusok közé tartozik, és jól illeszkedik a mai politikai közbeszédbe. A recenziók egy része ezért is ünnepelte a könyvet. Nem árt azonban figyelembe venni, hogy bár a faji diszkrimináció az érintettek számára annak idején ugyanolyan fájdalmas lehetett, mint manapság, a 18. századi bécsiek viselkedését még aligha lehet a mai jogvédő normák szerint megítélni.

Kazinczy idegenség-élményében számomra fontosabbnak tűnik az, amit a fentebb már idézett mondat így fejez ki: „(...) a barbárság vádja azért érinthette olyan fájón, mert maga is saját barbárságától rettegett a legjobban.” Ismerős magyar (és ki tudja még, hányféle periférikus kismemzeti) tapasztalat ez mindmáig. Közös tapasztalata lehetett ez mind a történeti Kazinczynak, mind a Péterfy-féle változatának. Lényeges különbségnek látszik azonban, hogy míg az igazi Kazinczy művét úgy tartjuk számon – és valamennyire talán maga Kazinczy is így élte át –, mint sikert a barbárság elleni küzdelemben, Péterfy hőse kudarcot vall. Kis Weimart akart teremteni legalább a saját otthonában, kitartó buzgalommal fáradozott Sophie-val, hogy a német és angol polgári regényhősök életét éljék a keleti magyar végeken – hogy közben polgári író is volt-e, ez homályban marad, sőt Sophie szerint, ugyebár, nem írt semmit –, de lassan mindent elvitt, tönkretett, agyonnyomott a barbár környezetet, és végül még önmaguk előtt is neveltségessé váltak. Mikor leesik a szalon faláról Schiller özvegyének képe: „(...) sikerült megpillantanunk magunkat kívülről, annak a publikumnak a szemével, akik előtt egész eddigi életünket játszottuk... és fuldokolva, könnyezve nevetni kezdtünk...” (374.).

Kicsit úgy van ezzel és más hasonló mondatokkal az olvasó, mint az elbeszélő hanggal: érzéki leírásokban, megragadó jelenetekben, hatásos, szaftos részletekben olyan gazdag a könyv, hogy hajlamos elsiklani bizonyos ellentmondások és homályok felett. Esetleg nem tesz fel olyan fontos kérdéseket, hogy miféle publikumról is van szó itt? Kinek játszottak? Csak színjáték volt az egész? Esetleg más mintát kellett volna követniük? „Charlotte-nak – mondja magában Sophie – sosem tudtam megbocsátani se a kalapot, se a düledt szemeket, és legfőképpen azt, hogy Ferenc mindenféle hasonlóságot talált közöttünk” (372.).

APROPÓ, KAZINCZY!

Péterfy Gergely: Kitömött barbár

Péterfy Gergely új könyve többféle hagyományhoz kapcsolódik: egyszerre olvasható a kortárs történelmi regények kontextusában, illetve ragaszkodva egyik főhősének kitüntetett pozíciójához: Kazinczy-regényként is. Ez utóbbi lehetőség műfaji szempontból is heterogén szövegvilágot nyit meg; a Kazinczy-életmű és -életút nemcsak irodalomtörténeti, nyelvtudományi monográfiák, tanulmányok tárgya volt, de írtak róla nagy hatású esszét (például Németh László vagy Halász Gábor), drámát (Babits Mihály, Borbély Szilárd), elbeszélést (Márai Sándor) s felejthetetlen mellék (?) szerepet játszott Weöres *Psychéjében*. A regény éppen ezért nem csupán a kortárs kritika figyelmére tarthat számot, hanem a (többek között) 18–19. század irodalomtörténetével foglalkozó kutatókéra is. Megítélésem szerint az eddig olvasható/hallható,¹ hasonló típusú reakciók rendkívül mértéktartók voltak. Kiindulópontjuk korántsem valamiféle „pozitívista hevület”:² nem kívánták helyesbíteni a regényben formálódó Kazinczy-képet, s csak az utalás szintjén említették a Kazinczy-biográfiának a regénytől eltérő eseményeit, illetve a Kazinczy-kritikai kiadás kapcsán megfogalmazódó újabb eredményeket. Elismerem azonban, hogy a kortárs kritika vagy éppen a szerző szempontjából tekintve még így is lehet ebben hozzáállásban valami bosszantóan tudálékos. Joseph Addison³ örökbecsű mondását idézve olyan ez, mint amikor valaki azt bizonygatja, hogy Vergilius olvasásából azzal merítette a legnagyobb élvezetet, hogy Aeneas hajóútját végigkövette a térképen. Ugyanakkor a háttérszövegek *viszonylag* részletesebb ismerete (hangsúlyozottan nem „többlettudásról” beszélék) aligha eliminálható az olvasás során. Egyetértek Szilágyi Mártonnal, aki abban látja a feltételezhető alapszövegektől való eltérések, kihagyások jelentőségét, hogy azok láthatóvá teszik a regény szövegét szervező koncepciót.⁴

Ettől függetlenül: éppen egy Kazinczy-regény esetében nem könnyű megvalósítani a fent említett „mértéktartást”, s Péterfy Gergely valószínűleg jól érzékeli e „speciális” olvasók fokozott érzékenységét. Ennek okát részben abban látom, hogy a 18–19. század irodalomtörténetével foglalkozók óhatatlanul „Kazinczy-kutatók” is egyben. S itt alapvetően nem a Kazinczy-líra vagy a Kazinczy-fordítások részletes ismeretére gondolok, hanem a szerző autobiografikus írásaira: Kazinczy most már huszonöt kötetnyire bővült, egyenként félszáz oldalnyi levelezésére, önéletrajzi és önéletrajzi jellegű írásaira, jegyzeteire. A corpus immár a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhető. Ennek lehetőségét teremtette meg a Váczy-féle levelezés-kiadás digitalizálása, illetve az önéletrajzi írások kritikai kiadása. E szövegek történeti forrásértéke a 19. század közepe (elsősorban Toldy Ferenc Kazinczy-monográfiája) óta vitathatatlan, ám a referenciális olvasásmód egyeduralmát épp az utóbbi

¹ Szilágyi Márton: Egy preparátum titkos élete. *Kalligram*, 2014. október, 91–100. ÉS-kvartett, Péterfy Gergely: *Kitömött barbár*. Károlyi Csaba beszélgetőtársai: Gács Anna, Margócsy István, Visy Beatrix. Lásd Margócsy István véleményét. <https://www.youtube.com/watch?v=EHUtEs3LcKk>

² Vö. a Péterfy Gergellyel készült beszélgetést: Átéltetvé tenni a történetet. <http://kulter.hu/2015/01/atelhetove-tenni-a-tortenetet/>

³ Joseph Addison: Az ízlésről. Ford. Hárs György Péter. *Janus*, 1987/ősz, 12.

⁴ Szilágyi, 100.

évtizedben váltották fel a narratív konstrukciók, az emlékezet működésére koncentráló és a különböző szövegváltozatok iránt érdeklődő értelmezések.⁵ Valószínűnek tartom azonban, hogy az olvasás fáradhatatlan, folyamatos önkorlátozásra kényszerülő aszkrétai sem tudtak teljesen ellenállni e rendkívül erős írások sodró lendületének. S amikor ez megtörténik, akkor – Németh László egykori javaslatát idézve – e szövegek *regényként* is olvashatóvá válnak. Archaikus nyelvezet és szerteágazó utalásrendszere miatt azonban e szöveganyag *mindaddig* egy exkluzív csoport kedvelt olvasmánya maradt. Ugyanakkor a megformáltság módja, illetve hiánya (a variációk magas száma, a szövegek töredék-jellege) kifejezetten szükségessé teszi az olvasó aktív közreműködését. Erős túlzással azt is mondhatnám, hogy aki kapcsolatba került ezekkel a szövegekkel, az „elképzelte” a maga Kazinczy-regényét.

Néhányan pedig meg is írták. Pontosabban túlléptek a „tények” és „fikció” ma már egyre halványuló, de azért még érzékelhető határvonalán. Jellemző módon olyan irodalomtörténészek is, akiknek az ilyesféle kalandozások – finoman fogalmazva – nem tartoztak a mindennapi gyakorlatukhoz. Szauder József például, a magyar felvilágosodás-kutatás egyik legnagyobb hatású mestere, nagyon sokat tett azért, hogy a Kazinczy-életmű a klasszikus műfaji minták, illetve a 18. századi német esztétika hatáspotenciálja mentén váljon értelmezhetővé. Ezzel párhuzamosan születtek azok a tanulmányai (az ötvenes és a hatvanas évek végén!), amelyek (persze nem minden előzmény nélkül) a Kazinczy-biográfia alapján, elsősorban a levelezés felhasználásával értelmezték a Kazinczy-lírárt és a fordításokat. Nem véletlen, hogy egyikük címe éppen a *fiktív próza* klasszikus darabját idézi fel: *A kassai „Érzelmeik iskolája”*.⁶ A második ilyen típusú tanulmányának főszereplőjévé Kazinczy mellett Döbrentei Gábor, Török Sophie, Kácsándy Zsuzsanna és Gyulay Lotti vált. Legutóbb Szabó Ágnes utalt a Szauder-írás szépprózába hajló hangvételére, „lélektani ihlettségére”, ugyanakkor a vele szemben megfogalmazható módszertani kételyekre. Mindemellett hatástörténete vitathatatlan.⁷ A levelezés alapján rekonstruált, közel húsz esztendeig tartó szerelmi sokszög-történet⁸ jelenti a biográfiai háttérét a széphalmi mester szerelmi tárgyú epigrammáinak. A történethez kapcsolódó (avagy a történetet illusztráló?!) „alapszöveget” pedig több mint tíz évvel később publikálta Szilágyi Ferenc,⁹ a kiváló filológus, aki ugyanezen források nyomán, erőteljes szerkesztői beavatkozással „alkotta meg” Kazinczy posztumusz, sosem-volt levéltregényét. Ugyancsak Szilágyi Ferenc volt az, aki a nyolcvanas évek közepén önálló kötetbe rendezte az addig csak kevesek számára hozzáférhető önéletrajzi írásokat.¹⁰ E szövegek nagy része önmagában is elégséges ahhoz, hogy megkérdőjelezze akár a Kazinczyhoz, akár a 18–19. század mindennapjaihoz kapcsolódó előfeltevéseinket.

A Péterfy-regény alapmotívumát jelentő Angelo Soliman-történet egyik változata akár a felvilágosodás eszmerendszerének illusztrációjára is felhasználható. A szerencsét megpillantó Kazinczy legyőzi a sötét arc/sötét lélek kapcsolatára vonatkozó fizionómiai előf-

⁵ Többek között: Bodrogi Ferenc Máté: *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012., Szabó Ágnes: *Az Erdélyi Levelek kánonban*. In: *klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*. Szerk. Dajkó Pál, Labády Gergely, Tiszatáj, Szeged, 2003. 109–132.; Czifra Mariann: *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*. Ráció Kiadó, Budapest, 2013.

⁶ Szauder József: *A kassai „Érzelmeik iskolája”*. In: *Uő: A romantika útján*. Szépirodalmi, Budapest, 1961. 90–115.

⁷ Szabó Ágnes: „S ezzel a fináléval ért véget a’ szép scéna”. Kazinczy Ferenc és Gyulay Lotti kapcsolatáról. In: *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Szerk. Debreceni Attila, Gönczy Monika. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 465.

⁸ Szauder József: *Veteris vestigia flammae*. (Kazinczy szerelme) In: *Uő: Az este és Az álom*. Szépirodalmi, Budapest, 1970. 347–433.

⁹ Kazinczy Ferenc: *Sophie*. Vál., szerk. Szilágyi Ferenc, Szépirodalmi, Budapest, 1984.

¹⁰ Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. S.a.r. Szilágyi Ferenc, Magvető, Budapest, 1987.

téleteket, s arra a következtetésre jut, hogy „lelkét úgy lelem fejrnek, mint arcát feketének”.¹¹ A történet másutt olvasható folytatása azonban az ész századának egyik botránja: „Megholt Angelo Solimann... Bőrét kitömték, 's a' figurát felültették a' kitömött elefánt-ra.”¹² Egyetlen jelenetbe sűrűsödnek tehát – Roland Mortier könyvének címét kölcsönözve – a felvilágosodás fényei és árnyai.¹³

A Kazinczy magánéletét érintő, hangsúlyozottan *nem* a nagyközönség számára készült történetváltozatok is megdöbbentő részletekkel szolgálnak. Mert vajon úgy képzeljük-e el két 19. századi finom hölgy találkozását, hogy egyikük lesántakurvázza a másikat, aki pedig cserében golyvás kurvának nevezi őt? Megírja-e egy XIX. századi úriember volt kedvesének, hogy szívesen feleségül venné lányát, amennyiben jelenlegi felesége elhalálozna? De mind élhetnének együtt is, nagy boldogságban?¹⁴

A Péterfy-regény *nem* idézi fel sem a kassai szalonélet, sem a kései szerelem részint Török Sophie által is ismert szcénáit. A fikció világának sajátos működését tekintve ez természetesen azt jelenti, hogy mindez *nem* is létezik. Amennyiben azonban *nem* tekintjük a regényvilág önállóságát veszélyeztető blaszfémiaának egy másik olvasat lehetőségét, akkor azt mondhatjuk, hogy a Kazinczy-életmű részletesebb ismerője számára árnyaltabbá válhat Sophie narrátori szerepe. Sophie *úgy* emlékszik a házasságára, ahogyan emlékezni *szeretne*. A házasság *előzményeinek* leírásakor ugyanakkor megtalálhatjuk a Kazinczy önéletírások egyik legbrutálisabb jelenetét, a Nagy Maris-történetet. De kezdjük egy kicsit távolabbról.

Kazinczy kései visszaemlékezése, a *Pályám emlékezete* címen ismert önéletrajz egyik variánsa közli a legismertebb változatát Kazinczy és gróf Török Sophie eljegyzésének.¹⁵ A kép látszólag idilli:

„Visszajővén estvéli sétálásunkból, a' két lánytestvér engem magamban hagyta. Még *nem* szóllok mondom magamban; ily scénákat az Istenek csak egyszer adnak az életnek; 's újra elmondván hogy *nem* szóllok, összekelcsolt karral egy commódhoz támaszkodám, midőn megnyillék az ajtóm, 's Sophie belépe.

Sophie, mondám, ki *nem* bontván karjaimat egymásból, 's helyemből ki *nem* mozdulván, jőjön csak ide. Ő *fel* *nem* akada a' szokatlanságon, melly ha testvéri viszonyunkban *nem* találna menséget, neveletlenségre mutatna, 's megállta előttem.

Édes Sophie, mondám, még mindég összekelcsolt karral, 's megtámaszkodva, ismer, 's engemet és a zavart mellyben házunk most áll; de *nem* ismeri lelkes és jó, bár megtévesztett anyámat is; végye mind ezt egygyüvé, 's mondja-meg nekem, össze köthetné e életét az én életemmel?

(...) A Sophie szemeiről épen ez a' *nem* készült vallás kapta-le a' hályogot; most érzé ő, hogy a' tegnap olta eránta mutatott meleg szánás valami egyéb vala. Összefutának lelkében a' barát', testvér', szerető' ideáji, 's azzal a tettetést *nem* ismerő lélekkel, melly neki *nem* eltanult, hanem természetből vett tulajdona, jön, 's megszóllít: Ferencz, 's hol fogunk lakni?“¹⁶

¹¹ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. S.a.r. Orbán László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. 601.

¹² I. m., 66.

¹³ Vö. Roland Mortier: *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Ford. Fázsy Anikó, Kormányos József. Gondolat, Budapest, 1983. 11–27.

¹⁴ Többek között ilyen részleteket közöl a Kazinczy-évfordulóra napvilágot látott válogatás-kötet. *Szenvedelmek, szenvedélyek. Kazinczy Ferenc magánvilága*. Vál., szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2009.

¹⁵ A variánsok összehasonlításáról részletesebben: Mezei Márta: *Kazinczy Ferenc lánykérésének története, több változatban*. Széphalom, 2006. 29–46.

¹⁶ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. I. k., 549–550.

Talán nem volt felesleges a hosszúságú idézet, hiszen így egyrészt képet kaphatunk Kazinczy visszaemlékezéseinek (a Péterfy-regénytől eltérő) nyelvi világáról, másrészt felfigyelhetünk az idill árnyoldalaira is. E variáció olvasásakor feltűnő lehet, hogy a Kazinczy-ház körül támadt, közelebről meg nem határozott zavart említi az elbeszélő, utalást tesz a „megtévesztett” anyára, s később az is világossá válik, hogy a lánykérés az ő beleegyezése nélkül történik, pontosabban *utólag* szerez róla tudomást.¹⁷

Ezek a homályos utalások egy ennél korábbi, nem a szélesebb publikum számára készült történetváltozathoz,¹⁸ illetve más típusú forrásokból érthető meg, amelynek hátterét és rövid összefoglalását Orbán László remek tanulmánya¹⁹ alapján idézem. 1803. november 19. és december 5. között Kazinczy súlyos beteg volt, néhány napig élet-halál között lebegett. Miután a halál veszedelmén túljutott, a lábadozó Kazinczyt a cselédek gondjaira bízta a család. December végén Kazinczy anyja átköltözött Érsemlyéből Alsóregmecre Kazinczy testvéréhez, Józsefhez, és tavaszig ott is maradt, hogy segítsen gyermekágyban fekvő menyének. Kazinczy mellett 1803–1804 telén csak egy inas, egy „éltes parasztasszony” és egy „15 esztendő, teljességgel nem szép, de igen alkalmas ’s eleven lelkű leány”, Nagy Maris marad. Kazinczy és a cselédlány között kialakul valamiféle bizalmas kapcsolat. A család (és részben a tággabb környezet) szexuális kapcsolatot feltételezett, és szégyenletes házasságtól tartott. A család érdeke az volt, hogy Kazinczy gazdagon nősüljön, és a hozományként nyert birtokra költözzön.

A történet különböző variációit elemző Orbán László nem a „valóságos múltban”, az „ahogy az történt”-ben keresi a különböző szövegek állításainak referenciáit, hanem Kazinczy önéletrajzi szövegeinek világán *belül*. Az egyik alapvető forrásszöveg prókatori hangütését az indokolja, hogy az elbeszélés kapcsolatba hozható Kazinczy testvérének, Józsefnek (a birtok megtartását célzó) mesterkedéseivel.²⁰ A cselédlánnyal való „vétkes társalkodás” lehetősége másként jelenik meg a különböző retorikai státusú, gyakran törlésjelekkel, áthúzásokkal teli szövegekben. Orbán László egy különösen problémás locust elemelve jegyzi meg: „Ez volt az a pont, ahol a dolgozat írója belátta, hogy Kazinczy önéletrajzaiból sohasem fogja megtudni, hogy mi is történt Kazinczy és Nagy Maris között.”²¹

Kellően hatásvadász átvezetéssel: ezt most Péterfy regényéből tudhatjuk meg. A Maris történetét közvetítő Sophie (Kazinczy visszaemlékezésével párhuzamosan)²² pontosan érzékeli a kettejük életének paradox összefonódást: „Az ő felbukkanása volt az az erő egy hatalmas játszmaiban, amely végleges és visszavonhatatlan döntések sorát indította el.” (374.) A cselédlány szisztematikus kínzása több ponton is párhuzamba állítható Kazinczy visszaemlékezéseivel, s mindkét variánsban elhangzik az anya szájából a fájdalmas mondat: „bárcsak leütötték volna Budán a fejedet.”²³ (376.) A legerőteljesebb eltérés Maris és Kazinczy feltételezett testi kapcsolatának lehetőségét érinti:

¹⁷ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. I. k., 548–550.

¹⁸ I. m., 132–133.

¹⁹ Orbán László: A Maris históriája. In: *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. I. k., 451.

²⁰ I. m., 451–452.

²¹ I. m., 461.

²² Kazinczy a tarthatatlan helyzet megoldásaként veti fel a házasság lehetőségét. „Láttam én, hogy az újabb keserítések ’s bántások újabb guttaütést okozhatnak, ’s elrémültem annak képzeletére, hogy akkor osztán úgy bánnak velem mint fél emberrel ’s el vala végezve, hogy megházasodom. De kit? hol? miként? – Nem tudtam elmémet senkin megnyugtatni.” Kazinczy, 132.

²³ Kazinczy, 131.

„....Ferenc azt mesélte, hogy hajnalban arra ébredt, hogy a feneketlen mélység, amelybe alkonyatkor zuhant, kiveti magából. Kinyitotta a szemét, megmozdult és megérezte az édes hús illatát: Nagy Maris hatalmas, aranyszínű mellei közt feküdt, s a lány combjai, fara és puha karjai egészen átfonták, körülvették. A lány, amint észrevette, hogy Ferenc felébredt, felrebbent, lefonódott róla és kapkodva felöltözött. Nem volt zavarban és nem mentegetőzött: talán úgy cselekedett, ahogy a macskáktól, kutyáktól vagy az akol állataitól látta. *Megfagyott volna az úr!* – mondta olyan egyszerűen és természetesen, mintha a tegnapi időjárásról beszélgetnének, miközben egy tál langyos kásával Ferenc mellé ült az ágy szélére, és egy púpozott kanállyal a beteg szájához emelt.” (381.)

Ha e részletet most visszavetítjük az önéletrajzi írások világára, akkor a Török Sophie narrátori közvetítésével elbeszélte variáció egyfajta lehetséges múlt, vagy ahogyan Szilágyi Márton nevezi: apokrif történet. Ha akarom: hozzájuk képest „végső válasz”, amely feloldja és megoldja a „vétkes társalkodás”-ban felsejülő alternatívákat. Kazinczy tehát Sophie-nak meséli el Maris és az ő „igaz” történetét. Nem írja meg soha, mert képtelen megírni, ahogy hallgat Angelo és a saját „igaz” történetéről is. Ha azonban az önéletrajzi írások variációit tekintjük kiindulópontnak, akkor a regénybeli Kazinczy éppen Sophie számára fogalmazza meg az őt a vád alól felmentő elbeszélést. A radikálisabb lehetőség: Sophie maga írja meg és hozza létre a számára megnyugtató változatot.

Az így megnyíló játéktér véleményem szerint sem nem felesleges, sem nem „titkolnivaló” értelmezési szempont. A Kazinczy-biográfia, illetve az önéletrajzi írások ismerete olyasfajta háttérként működhet, mint amilyen a Berzsenyi-versek olvasása során a mitológiai figurákra tett utalások, amelyek potenciálisan láthatóvá teszik az alak „egészt”. Bécsy Ágnes izgalmas elemzésére utalva: fel lehet-e idézni a *hazatérő* Odüsszeuszt anélkül, hogy el ne szabadulna a *vándor* képzete is?²⁴

Természetesen hosszan sorolhatnánk és értelmezhetnénk a regény és az önéletrajzi írások párhuzamát és divergenciáit, ám most csak egyet emelnék ki ezek közül: a Kazinczy-írások retorikai struktúrájának egyik jellegzetességét, a párhuzamos portrék gyakori alkalmazását. Míg az önéletrajzokban Dienes figurája és viselkedése jelenti a viszonyítási pontot Kazinczyhoz képest, addig a *Fogságom naplójában* Verseghy alakja tölt be hasonló funkciót. Péterfy regénye e párhuzamok át- és újrajrásaként is felfogható: Dienes diabolikus alakmásként, Angelo egyfajta tükörképnek jelenik meg a regényben.

Végezetül érdemes még utalnunk arra, hogy az önéletrajzi írások „archaikusabb” rétegének felfedezése sem az irodalomtörténeti, sem a szépirodalmi diskurzus szempontjából nem új keletű. A Maris történetét is elbeszélő szövegcsoporthoz például először a század elején kapott szélesebb nyilvánosságot, Váczy János Kazinczy-monográfiája²⁵ pedig már részletesen kitért rá az életrajzban. Nagyjából ezzel egy időben jelent meg Babitsnak *A literátor* című színműve, amely korántsem a nagyhatalmú irodalmi vezérnek állít emléket. A szituáció a fogság után bekövetkező magánéleti válsághoz kötődik, többek között éppen a Maris történetén keresztül. Fried István meglátása szerint Babits a témaválasztásával, s a válság-epizód dramatizálásával olyan századfordulós művészet-egzisztencia poétizálását végezte el, amely egzisztencia sorsában a meg nem értés, a környezeti félreértelmezés, az idegenség játszik bele, távolról még egy megszeliidített „elátkozott-költő”-vízió is felrémlik.²⁶ Ugyancsak eltér a „hagyományos” Kazinczy-képtől a Márai-novella, amely a fogság történetére játszik rá. *A feladat* a szabadulás, az utazás, majd az otthontalansággá váló

²⁴ Bécsy Ágnes: *„Halljuk, miket mond a lekötött kalóz...” Berzsenyi-versek elemzése*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 25.

²⁵ Váczy János: *Kazinczy Ferenc és kora. I. Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1915. 364–371.*

²⁶ Fried István: *Kazinczy Ferencről – mai szemmel*. Széphalom, 2003. 52.

otthon téridejében játszódik, s azt beszéli el, miként lehetetlenül el a 19. század első éveiben a hatalmi diskurzust tagadó beszédmód.²⁷

Azért idéztem fel (részben elfeledett) példákat, mert a Péterfy-regény az én olvasatomban nem csupán a Németh László-féle hagyománytól tér el, hanem a Babits- és részben Márai-kísérlet újraértelmezéseként és folytatásaként is felfogható. S minden esélye megvan rá, hogy ne csak „kísérletként” emlékezzenek rá.

²⁷ Fried István: A feladat. Egy Márai-novella világa. *Tiszatáj*, 1995/2, 47.

F E H É R R E N Á T Ó

HOMO SOVIETICUS POZSONY-ALSÓN

Pavel Vilikovský: Egy igazi ember története

„Ha veled beszélni akarok,
csak magamhoz fordulhatok,
sokmillió lángeszű egyéniség közt
egyetlen kispolgár a világon.”

(Weöres Sándor: Óda a kispolgárhoz)

Václav Havel *A kiszolgáltatottak hatalma* című esszéjében beszámol egy fűszeresről, aki kiteszi üzlete ablakába a központtól kapott táblát, melyen a *Világ proletárjai, egyesüljetek!* felirat olvasható. Havel hosszan elemzi, milyen megfontolások zajlottak le a fűszeresben, amikor kihelyezte a „dekorációt”: „Azért tette ki, mert tudja, ha boldogulni akar, tudomásul kell vennie, hogy ez is egyike annak az ezernyi »apróságnak«, melyek biztosítják, hogy viszonylag háborítatlanul, »a társadalommal összhangban« éljen.” Sokukra célozva, őket akár a maga „kárán” is felmentve írja később Havel ugyanitt, hogy „szerettek volna igazságban élni, de nem teheték (talán csak azért nem, mert a külső körülmények véletlen összejátszása folytán ez az ő esetükben tízszerre több elszántságot követelt volna, mint bárkitől azok közül, akik ezt megtették)”.¹ Nem lesz belőlük bezzeg-ember, nem lehet róluk partizánregényt írni, de ez nem jelenti azt, hogy mindegyikük gyenge gerincű kolla-

¹ Václav Havel: *A kiszolgáltatottak hatalma* (ford. F. Kováts Piroska), in: *Uő: A szabadság igazsága*, Kalligram, Budapest, 2012, 114–161., 150.

Fordította Garajszki Margit
Kalligram Kiadó
Budapest, 2014
224 oldal, 2990 Ft

boráns. Mert elveik is voltak, nem is akármilyen erejűek: családot akartak, biztonságban gyereket felnevelni és ezt kicsit sem kockáztatni, hanem gályázni, végezni az *aprómunkát* a mindennapokért. Vagy e naiv, idealista elképzeléssel szemben mégis Illyés Gyula már-már axiomatikus, a mentegető mérlegelést mellőző tétele a helytálló, és *mindenki szem a láncban?*

Arra a kérdésre, hogy a diktatúrában élő *átlagemberre* mint a rendszer apró fogaskerekére leselkedő felszabadító veszélyek és megpecsételő lehetőségek, kutyaszorítók, az ezekből származó belátható és nem belátható választások és státuszok milyen erkölcsi megítélés alá esnek az idő szerint és a rendszer esetleges bukása után, istenkísértés lenne választ kínálni. Mindenesetre Pavel Vilikovský regényének névtelen elbeszélője Havel fűszeresének alteregójaként tűnik fel a regény indulásakor. A bosszantóan didaktikus című *Egy igazi ember története* (talán még alcímnek is túlzás) valójában egy gyár gondnokának, a husáki normalizáció uniformizált kispolgárának naplója, egy sorsfordító időszak leirata egy új egyén „megszületésének” kilenc hónapjáról. A hatvanas–hetvenes évek fordulóján vagyunk, a prágai tavasz után, a visszarendeződés már lezárulóban, a konszolidáció épp megindulóban van. A főhős a mindennapok életet éli a pozsonyligetfalui lakótelep szolgálati lakásában feleségével, Editával és serdülő fiukkal, Zdenóval. A kizárások és átvilágítások után ő is párttag lett, mondván, „nem utasíthatom vissza, mert pont akkor politizálnék”. Nem elkötelezett pártkatoná, inkább apolitikus, a körülményekhez csendesen alkalmazkodó fickó. Mindezt a későbbi naplóbejegyzésekből tudjuk meg, ugyanis az elbeszélő negyvenedik, január közepén esedékes születésnapjára fiától naplót kap, miután azonban szerinte ez csak nagy emberek sportja, arra jut, hogy fia példaképként szeretne tekinteni rá. Annak leszünk tanúi, hogy a bizonyítási kényszer, a becsvágy és a kapuzárási pánik következményeként örvényleni kezdő élete miképpen is vesz új irányokat: „Mondom én, nem panaszkodom, csak néha jut eszembe, hogy ez minden?”

Vilikovský a naplóforma által intim viszonyt alakít ki a beszélő és az olvasó közt, ez azonban utóbbi részéről nem kötelék, hanem kukkolás – e metaolvasati lehetőség a befogadót akarata ellenére a korszak egy másik jellegzetes szereplőjévé, félig-meddig besúgóvá avatja. A szerző a központi figurát egyúttal a végletekig sematizálja is, még csak megszólíthatóvá sem kereszteli, a szóválasztások, a reakciók is prototipikusak. A regény nem is igazán kísérel meg mást, csupán használható történetet igyekszik kerekíteni a zinovjevi jellemzés köré: homo sovieticus, Pozsony-alsón. Ő maga a *szocialista embertípus*. Kulturális háttere mintha szegényes lenne, valójában átlagosnak tekinthető, bár színházba nem jár, könyveket nem olvas, érdeklődése az állami televízió adásaira korlátozódik, az újságot valószínűleg átlapozza. Az azonban így is otromba és főleg következtelen szerzői eszköz, hogy míg a külföldi neveket, szavakat (Eizenhauer, De Gaul, piceri/pidzéria, besseler/besszeller, Churchil/Csörscil – lásd előbb az eredeti, majd a magyarra fordított változatot) egytől-egyig rosszul írja, egyéb helyesírási hibája gyakorlatilag nincsen. A fordító, Garajszki Margit lelkiismeretesen végzi el ezeket a kényszerű szótörzításokat. Ezekről eltekintve az átültetés fókuszában sokkal inkább az egyre feszültebbé váló atmoszféra érdemi érzékelése kell, hogy álljon, miközben a lélektani folyamatok verbalizálódása során épp egy egyre ridegebb, steril regisztert kell fenntartani. Garajszki pedig remekel, mert ez akkor is nagy kihívást jelent, ha a naplóforma következtében egyetlen hangot kell csak rekonstruálni, és ha a történelmi tapasztalat ismerősége következtében nem egy sosemvolt világ, hanem reflexeiben és tárgyi környezetében nyomasztóan rokon millió lesz a regény terepe.

Vilikovský könyve egyébként a szintén Garajszki Margit ötletéből származó K4 középeurópai könyvsorozat első darabja, melynek keretében minden évben egyszerre jelenteti meg egy „visegrádi” szerző művét a négy ország egy-egy kiadója – Magyarországon a Kalligram a projekt illetékese. Olyan pillanatban indul ez a sorozat, amikor tagadhatatlanul látszik, hogy a visegrádi ethosz (pragmatikusabban szólva: a pólusképző akarat) jócskán megkopott, a tér-

ség politikájának tektonikus erői széttartanak. Mára nyilvánvaló az is, hogy e négy ország elmúlt negyedszázada, rendszerváltásuk, ezredfordulójuk, Európához való csatlakozásuk folyamata és mértéke, tehát posztszocialista tranzíciójuk, mintázataik és a térség közeljövőjét meghatározó geopolitikai tendenciákra adott válaszaik nem elhanyagolható mértékben térnek el. Egy ilyen feltételezhető korszakhatár bizonytalan, drámai pillanatában ez a könyvsorozat egyrészt görcsös ragaszkodással és naivitással, másrészt engesztelhetetlen elszántsággal vállalja a közép-európai identitás megkonstruálhatóságának és relevanciájának lehetőségét, illetve ennek akár a hiányok, a fehér foltok mentén, és nem utolsósorban a magaskultúra által történő újrafogalmazását. Már ha ez időszerű és elképzelhető egyáltalán. Persze ennek a Közép-Európa (rög)eszmének a holdudvarában intenzív és megújítható hagyományként Havel mellett mindenekelőtt Bibó és Czesław Miłosz strázsál.

Vilikovský egy igazi embere állandósul a szófordulataiban, közhelyeiben, melyek a kelletténél talán nyilvánvalóbban is igyekeznek megrajzolni személyiségét, folyton illetékeségének, önállóságának, életrevalóságának megléte hangsúlyozódik. Hiúság és öntérfia ez. Nagyhal akar lenni, nem balek: „üstökön kell ragadni a lehetőséget”, „megvan a magamhoz való eszem”. Ugyanilyen gyakran ismételtetett panel az „ahogy mondani szokás” – ebben egyrészt ott bujkál a szolgálalkú igazodás, másrészt a jól értesültség illúziója, vágya is. Erre, a befolyásosság ízére kap rá az elbeszélő az előléptetéssel, és ebből kinyerhető erőt és hatalmat viszont valójában – éppen jelentéktelenségénél fogva – csak a családja körében tudja aktivizálni, „ellenük” veti be. Macsó gondolkodásmódja, a nők lesajnálása, a családfeői státuszából egyenesen levezetett és elvárt tekintélyelv egyébként is meghatározó személyiségvonása. A „nők folyton pletykálnak”, és „nem értenek a politikához”, mondja felesége és anyja kapcsán, „egy béka, vagy inkább egy kotlós szemszögéből látják a világot”. Az ideálisnak tételezett férfiszerep eredetét is megmutatja: egy francia limonádéfilm részletét meséli el, mert persze egy ott megjegyzett mondat nemesedik életmottójává: „a nő a harcos öröme”. Ennek szellemében kezd viszonyt a V.-ként jelölt kolleginával, az üzem elvált, vadító Viktóriájával, ezáltal pedig nemcsak a munka frontján, de a magánéletben is fokozódik (ön)elégedettsége. V. számára azonban ez csupán érdeklődés, hiszen a főhős kérdkedő fontosságátudatának, izmosodó hiúságának legyeztetésével szerez útlevelet, és Jugoszlávián keresztül Olaszországba disszidál. Az amúgy lesajnáló akusztikájú *kádári keményen dolgozó kisember* husáki féltetvére a korszak sztereotip prudériáját is szemlélteti, amikor a trágár kifejezések elkerülésére reflektál (hiszen a napló alapvetően intellektuális fiának), valamint a szexualitásról is virágnyelven fogalmaz.

Mindezek tehát leginkább magánéleti, szociálpszichológiai vonatkozásai a figura személyiségének. A pozíció és a dominancia vágya rendszerfüggetlen tényezők, ám Vilikovskynál mindez igen erősen kontextualizálódik a pártállami bürokratikus és erkölcsi útvesztőben, hangsúlyozva az individuum életétől függetleníthetetlen, abból kizárhatatlan, autokratikus rendszer esetében oda akár be is tolakodó társadalmi vonatkozásokat. (A kádári Magyarország köztudomásúlag cizelláltabb, tehát ravaszabb logikával működött – az árnyalatnyi különbség gazdasági, történelmi, geopolitikai háttérének részletezésére ehelyütt se mód, se szükség nincsen.)

A szocializmus, ami tulajdonképpen porondját adja az *Egy igazi ember történetének*, paradox módon a bürokratikus nihilizmus rendszere. A kiüresedett, kiszáradt ideológia szellemében látszattműködés zajlik, ez minden szinten csupán az irányítási alapelvből nyilvánul meg, amit demokratikus centralizmusnak mondanak. A monolit államhatalom alatt, a közösség nevében fenntartott rendszert azonban éppen az önző egyéni érdekek álnok érvényesítése, személyes ambíciók jellemtelen beteljesítése határozza meg. Így a személyzeti Volga korrupciógyanús leselejtezése sem az üzem megrövidítése miatt zavarja az elbeszélőt, hanem mert azt nem ő szerezte meg. Személyes felelősségnek vagy szolidaritásnak nyoma sincs, itt az egyén végletekig számító: a főhős is sokszor visszatart,

rakosgat információkat zűrös ügyekről, hogy a megfelelő pillanatban csaphasson le másokra, ezáltal persze önmagát hozva helyzetbe. Ez is a paternalista hatalomtól eltanult logika, amit *A tanúból* is ismerünk: „Tudja, Pelikán elvtárs, egyszer majd kérni fogunk magától valamit”.

Aztán az elbeszélő Ikaroszként persze túl közel repül a Naphoz, alulmarad az aljas üzemi helyosztón, de apellál az Ondro fedőnevű állambiztonsági tiszt segítségére, akinek társadalmi kapcsolatként már korábban is beszámolt. Örülne, ha Ondro felhívná a kollégája figyelmét arra, hogy „kit tisztelhet a személyemben. Hogy részben én is szakmabeli vagyok.” A naplóból nem látszik semmilyen lelkiismereti reflexió arra vonatkozóan, hogy önként áll az állambiztonság szolgálatába (egyházi vonalon készülnek beszervezni), az viszont annál inkább, hogy a már-már patológikussá hatalmasodott hiúság, ez a lefelé húzó spirál a bennfentesség és a fölény fenntartását követeli meg bármi áron. „[A]z írás hiányozni fog” – vallja be a beszélő a bizalmas új feladat miatt értelemszerűen felfüggesztendő napló egyik utolsó jelentésében, kényszeredett mosolyt csalva a sokat sejtő olvasó arcára.

Az *Egy igazi ember története* drámai súlyát tehát nem a nyugodt élet reményében megkötött, mifelénk kádáriként emlegetett (megmérhető? könnyűnek található?) alku, hanem az ellennevelődés folyamata adja. A főhős valójában az adódó lehetőségek, az előléptetések által lesz egyre inkább átlagos, részvétlen, arctalan bürokrata, miközben magában (és a naplójában) mindezeket haladásnak könyveli el. Ami számára kiérdemelt sikernek tűnik, az valójában *mások életén* át vezet, valamint egyre szorosabb elköteleződés, korrumpálódás a poszttotalitárius diktatúrában. Képességeinek kamatoztatása valójában az öngazolás egy módja, de eközben életének keretei átrendeződnek, a mégoly halvány elvei is eltűnnek, elveszít minden viszonyítási pontot, a sodródást pedig csak gyorsítja a törtétes és az elbizakodottság, így a leépülést már nem is érzékeli. Első ránézésre jövedelmez a rendszer, ez azonban uzsorakölcsön.

A holnapután pedig ezúttal sem forradalmat, inkább tehetetlen, makulás, de talán mégsem a végleteleg igazságtalan, bársonyos rendszerváltásokat ígér.

A HIÁNY TÖRTÉNETEI

Anne Frank: Mesék és történetek a Hátsó traktusból

A berlini Madame Tussaud-panoptikum 2012-ben új szoborral gazdagodott. Ekkor került a kiállítás bábu közé Anne Frank figurája, ahogy íróasztala mellett ül és derűs mosollyal oldalra néz. Kezében toll, előtte a híres naplója kinyitva, az asztalon „kedvenc tárgyai”: egy korabeli, film- és színpadi sztárokról szóló magazin, valamint a *Tamás bátya kunyhója* kötete. A viaszbábu a berlini múzeum történelmi részlegében tekinthető meg, a kiállítás rendezőit pedig saját bevallásuk szerint az a cél vezérelte, hogy a látogatók – elsősorban a gyerekek – ne csak egy életidegen, történelemóra-szerű képet kapjanak a múlt e nevezetes személyéről, hanem valamiféle érzelmi kapcsolatba léphessenek Anne Frankkal. Emiatt aztán a készítő a naplóra, illetve más korabeli beszámolókra és fényképekre hagyatkoztak, valamint öt független szakértőt kértek fel, hogy ellenőrizzék, minden részlet a helyén van-e, a viaszbábu megfelel-e a történelmi hűség támasztotta követelményeknek.¹ Az „élethű” figura tulajdonképpen Anne két híres fényképét ötvözi, a kislány mindkettőnél asztalnál ül és a kamerába tekint, az egyik fotón pedig toll és füzet is van a kezében. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek korábbi, a bujkálást megelőző iskolai felvételek, tehát Anne képei, amelyek fő tevékenységét, az írást reprezentálják, és mindannyiunk kulturális memóriájába beleégtek, a rejtőzködés és a naplózás előtti, a gondtalan iskoláskort ábrázoló fotók. Ezek pedig paradox módon éppen a vizuális emlékezet hiányát példázák, vagyis azt, hogy kép és a szöveg közt időbeli csúszás van, a naplózó Annéről már nincsenek vizuális nyomok. Sőt, ha továbbgondoljuk a dolgot, Anne Frank figurája többszörösen is a hiányt reprezentálja, hiszen a holokausztmemlékezet egyik legfőbb szimbolikus figurájának naplója a holokauszt élményét megelőző szöveg, Anne későbbi sorsáról, bergeni-belseni haláláról csak másodkézbéli beszámolókból tudunk.

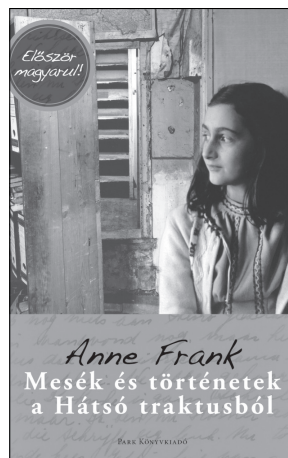
Anne Frank és naplója mégis a közvetlenség illúzióját kelti, ahogy viaszbábuja és a gondosan megválogatott részletek is a közvetlen érzelmi benyomást célozzák. Ám némiképp problematikus, ha belegondolunk, hogy a Madame Tussaud-féle panoptikumban lévő szobrok igen furcsa elegyet alkotnak, hiszen a kiállításon a történelmi alakok mellett korunkbe-

A szöveg a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Kate Katharina Ferguson: Image of a Young Girl: Madame Tussauds Unveils Anne Frank Wax Figure. *Spiegel Online*, 2012. March 09. <http://www.spiegel.de/international/germany/image-of-a-young-girl-madame-tussauds-unveils-anne-frank-wax-figure-a-820411.html> (letöltve: 2015. április 18).

Fordította Gera Judit
Park Kiadó
Budapest, 2014

288 oldal + képmelléklet, 3500 Ft

li politikusok, sztárok, sőt fikcionális figurák is helyet kapnak. Igencsak visszás hatást válthat ki a látogatóban Anne Frank szobra mondjuk Lady Gaga, Heidi Klum, Cristiano Ronaldo, sőt Shrek és Yoda mellett. Mi több, az Anne-figura kiállításakor az is vitát robbantott ki, hogy Annét egy szobányra helyezték el Hitler viaszszobrától (amely szintén heves ellenreakciókat váltott ki, még 2008-ban, a múzeum nyitása idején az egyik első látogató felháborodását kifejezendő lecsapta Hitler fejét).²

Anne Frank alakja tulajdonképpen a mai napig megtestesíti a holokausztemlékezet bizonyos jellegzetességeit. A család hajdani rejtekhelyét a háború után majdnem lebontották, és jórészt Otto Frank erőfeszítéseinek, valamint a napló egyre szélesebb körű ismertségének és sikerének köszönhetően sikerült megmenteni a pusztulástól, majd renoválni, hogy 1960-ban megnyithassa kapuját az Anne Frank-háznak nevezett múzeum, amely az évtizedek során a holland főváros egyik leghíresebb és legnépszerűbb látványosságává nőtte ki magát. A látogatók végigjárhatják a Frank és a Van Pelbs (a naplóban Van Daan) családok, valamint Fritz Pfeffer (Annénál Dussel) rejtekhelyéül szolgáló Hátsó traktus különböző helyiségeit. 2010 óta pedig már a múzeum honlapjáról online virtuális túra keretében is bebarangolhatjuk az egyes szobákat, és bizonyos tárgyakra kattintva rövid kommentárokat hallhatunk, részletek szólalnak meg a naplóból, korabeli felvételeket láthatunk, ismét csak a történelmi tapasztalat közvetlenségének illúzióját keltve.³ Anne Frank alakja és a Prinsengracht 263 alatti lakás nemcsak emlékezzethely, hanem kvázi fogyasztási és árucikk is egyben: a múzeum turisztikai látványosság, a napló a 20. század egyik legnagyobb példányszámban eladott könyvsikere, hogy a különböző feldolgozásokat ne is említsük. Az 1954-ben bemutatott amerikai színpadi feldolgozás hatalmas sikert aratott, jórészt ez alapján készült az 1959-es hollywoodi filmváltozat, amelyet számos újabb filmes és televíziós adaptáció követett (most készül egy újabb, animációs változat a neves izraeli rajzfilmes, David Polonsky rendezésében).⁴

A színdarab és a korai filmadaptáció szemléletmódja és sikertörténete nagyban befolyásolta az Anne Frank-emlékezetet, ugyanis a nagyközönség számára is „fogyaszthatóvá tették” Anne történetét: a kislány ezekben már inkább fiatal hölgyként, csupa szív és mindig vidám tündérré jelenik meg, aki a bujkálások közepette sem veszíti el optimizmusát és az emberi jóságba vetett hitét. Szerepét a filmben az akkor 21 éves (tehát az 1942–1944 közötti Annénál 8, illetve 6 évvel idősebb), némiképp Audrey Hepburnre emlékeztető színésznő, Millie Perkins játszotta, és a mozi melodramatikus jellege, megható befejezése erőteljesen meghatározta a későbbi Anne Frank-képet.⁵ Anne itt a letartóztatást megelőző percekben az emberek szeretetéről, valamint a lélek és a képzelet szabadságáról mesél fi-

² Madame Tussauds to Repair Beheaded Hitler. *NBCNews*, 2008. July 07. <http://www.nbcnews.com/id/25540602/#.VTIWYdysW-0> (letöltve: 2015. április 18).

³ <http://www.annefrank.org/en/Subsites/Home/Enter-the-3D-house/#/house/20/> (letöltve: 2015. április 18).

⁴ Vö. David Caspi: First Look. „Waltz With Bashir” Director’s Anne Frank Animation. *The Hollywood Reporter*, 2015. March 31. <http://www.hollywoodreporter.com/news/first-look-waltz-bashir-directors-785444> (letöltve: 2015. április 20).

⁵ A film címszerepére egyébként eredetileg Audrey Hepburnt kérték fel, állítólag maga Otto Frank is támogatta az ötletet, de a színésznő – aki 1929-ben, tehát ugyanabban az évben született, mint Anne Frank – nem vállalta, mert túl idősek tartotta magát a szerepre. Anne Frank utóéletével kapcsolatos kutakodásaim talán legmeglepőbb felfedezése egy nem túl széles körben elterjedt, de létező összeesküvés-elmélet, miszerint Audrey Hepburn *maga Anne Frank* lett volna, aki túlélve a háborút az USA-ba emigrált, és színészként vált híressé. A még az „átlagos” városi legendákhoz képest is gyenge lábakon álló tézis egyik legfőbb érve (az azonos életkoron és a némi külső hasonlóságon túl), hogy a félig holland származású Hepburn a háború alatt szintén Hollandiában élt, valamint (s ez köztudott) a színésznő nagy rajongója volt Anne naplójának, több nyilatkozatában is hangoztatta kettejük gondolkodásának, élményeinek hasonlóságát.

atal szerelmének, Peter Van Daannak (a szerelmi szál itt természetesen sokkal erőteljesebb, mint a naplóban olvasható félig-meddig kibontakozó kamaszrománc). A Broadway-darab és a film nyomán egy olyan Anne Frank lett a holokausztemlékezet emblémája, akinek nem mellékes ugyan a zsidó származása, de nem is hangsúlyos, mivel ő maga részben az egyetemes áldozati sorsot, részben pedig a minden körülmények között kitartó optimizmust, az emberi jószágba vetett hitet testesíti meg.⁶ A film hatására vált az Anne Frank-történet „jelmondatává” az a napló vége felé (az 1944. július 15-i bejegyzésben) szereplő rész, amelyben Anne kinyilvánítja: „még mindig hiszek az emberek lelki jóságában.”⁷ Mi több, a színdarabverzió végén a háború után a rejtékhelyükre visszatérő, a családból egyedül életben maradt Otto Frank a következőket mondja hallgatóságának: „Talán furcsán hangzik, ha azt mondom, hogy valaki boldog lehet egy koncentrációs táborban. De Anne boldog volt abban a holland táborban, ahová először vittek bennünket.”⁸ A koncentrációs tábor boldogságáról szóló meglehetősen koncepciózus betét a filmváltozatból már kimaradt, de a hollywoodi mozi is a darab ábrázolásmódját vitte tovább egy olyan Anne Frank-figurát megalapozva, aki a kvázi humanisztikus holokausztértelmezést testesíti meg. Ő az ártatlan gyermek, akinek elvesztése mindenképpen tragédia, de fennmaradt naplója és a szöveg megrázó művészi ereje révén paradox módon mégis győzelmet aratott a gyilkosai fölött, ahogy az emberiesség és a szeretet mindig győzedelmeskedni fog a háborún és az elnyomáson.

Valószínűleg nem véletlen, hogy Anne többek között azért is válhatott a korai holokausztemlékezet egyetemes szimbólumává, mert a hiány révén sorsát különböző értelmezésekkel lehetett feltölteni. Az Anne Frank-képet éppen a féligtudás jellemzi: ismerjük a naplót, ám a szöveg 1944. augusztus 1-jén véget ér, a többi néma csend, csak a későbbi beszámolókból, kutatásokból tudjuk, mi is lett Anne sorsa. Amit tudunk, az pedig nem éppen e korábbi narratívát erősíti. Az Annéval Bergen-Belsenben együtt raboskodó és a lány haldoklását közelről látó túlélők vallomásai finoman fogalmazva nem igazán a koncentrációs táborbeli boldogságot támasztják alá. Egy hajdani táborlakó társuk például így számolt be Anne és nővére utolsó napjairól: „A Frank lányok annyira lesoványodtak. Rettenetesen néztek ki. Voltak kisebb veszekedéseik a betegségek miatt, mert nyilvánvaló volt, hogy tífuszuk van... Olyan csontvázszerű volt az arcuk, csupa csont és bőr. Rettenetesen fáztak. A legrosszabb helyük volt a barakkban, alul, az ajtó mellett, amit állandóan nyitogattak. Állandóan hallottuk kiabálásukat, »csukd be az ajtót, csukd be az ajtót«, de a hangjuk minden nap egyre gyengébb lett. Látszott, hogy mindketten haldoklanak. A tífusz felismerhető tünetei jelentkeztek rajtuk – a lassú elsoványodás, egyfajta apátia, néha felélénkültek, míg végül olyan betegek lettek, hogy nem maradt semmi remény. És elérte őket a vég.”⁹

Az éhezve, fázva és szenvedések közepette haldokló Anne Frank képe sokkal győtrőbb, mint a letartóztatás előtt a képzelet szabadságáról és az emberekbe vetett bizalomról mesélő lányé – nem csodálkozhatunk rajta, hogy ez utóbbi vált populárisrá, és az emlékezet a mosolygó kislányt, a naplóját a képzeletbeli barátnőjének író, lassan felcseperedő

⁶ A darab és a film szerepéről az amerikai holokausztemlékezetben lásd: Allan Mintz: *Popular Culture and the Shaping of the Holocaust Memory in America*. University of Washington Press, Seattle and London, 2001, 17–20.

⁷ *Anne Frank naplója*. Ford.: Bernáth István. Park Könyvkiadó, Budapest, 2012, 299. Az angol változatban (és a filmben a mondat erőteljesebb): „In spite of everything I still believe that people are good at heart” („mindennek ellenére hiszem, hogy az emberek a szívük mélyén jók”).

⁸ Idézi: Alvin H. Rosenfeld: *Anne Frank és a holokauszt emlékezet jövője*. Ford.: Kunos Linda. In: Kovács Mónika (szerk.): *Holokauszt: történelem és emlékezet*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2005, 343–354, 345.

⁹ Rachel van Amerongen-Frankfooder beszámolóját idézi: Rosenfeld: i. m. 348–349.

ifjú hölgyet őrizte meg. A napló részint e hiányt működteti: a bujkálás Anne közvetítette részleges tapasztalata a közvetlenség illúzióját kelti, mintha a fiatal lány szövege révén élne tovább, s a napló „itt és mostja” bepillantást engedne a letartóztatás elől menekülő, normális életüket élni próbáló családok mindennapjaiba, akik nem tudják, amit mi igen: hogy hamarosan vége a naplónak, ahogy a Hátsó traktus közösségének is. Emiatt válhatott Anne szimbólummá és egyben árucikké is: a holokauszt áldozatainak naplóihoz gyakorta kapcsolódik az „adott nemzet Anne Frankja” címke – így aposztrofálhatta például a magyar származású, Itáliában élő Bruck Edith *Ki téged így szeret* című könyvét az 1964-es hazai kiadás fülszövege mint „az életben maradt Anne Frank naplóját”, vagy hasonlíthaták Anne Frankhoz a cseh Helga Weiss nemrég kiadott, a koncentrációs tábori élmények után közvetlenül, visszamenőleg megírt naplószerű feljegyzéseit.¹⁰ Sőt Anne Frank figuráját gyakran nemcsak adaptálták, hanem szimbolikusságát sokszor egészen direkt politikai célokra is felhasználták (így jelenhettek meg például a „palesztin Anne Frankok”, akiket a zsidó állam ugyanúgy üldöz, ahogy Annét hajdan a náci).¹¹ Ahogy az sem véletlen, hogy Anne Frank naplója a holokauszttagadók egyik kedvenc témája, akik időről időre próbálják bebizonyítani, hogy Anne szövege hamisítvány, tehát a holokauszt nem történt meg (a kettő közötti összefüggés lényege „természetesen” a tagadók paranoid összeesküvés-elméletében van, miszerint Anne Frank meghatározó története segítette legitimálni a holokauszt – szerintük kitalált – történetét).¹²

A napló népszerűségét és fontosságát jól érzékelteti a szöveget övező filológiai kérdések sora, valamint ezek újra és újra felemlegetése is. Mint köztudott, Anne Frank naplója az általunk ismert formájában nem azonos az eredetivel, ugyanis különböző naplótárgyak vannak, amelyeket többször szerkesztettek újra. Anne a bujkálás alatt kezdte írni a szöveget, amelynek jelen formájához egy fontos esemény is hozzájárult: 1944. március 29-én a Hátsó traktusban rejtőzködő társaság hallgatta a londoni emigránsadó, az Oranje Rádió egyik műsorát, amelyben a bemondó arra szólította fel a holland népet, hogy minél többen készítsenek feljegyzéseket, és őrizzék meg ezeket, mivel így a háború után számos emlék, hiteles tanúságtétel maradhat majd fenn. Maga Anne így számol be az eseményről a szövegében: „Erre persze mindnyájan nekem estek a napló miatt. Képzeld el, milyen érdekes volna, ha megjelentetnék egy regényt a Hátsó traktusról. Már a címe miatt is azt hinnék az emberek, hogy detektívregény.”¹³ Ezután Anne már a majdani kiadás reményében látott hozzá, hogy korábbi feljegyzéseit átszerkessze és újraírja. A világháborút köve-

¹⁰ Bruck Edith: *Ki téged így szeret*. Ford.: Székely Sándor. Európa, Budapest, 1964. Helga Weiss: *Helga naplója – Élet a koncentrációs táborban. Egy fiatal lány visszaemlékezései*. Ford.: Varga György. Alexandra, Pécs, 2013.

¹¹ Vö. Rosenfeld: i. m. 352–354. Néhány éve egy Hollandiában előbb graffitiként, majd pólokon megjelenő Anne Frank-ábrázolás váltott ki botrányt, amely Anne egyik közismert képét rajzolta újra. E képen a fiatal lány a palesztin ellenállókra jellemző kendőt, kefiát visel. A témával kapcsolatos vita két markáns álláspontját lásd: Vacy Vlazna: Palestine’s Anne Frank. *The Palestine Chronicle*, 2013. July 8. <http://www.palestinechronicle.com/palestines-anne-franks/>; Alvin H. Rosenfeld: Exploiting Anne Frank. The Most Tasteless T-shirt Ever. *The Weekly Standard*, 2008. June 23. <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/015/228xsaa.aspx> (mindkettő letöltve: 2015. április 18).

¹² Talán feleslegesnek tűnhet e téma említése, egészen addig, amíg valaki nem néz körül a magyar nyelvű internetoldalakon, ahol megdöbbenő, hogy mennyi fórumon merül fel az Anne Frank-napló hamissága (sokszor a művet szellemesnek gondolt „sci-fi” műfajmegjelöléssel illetve). Mint ismeretes, az egyik legfőbb érv a napló hitelességét megkérdőjelezendő, hogy a szöveget (legalábbis több holokauszttagadó szerint) golyóstollal írták, amely abban az időben még nem terjedt el. Valójában a naplónak néhány lapján találhatóak csak golyóstollbeírások, amelyek bizonyíthatóan későbből, Otto Franktól származnak.

¹³ *Anne Frank naplója*. 221.

tően az egyedüli túlélő, Otto Frank a család barátjától és bujkálásbeli segítőjétől, Miep Giestől megkapta Anne feljegyzéseit és a napló két változatát: az eredetileg írott szöveget, valamint az Anne által 1944. március 29. után írt és átírt feljegyzéseket (ezeket a napló szakirodalma általában A és B változatoknak hívja). Bizonyos események lényegében két változatban is megvannak (köztük legtöbbször nincs túl nagy különbség), mások (az 1942 novemberre és 1943 decembere közötti rész) csak a második verzióban maradtak fenn. A napló publikált formája már Otto Frank szerkesztői munkájának eredménye, aki az említett két szöveg-halmazból egységes, végső könyvet hozott létre (ezt C változat névvel szokás jelölni). Ez 1947-ben jelent meg hollandul,¹⁴ majd ezt fordították le különböző nyelvekre olykor szintén kisebb-nagyobb változtatásokkal (a német kiadásból például kihagytak bizonyos, a helyi olvasók érzékenységét esetleg sértő részeket). Sokáig élt a legenda, amely szerint Otto Frank erősen cenzúrázta lánya szövegét, fontos elemeket hagyott ki belőle, és olykor önkényesen átírta azt. Mindezt az 1980-as években megjelent kritikai kiadás némiképp cáfolta: az apa valóban kihúzott néhány szakaszt a szövegből, ezek azonban messze nem annyira jelentősek (jórészt Anne édesanyját nem túl kedvező színben felmutató sorok vagy a kislánnyal kapcsolatos intimebb részek). A későbbiekben létrejött egy, a kimaradt részeket is tartalmazó szöveg, ez a D változat, és a 2000-es években magyarul kiadott verzió már erre épül.

Az új magyar kiadás az eredeti szöveg új fordítása is egyben: a hazánkban viszonylag korán, először 1958-ban napvilágot látott kötetet F. Solti Erzsébet magyarította. Bernáth István új fordítása olyan elemeket is pontosított, amelyek a korábbi magyar változatba már az Anne Frank-legenda részeként, talán öntudatlanul értelmezve fordításként kerültek bele. Ilyen látványos eset például, amelyet éppen az Anne körüli diskurzus működését érzékeltetendő idézek, az 1943. november 11-ei bejegyzés vége. A történet szerint Anne nem találja a töltőtollát, majd később kiderül, hogy a toll véletlenül a hulladékok közé keveredett, és a kályhába dobták. Bernáth fordításában a szöveg így ér véget: „Egy vigaszom van, bármily sovány is: a töltőtollam elhamvadt, és én is azt szeretném, ha annak idején majd elhamvasztaná!”¹⁵ Az olvasó persze elgondolkodhat a véletlenek szerepén, a toll és Anne majdani sorsának párhuzamán. Ugyanez történhetett hajdan, az első fordítás idején, itt ugyanis így hangzik a szöveg: „Egyetlen sovány vigaszom, hogy töltőtollam a krematóriumba került, oda, ahol egyszer én is végezni szeretném.”¹⁶ Ez alapján Annának az olvasó nemcsak írói tehetséget, hanem prófétaí attitűdöt is tulajdoníthatott, hiszen szövegében hátborzongató módon megjósolta szerzője sorsát, ahogy a magyar irodalom számos mártír írója, Petőfitől Radnótiig megtette. Mindez persze csak akkor működött így, ha nem tudtuk: Anne nem gázkamrában és krematóriumban végezte, hanem tífuszban halt meg, és tömegsírba temették.

A fenti, igencsak hosszú nyúlt gondolatmenetet azért tartottam fontosnak ismertetni, mivel véleményem szerint a magyarul legutóbb megjelent Anne Frank-kötet, a *Mesék és történetek a Hátsó traktusból* címet viselő szöveg részint tovább árnyalja a bennünk kialakult Anne-képet, részben (és jórészt) pedig olvasását már bizonyos adott előfeltevések, Anne emlékezhely-szerepe határozza meg. A könyv lényegében a napló sajátos függelék-

¹⁴ A napló filológiai kérdéseinek és a különböző változatok problémájának alapos értelmezését lásd: Philippe Lejeune: *A naplóját újrairó Anne Frank*. Ford.: Bárdos Zsuzsa. In: *Önéletrész, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiából*. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Budapest, 2003, 179–209.

¹⁵ *Anne Frank naplója*. 136.

¹⁶ *Anne Frank naplója (A hátsó traktus)*. Ford.: F. Solti Erzsébet. <http://vmek.oszk.hu/00200/00261/00261.pdf> (letöltve: 2015. április 19). Ezúton köszönöm *A holokauszt irodalma* című, a 2014/2015-ös tanév tavaszi szemeszterén tartott egyetemi szemináriumom hallgatóinak értékes megfigyeléseiket, hogy többek között e korábbi fordításrészlet problémájára felhívták a figyelmemet.

keként is olvasható: Anne szépiírói tevékenységének szövegei találhatóak benne, azok a mesék, visszaemlékezések, rövid novellák, valamint egy regénytöredék, amelyeket a szerző a naplóval párhuzamosan írt. E történetek jó része külföldön már a naplóval közös kötetben vagy külön is napvilágot látott, magyar kiadása pedig a korábbi napló újrafordítása mellett a teljes Anne Frank-életmű itthoni megjelenését célozza. Maga a jórészt szintén Anne által összeszerkesztett kötet többféle szöveget tartalmaz: a naplóból átvett, kisebb változtatásokon (általában rövidítéseken) átesett részleteket a Hátsó traktus mindennapjairól, a múltról szóló elégikus írásokat és elmélkedéseket, rövid esszéket (amelyek eredetileg akár iskolás fogalmazások is lehettek), egy tizenéves kislány bölcselkedéseit, valamint novellákat, meséket, illetve a *Candy* című, töredékben maradt regényt. Emellett maga a könyv, a 2005-ös holland kiadás alapján fordított magyar változat is fontosnak tartja, hogy Anne Frank szövegeinek szűkebb és tágabb kontextusát is felvázolja, ugyanis a kötet függeléke gazdag képanyaga mellett Anne és a Frank család életéről, a napló keletkezéséről és sorsáról, valamint a holland zsidóüldözésről szóló rövid tanulmányokat is közöl.

Nagyon nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy tulajdonképpen milyen is ez a könyv. Pontosan a korábban írtak miatt, hiszen Anne Frank művei kapcsán gyakorlatilag lehetetlen zárójelbe tenni a kontextust, a szerző életét és halálát. Nem csinálhatunk úgy, mintha afféle derék 1990-es évekbeli hazai posztstrukturalista irodalomrokként képesek lennénk a szerzőiséget figyelmen kívül hagyni, és a szövegeket önmagukban, a körülöttük lévő biográfiai, történeti és kulturális kontextusok nélkül olvasni (pontosabban inkább úgy fogalmaznánk: jómagam képtelen vagyok erre). Fel lehet tenni ugyan a kérdést, hogy jó író volt-e Anne Frank, novellái a kontextus ismerete nélkül is működőnének-e, de a kérdés véleményem szerint értelmetlen, pontosabban megválaszolhatatlan, mivel bármit is teszünk, Anne Frank szövegei sosem állnak önmagukban, jelentésükhöz teljes mértékben hozzájárul a szerző további sorsa, valamint a hajdani fiatal lány emlékének a holokauszt-emlékezetben betöltött szerepe is.

Anne Frank műveit többféleképpen is olvashatjuk. Olyan írózó zsenéinek tekinthetjük őket, aki már naplójában és e kis írásokban megmutatta tehetségét. Ebben az esetben ismét a hiány jelmezti olvasatunkat, hiszen Anne maga a meg nem valósult lehetőség, az a tehetség, akinek a történelem (pontosabban a náciizmus embertelen diktatúrája) nem tette lehetővé, hogy igazán kibontakozhasson. Némiképp a másik irányba megy el a jelen kötet utószavát jegyző kutató, Gerrold van der Stroom egyik párhuzama. A holland tudós arról értekezve, hogy Annának nem volt ideje kéziratait rendezni és tisztázni, mert 1944 augusztusában letartóztatták, megjegyzi: „Ebben a sorsban osztozik azokkal az írókkal, akik szerencsétlenségükre fiatalon és váratlanul haltak meg, mint Vergilius, Shelley, Kafka...” (197).

Az illusztris sor egyrészt Anne világirodalmi rangját hivatott bizonyítani, másrészt pedig azt, hogy akárcsak a fenti szerzőknél, Anne Frank esetében is az életmű egyszerre egész és töredékes. Ám, ha ilyesféle kritériumokat akarunk a szövegen érvényesíteni, nem feltétlenül jön ki jól a jelen kötet. Az itteni írások olykor szomorúan nosztalgikusak (például a korábbi iskolai napjait bemutató *Emlékszel még?* című szöveg vagy a tanárait megörökítő rövid novellák), bájosan mesészerűek (mint a gazdájától megszökött, a világot megismerni vágyó plüssmackó, *Blurry, a Világfelfedező* története), mások kissé didaktikusak, iskolai fogalmazásszerűek, olykor pedig erősen érződnek a szövegeken Anne akkori olvasmányai – például *A kis virágáruslány* némiképp Andersen meséire emlékeztet, a *Candy* című regénytöredék pedig magán viseli a korabeli leányregények hatását. Amolyan „fiatalos” szövegek ezek, a szó jó és rossz értelmében egyaránt. Nem hiszem, hogy a *Blurry, a Világfelfedező*t vagy az *Illúzió a filmszillagok életéről* című novellácskát (amelyben az elbeszélő elképzeli egy filmsztár mindennapjait) feltétlenül érdemes önmagában elolvas-

ni: egy tizenéves lány bájos, ígéretes szövegei ezek (olvastam már néhány kezdő író szövegét és tizenévesek iskolai fogalmazását is, és ezek alapján Anne Frank írásai tényleg ígéretesek), de egyáltalán nem remekművek. Sohasem tudhatjuk meg, hogy Anne Frank, ha túléli a koncentrációs tábor, írt volna-e valódi „nagy műveket”, ám ezek az írások éppen a későbbi, nem létező szövegek lehetőségét, azok fájó hiányát jelölik.

Olvasható a kötet a napló szövegeivel együtt is, azok kiegészítéseként, illetve a két könyv közötti viszonyokra koncentrálni. A legtöbb novellához dátummegjelölés is társul, így a keletkezési idő visszakövethető, s a naplót használhatjuk az adott novella „kód-könyveként” is: megnézhetjük, milyen konkrét mindennapi körülmények szegélyezték az adott szövegeket, s így az elbeszélések, illetve a napló együtt azt az illúziót nyújthatják, hogy közelebb jutunk Anne Frank „életvilágához”. A novellákban újra és újra visszatérő magány, meg nem értettség motívuma így Anne Hátsó traktusbeli életének, az összezárt, egyre többet vizzálykodó emberek közt élő kislány szomorúságának újabb kifejeződése lenne. Ugyanígy nyilván az is jelentőségteljes, hogy a naplóból milyen részleteket emelt át Anne, mit tartott fontosnak a novellák keretként hangsúlyozni. Kereshetjük a korszak és a holokauszt utalásait is, utóbbi főleg a *Candyre* jellemző, amelyben egy beteg kislány és egy kislány kibontakozó románcának elbeszélését a szöveg vége felé egy újabb történet-szalakítja meg: Candy egyik barátja, a zsidó származású Mary eltűnik (elhurcolják, vagy ő is bujkálásra kényszerül). E rész a korábbiakból nem igazán következik, egy szigorú ítésként a történetlogika perspektívájából funkciótlannak tarthatja, ám itt mégis jelentőséget nyer, hiszen Anne számára ekkor bizonyára ennek volt igazi tétje. A nosztalgikus emlékeket felelevenítő történetek és a mesék pedig ebből a szempontból épp arra utalnak, hogy a bezárt, bujkálni kényszerülő Anne emlékei, olvasmányai és a képzelete segítségével hogyan próbált kiszabadulni a rejtekhely rabságából.

Akárhogy is, alapvetően nem Anne szövegeit olvassuk, hanem inkább ezeken keresztül olvassuk újra Anne Frank emlékét és további sorsát. Ami bárki mástól csupán egy diáklány kedves, néhol didaktikus, néhol talán még kissé giccsesnek is tekinthető, de egyáltalán nem tehetségtelen szárnypróbálgatásai lennének, az Annétól a gyász jelölőjévé, a meg nem valósult lehetőségek szomorú nyomává válik. Anne szövegein keresztül magát a Hátsó traktusban szorongó Annét olvassuk, aki filmsztár és írónő szeretett volna lenni, és sohasem tudhatjuk meg, ha túléli, milyen műveket írt volna. Anne naplója és novellái esetében még erőteljesebben működik az az olvasói attitűd, amely a naplóolvasást alapvetően jellemzi: valami közvetlenebb, „testközelibb” tapasztalatot várunk, mintha Anne háta mögött állva kukkantanáink bele a szövegébe (akárcsak a berlini panoptikumban), s általa részesei lehetnénk a Hátsó traktus életének, az ő szeméin keresztül láthatnánk bele a bujkálás mindennapjaiba és egy tizenéves kislányt foglalkoztató problémákba, vágyakba. Sohasem fogjuk megismerni Anne nővére, Margot nézőpontját (aki állítólag szintén vezetett naplót), ahogy Anne és Peter kibontakozó románcát is csak az egyik fél felől szemlélhetjük. Teljesen esetleges az is, hogy Anne naplója és egyéb írásai fennmaradtak, és ismerhetjük őket: számos tényezőnek kellett összejárnia, hogy így történhessen. Ha Miep Gries nem őrizte meg őket, és nem adja át Otto Franknak, ha az apa nem keres állhatatosan kiadót (és egyáltalán: ha Otto Frank, a Hátsó traktus többi hajdani lakójához hasonlóan, nem éli túl a koncentrációs tábor), ha nem vagy nem akkor fordítják le angolra, s az első kiadáshoz nem Eleanor Roosevelttel írt előszót, ha nem készül el a színpadí és a filmváltozat – és még sorolhatnánk azokat a lehetőségeket, amelyek révén Anne Frank emléke úgy járt volna, mint a hatmillió áldozat legtöbbszöréé. Anne szövegei a másik hatmillió napló és mese hiányát is reprezentálják, apró történetei azoknak a soha le nem írt meséknek és szövegeknek a hiánya miatt olyan hatásosak, amelyeket a háború után ő maga írhatott volna, illetve amelyeket más áldozatok nem írtak meg vagy nem mesélhettek el.

FINE

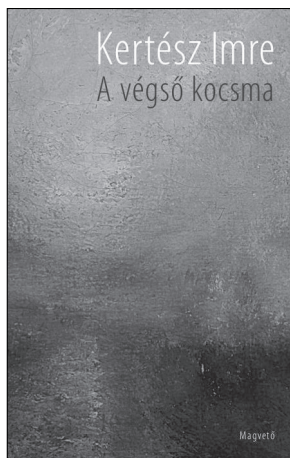
Kertész Imre: *A végső kocma*

„...vannak nagy és felemelő, s vannak apró, elkedvetlenítő, mondhatni, provinciális igazságok, mondta doktor Sonderberg. Aki az utóbbit képviseli, annak le kell mondania a nagy stílusról, mondta doktor Sonderberg. De hogy a nagy stílusról lemondva is hatások lehessünk, ahhoz nagy stílus kell. S ha nagy stílust alkalmazunk, egyszerre az igazság is megváltozik – nagy lesz. Lám, a nyelvből nincs kiút; egy tükörjáték közepén élünk, akármerre nézünk, csakis magunkat látjuk...”

Mi a távozás – mit jelent, hogyan lehet írónként távozni, s van-e a távozásban bármi, ami „nagy és felemelő igazság” lehetne, azzá válhatna regényírói kézben; távozó regényírói kézben. Kertész Imrénél az írói távozás rombolás – radikálisabb a *felszámolás* aktusánál is: akkurátus összetördelése, összemorzsolása az eddig felépített oeuvre-nek és az ahhoz kapcsolódó szerepnek, personának; sőt, mindennek sárba tiprása, kicsivé és kicsinyessé tétele. Nem csupán megmártózás

a silányságban, hanem belesüppedés, lesüllyedés annak legmélyére. „Silányság”, mondja Sztauroginak, a „nagy” bűnvallónak Tyihon sztarec, mikor kineveti

annak lázas igyekezetét, hogy vétkességének feltárása által meghaladja önmagát, még nagyobbá váljon. (*A végső kocma az Ördögöket nem, de a másik nagy démon-regényt, a Doktor Faustust többször említi.*) Kertésznél a beszélő, valló én épp minél kisebbnek, feledhetőnek kíván mutatkozni, aprócskának (ezzel be is csapott egynémely kritikusokat, ld. Bán Zoltán András tévedését, miszerint Kertész újabban „giccsertelmiségi lett” – Önmaga csódtömeggondnoka, *Magyar Narancs*, 2014/36.). Mindez azért történik, mert a távozás igazsága nem nagyívű és grandiózus, hanem végtelenül silány s elkedvetlenítő (ahogy Sonderberg mondja), nem egyéb, mint a teljessé váló kiszolgáltatottság, a fokozatos, majd fokozhatatlan leépülés. Hogyan lehet a távozás (kiiktatózás, kihullás) tragikus nagyságtól mentes tragédiáját művészi ábrázolás tárgyává, irodalmi szöveggé tenni? Hogyan mutatkozhat meg az, hogy méltóságteli meghalásról immár nem lehet beszélni, és a halál maga a méltatlanság? *A végső kocma* első lépésben lemond a nagy stílusról. A 2000 utáni évek bejegyzéseit tartalmazza, magát is ismétli, és a *Mentés másként* néhány részletét is. Ismerhetjük témáit és variációit, az elismeréstől való undort és az elismerés vágyát, a Nobel-díj okozta szerepzavart, az öregedés, betegség kínjait, a családban élés terhét, Budapestet és Berlint, az euro-atlanti politika zsákutcáit, és sorolhatjuk. De a fő téma a küzdelem a regényért, mely egyben az utolsó darab, címe *A végső kocma*. A hasonló címmel 2014-ben ki-

Magvető Kiadó
Budapest, 2014
404 oldal, 3490 Ft

adott könyv első 371 oldala arról a vergődésről szól, ahogyan ez a regény írodik; és egyben tartalmazza annak első, kudarcosnak ítélt verzióját is, ami az ismétlés ismétlése – naplóbejegyzések átiratából áll. Legvégül szűk húsz oldalra a töredékben maradó, megszakadó regény következik. Utána jön még egy oldalnyi zárlat – és vége.

Ez a könyv lemond a nagyságról valóban. A nagy stílus terhe nyomasztja Kertészt – és egyben vonzza. A grandeur jó, élvezetes állapot. De szégyenletes is, hisz ha bármi, akkor a holokausz emlékezte, és tágabban, az alávetettség állapota stilizálódik Kertész kezében. De a távozás még ennél is súlyosabb okot szolgáltat a nagy stílusról való lemondásra. A kertészi életmű java részében az írás jelenti az egyetlen hiteles – saját – létmódot, az autonóm, szabad, reflexív egzisztencia terét. *A végső kocsmá* mint utolsó kötet minden eddigi könyvnél bátrabb, mert nem beszél el ennek a létmódnak a feladását, hanem megmutatja, milyen, amikor az felszámolódik. Most jöhet a legközelebb a voyeur olvasó, belenézhet a megkezdett és befejezetlen fájlokba és azok kommentárjaiba. Ilyen, amikor az író nem tud tovább írni.

A könyv fordulata a szerkezet miatt következik be. A hosszas vergődés után a végpont lesz a csúcspont, s *A végső kocsmá* a nagy stílusról lemondva válik hatásossá, naggyá (ahogy Sonderberg mondja). Mire visszahelyezkedünk a kertészi világba és dikcióba, a gondolatritmus sodrásába, az öntükröző-reflexív nyelvhasználatba, mire elhelyezzük Sonderberget a Berg–B.–figurasorban, s amire megértjük, miféle kérdéseket és dilemmákat vetett is fel újra és újra az évtizedes vergődés, a regénykezdemény megszakad. A hiánnyal és a romokkal maradunk, ami igazán pontos képe annak, ami a távozás után ránk marad.

„...akármerre nézünk, csakis magunkat látjuk, s e tény nem hagyható figyelmen kívül, ha azt mondjuk, Isten a saját képmására teremtette meg az embert, mondta doktor Sonderberg. E tény figyelembe véve viszont minden teremtmény szerfölött kétségesnek látszik, kiváltképpen, ha a bűn kérdését fe-

szegetjük, mondta Sonderberg, egyáltalán, mondta Sonderberg, hogyan lehetséges itt történetünk hőse, Lót, a tiszta ember?”

A végső kocsmá terve mellett egy korai regényterv újraélesztése foglalkoztatja a naplóíró Kertészt, *A szodomai magányos*. Lót magánya Szodomában: büntelensége, mely egzisztenciális feszengéssé, kivetettséggé, bűn nélküli bűnös állapottá válik saját közegében, idejében. A *Világpolgár és zarándok* című rövid írás mellett ez (volna) az a mű, mely nyilvánvalóvá teszi saját biblikus ihletettségét. A bűn kérdése összefoglalhatja a teljes kertészi életművet. A bűnösség állapotából nem léphet ki sem az elkövető, sem az áldozat, ilyenfajta egzisztenciális feloldozást nem ismer ez a regényírói világ, ezt már a *Sorstalanságtól* fogva tudjuk. De kezdetektől kérdése az is, hogy ha mégis megadatnak a szeretet, a tisztaság, a jóság pillanatai, akkor miért válhatnak lehetségessé. Ezek közül Kertész semmit sem vesz adottnak. *A végső kocsmában* nincs elég tér, idő a válaszra. Talán a kérdezőmód szelídsége, tónusa, a mondatok ritmusa jelzi egyedül: lehet a válaszon gondolkodni, érdemes.

„...talán maga Sonderberg is csupán kísérlet, próbálkozás az igazi képmás létrejöttéhez vezető úton, mondta Sonderberg; s hogy eszerint, mondta Sonderberg, egyenesen a teremtés gondjaiba nyerünk bepillantást, sőt, mondta Sonderberg, ő, Sonderberg, mint regényíró, szorongva teszi fel a kérdést: nem kötelessége-e részt venni ebben a szakadatlanul folyó munkában...” – ezek az utolsó kötet utolsó mondatai a rövid, másfajta megformáltságú zárlat előtt. Példa nélküli az életműben a teremtés-metafora ilyen módon való alkalmazása, az, hogy ennyire természetesen épüljön bele a központi figura szólamába, érvelésébe. Nem tudjuk, merrefelé tartana ez az érvelés, az viszont nyilvánvaló, hogy a szöveg itt nem megszakad, hanem megszakítják. Sonderberg, aki magát regényíróként definiálja, felveti, nem alkotótárs-e a teremtésben, sőt, vajon nem erkölcsi kötelessége-e így tekintenie magára. A kertészi mondat lejtése mintha az igenlő válasz felé tartana, a megszakadás ténye viszont maga a nemleges

válasz – mintha ki lehetne szállni ebből a világ-, ön- és szövegalkotó folyamatból, vagy legalábbis az erre való szüntelen rákérdezésből. Egyszerre maradunk tehát az igennel és a nemmel.

Ami ezután következik, az már csak adalék, amit kiemelt pozíciója zárlattá tesz. Tizenkét mondatos szöveg, a regény és napló utáni jegyzetekből. Címe *Exit*, töké-

letes poétikai sűrítés. A *Mentés másként* óta olvasunk arról, miféle csődöt jelent kényszerűségből átállni az írógépelésről a laptop-használatra. Mintha a szoftver nyelve olvasztaná magába itt az irodalomét, teljes a legyőzetés. Ami pedig a töredékekből végezettel összeáll és kiélesedik, az az emberi gyengeség képe – miután az író lemond hatalmáról.